

MIKULČICE 1954–1968 GENIUS LOCI

PŘÍBĚH OBJEVOVÁNÍ VELKOMORAVSKÝCH MIKULČIC

LUMÍR POLÁČEK

Kniha je věnována panu Otto Markovi,
živé kronice mikulčického výzkumu, k 80. narozeninám.

Mikulčice – genius loci
Příběh objevování velkomoravských Mikulčic 1954–1968

Texts © Lumír Poláček, 2018
Photographs © Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., VGHMÚř Dobruška, 2018
Plans, maps © Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., ČÚZK, Národní archiv, Geo-cz, Eva Stuchlíková, 2018

Vydal Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
v rámci programu Strategie AV 21 – špičkový výzkum ve veřejném zájmu
Brno 2018

© Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 2018
ISBN 978-80-7524-015-6

Výzkumná základna
v Mikulčicích

PROLOG (3)

01	HISTORICKÁ KRAJINA (7)
02	ARCHEOLOGICKÁ KRAJINA (13)
03	OBJEV LOKALITY (21)
04	KOSTELY A PALÁC (27)
05	POHŘEBIŠTĚ A HMOTNÁ KULTURA (41)
06	AKROPOLE (57)
07	PŘEDHRADÍ (67)
08	ŘÍČNÍ RAMENA (71)
09	ZÁKLADNA (79)
10	LIDÉ (87)
11	VEŘEJNOST (95)
12	MÉDIA (103)
13	VÝSTAVY (109)
	EPILOG (119)
	POZNÁMKY (122)
	VÝBĚR Z LITERATURY (123)
	SUMMARY (124)

OBSAH

Náš příběh se odehrává v Mikulčicích na jihovýchodní Moravě v době hluboké totality. Ovšem měřítky běžných lidí, ke kterým se archeologové a pracovníci kolem vykopávek většinou sami řadili, nešlo o dobu nijak tragickou. Navíc pocit, že jsou součástí velkých objevů, je s velkou pravděpodobností naplňoval pocitem smysluplnosti. Asi to neplatí o všech pracovnících mikulčické základny Archeologického ústavu a o celém období velkoryse vedených vykopávek na slovanském hradišti v Mikulčicích v letech 1954 až 1990. Jistě se však s odstupem času můžeme důvodně domnívat, že doba, kdy se odehrával tento příběh, tj. patnáct archeologických sezon ohraničených lety 1954 a 1968, patřila k nejnaplnějším, nejproduktivnějším a nejobjevnějším rokům v celé více jak šedesátileté historii mikulčického výzkumu. S jistotou můžeme tvrdit, že šlo o dobu, kdy se „slovanská archeologie“ v Mikulčicích a patrně i na dalších lokalitách vzepjala k největším výkonům. Toto období se pokusíme přiblížit prostřednictvím předkládané knihy, konkrétně třinácti kapitol věnovaných postupně jednotlivým vybraným tématům objevování velkomoravských Mikulčic. Jedinečným a zcela autentickým průvodcem výkladu nám bude výběr z fotografické dokumentace pořízené fotografy a archeology brněnského Archeologického ústavu.¹

Vzepjetí mikulčického výzkumu mezi léty 1954 a 1968 bylo zčásti výsledkem souhry příznivých okolností, zčásti vyústěním přirozeného vývoje archeologie jako

vědy i stavu tehdejší společnosti a politiky. Moravská archeologie postoupila v poválečném období do vrcholné fáze své institucionalizace. V té době se formoval i brněnský Archeologický ústav: z pobočky Státního archeologického ústavu zřízené v roce 1942 se roku 1953 stává expozitura pražského Archeologického ústavu, čerstvě začleněného do tehdy budované Československé akademie věd (ČSAV).² Poválečná averze vůči všemu německému, resp. germánskému vedla k preferenci a přednostnímu vyhledávání a zkoumání slovanských památek, nebo lépe řečeno památek „slovanského“, tj. rámcově raně středověkého období. Ruku v ruce s touto nacionálně zabarvenou orientací nabízela archeologie názorné a širokým vrstvám dobře srozumitelné zhmotnění národních dějin (to platí konec konců i dnes). Idea počátků státnosti a křesťanství šířeného do značné míry „východní“ církví se velmi hodila tehdejšímu režimu, který neváhal uvolňovat nemalé prostředky na odkrývání skvělých počátků národní minulosti. Nechyběly vynikající vědecké osobnosti vzešlé z intelektuálního prostředí první republiky: Jaroslav Böhm, Jan Filip a další. Tito dali vyrůst poválečné generaci slovanských archeologů v čele s Josefem Poulíkem.

Archeologie dospěla přirozenou cestou právě v poválečném období k etapě rozsáhlých terénních odkryvů, od nichž se očekávalo řešení historických otázek v širokých souvislostech. Slovanská archeologie dokázala dobře využít tohoto paradigmatu a v podmínkách ►

1 Josef Poulík (1910–1998), oficiální objevitel velkomoravských Mikulčic, v přítomnosti svých dvou asistentů, archeologů Jaroslava Tejrala (* 1933, vlevo) a Zdeňka Klanici (1938–2014). J. Poulík byl vedoucím mikulčického výzkumu v letech 1954–1975, ve stejné době vykonával funkci vedoucího brněnské pobočky Archeologického ústavu ČSAV, od roku 1970 byl ředitelem samostatného Archeologického ústavu ČSAV Brno. J. Tejral v rámci svého působení v Mikulčicích v letech 1959–1963 objevil a zkoumal některé z kostelů, zejména ty v podhradí. Poté se přesunul na pracoviště ústavu v Brně, kde se nadále věnoval výzkumu

doby římské a stěhování národů. V roce 1964 jej jako zástupce vedoucího mikulčického výzkumu vystřídal Z. Klanica, který pak vedl samostatně mikulčické pracoviště Archeologického ústavu ČSAV v letech 1975–1990. Kromě vedení a zpracování výzkumu v Mikulčicích se Z. Klanica v oblasti teoretického výzkumu zaměřoval na studium počátků slovanského osídlení v Evropě, na poznání předvelkomoravského období v českých zemích a na problematiku náboženství starých Slovanů. Nástup Z. Klanici v Mikulčicích v 60. letech znamenal všestranný rozkvět výzkumu. [Foto Škvařil 1966]

► určovaných společenskou objednávkou a politickou podporou se daly provádět velkorysé velkoplošné odkryvy na hradištích a na dalších lokalitách. Nebyla to však sama věda a výše zmíněné podmínky, co ovlivňovalo nebývalý vzestup archeologie včetně té „slovanské“. Jednu z příčin bychom měli hledat v příznivém společenském ovzduší. Politická situace po smrti Stalina a Gottwalda v březnu 1953 vedla k postupnému uvolňování a později k obrodnému procesu Pražského jara, bohužel násilně ukončenému okupací 1968 a následnou normalizací. Archeologie a archeologové stáli v té době převážně mimo aktivní politiku, přesto se jich obrodný duch doby (stejně jako větší části společnosti) ztelně dotkl. Nejlépe to lze pozorovat a dokumentovat právě na příběhu objevování Mikulčic v letech 1954–1968.

Je až kuriózní, jak se etapa 1954–1968 kryje s největšími objevy v Mikulčicích. Do roku 1968 byly odkryty všechny průkazné kostely, palác, nejvýznamnější a nejbohatší kostelní pohřebiště, došlo k „objevu“ opevněného předhradí, byla zkoumána fortifikace akropole i předhradí, bylo prozkoumáno první říční koryto s nejlépe dochovaným mostem. Josef Poulík jako objevitel a oficiální vedoucí výzkumu v Mikulčicích stihl za tu dobu vydat rozsáhlou pramennou studii o 2. kostele (*Památky archeologické* 1957) a dvě monografie věnované mikulčickým Valům: *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích* (1963) a *Pevnost v lužním lese* (1967).³ V létě 1963 byla v brněnském Domě umění instalována velkoryse pojatá výstava *Velká Morava*, která se do roku 1968 dočkala dvou domácích a sedmi zahraničních reinstalací.

Archeologický terénní výzkum 50. a 60. let minulého století můžeme dnes spolu s jeho bezprostředním zázemím – starou základnou na akropoli hradiště – považovat za součást *genia loci* mikulčických Valů. Pod pojmem *genius loci*, duch místa, rozumíme souhrn hodnot, které určují jedinečný a nezaměnitelný charakter místa. V případě Mikulčic pramení tyto kvality ze spolupůsobení řady fenoménů: prvořadého historického významu místa, autentického dochování památky, mimořádné koncentrace dokladů moci, víry a bohatství, dlouhodobého a rozsáhlého terénního výzkumu a výjimečného krajinného prostředí. To vše spoluvytvářelo neopakovatelnou atmosféru objevů v Mikulčicích.⁴

”

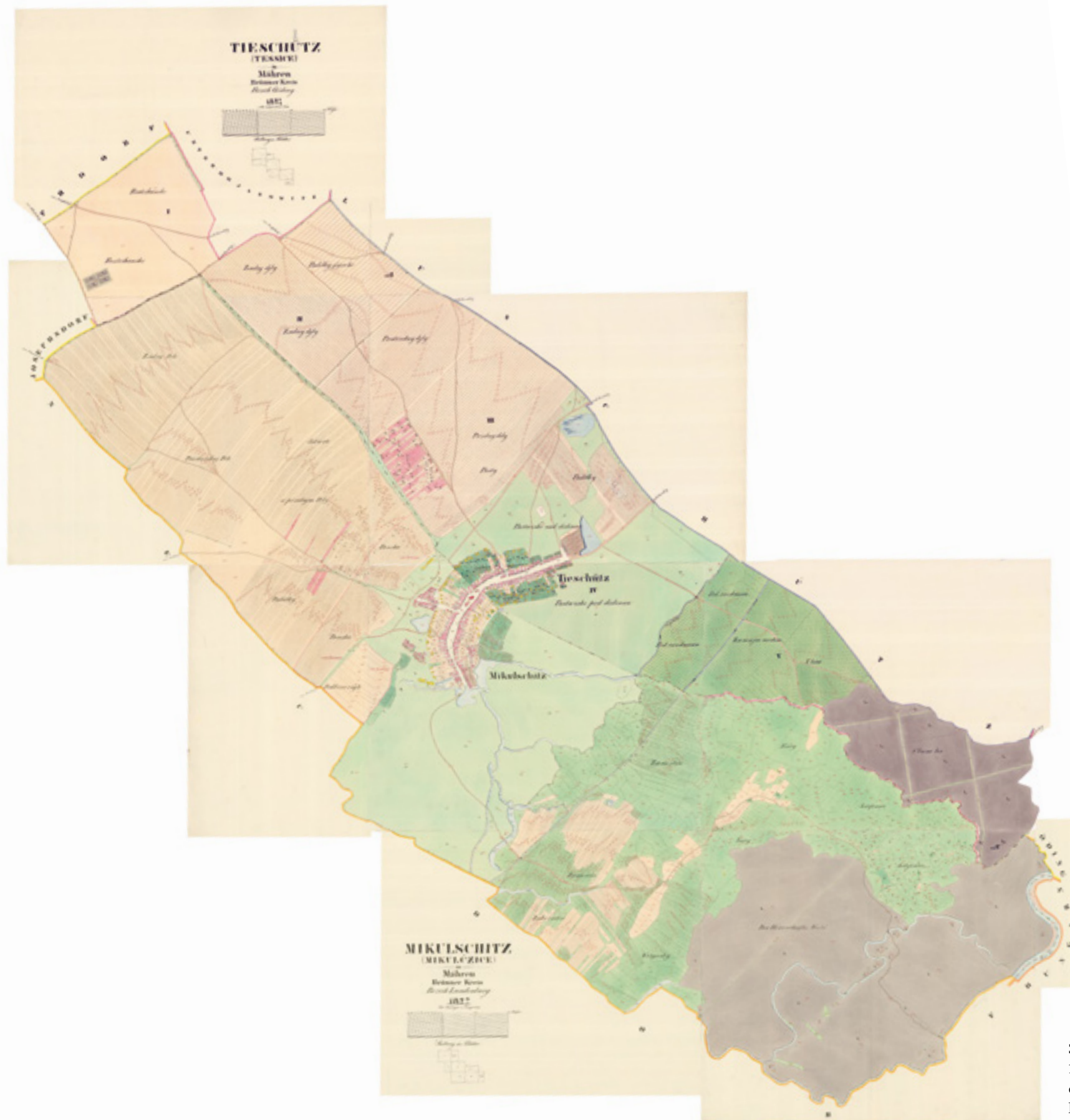
V třinácti kapitolách knihy budeme sledovat „objevování“ mikulčického hradiště počínaje pozdním 19. stoletím, kdy nacházíme první schematický obrys hradiště na vojenských mapách. Následující kapitola má pomoci nejstarších fotografií přiblížit podobu krajiny před zahájením výzkumu. Pak přichází klíčový rok 1954, kdy bylo hradiště rázem objeveno pro vědu i veřejnost. Další kapitoly věnujeme hlavním fenoménům mikulčické archeologie přibližně v pořadí, jak byly počínaje rokem 1954 objeveny a zkoumány: nejdříve kostelům, resp. zděným stavbám, následně pohřebišťům a jejich bohaté hmotné kultuře, poté akropoli jako hlavnímu opevněnému útvaru mocenského centra, posléze vedlejšímu opevněnému areálu předhradí a konečně zaniklým říčním ramenům kolem hradu. Zbývajících pět kapitol je zasvěceno tématům, která s objevy v Mikulčicích bezprostředně souvisejí a která představují nedílnou součást fenoménu objevování velkomoravských Mikulčic v 50. a 60. letech minulého století: výzkumné základně (jež vyrostla na akropoli hradiště právě v počátcích kampaně velkoplošných výzkumů 1954–1990 a tvořila následujících šedesát let bezprostřední zázemí „vykopávek“), lidem kolem výzkumu (tj. archeologům, technikům i dalším pracovníkům výzkumu), a také odborné i laické veřejnosti přicházející v hojném počtu na vykopávky. Celý příběh končí dvěma kapitolami zaměřenými na význam sdělovacích prostředků, jež zpravidla doprovázejí významné archeologické objevy, a výstavám jako atraktivnímu a široké veřejnosti dostupnému zprostředkování výsledků terénních výzkumů.

2 „Objevitelé“. Učitel Bedřich Trnka z Mikulčic (na snímku s chotí, 1. a 2. zleva), který v roce 1953 upozornil archeology na lokalitu „Valy“ u Mikulčic. Uprostřed Josef Poulík s chotí, zcela vpravo spisovatel Jaromír Tomeček (1906–1997). [Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.]

01

HISTORICKÁ KRAJINA

Hradiště „Valy“ leží v údolí řeky Moravy, tedy v záplavovém území. Pod dojmem novodobých periodických záplav se utvářely ještě nedávno mylné názory na život v říční nivě. Neprávem byl tento krajinný prvek označován za neosídlený prostor pravěké a raně středověké krajiny, mylně byly zdejší osady vykládány jako „blatná“ sídliště situovaná v nepřístupném bažinatém terénu. Tyto omyly vyplývaly z nepochopení vývoje krajiny. Dnes víme, že údolní niva byla prvkem kulturní krajiny osídlovaným od mezolitu po začátek vrcholného středověku. Nejvyhledávanějšími sídlištními areály v mikulčické údolní nivě byly vyvýšeniny z říčních a navátých písků, tzv. hrůdy. Poskytovaly suchý, lehce propustný a výhřevný povrch, vystupovaly z nejsilnějších přízemních teplotních inverzí a ze zaplavovaného území.

K období s nejintenzivnějším osídlením patřilo 8. a 9. století po Kr. Životní podmínky v nivě řeky Moravy byly v té době na vrcholu optima. Svědčí o tom klimatologické studie, ale především samy archeologické doklady. Říční niva byla tehdy protkána sítí vodních ramen a tůní, která poskytovala dostatek vody, ryb, možnosti plavby a další přednosti. Vodní plochy byly rovněž ochranou proti nepřátelům, i když ochranou často spíše symbolickou. Voda v říčních korytech kolem hradu byla totiž pomalu tekoucí, až periodicky stojatá a nepřilíš hluboká.

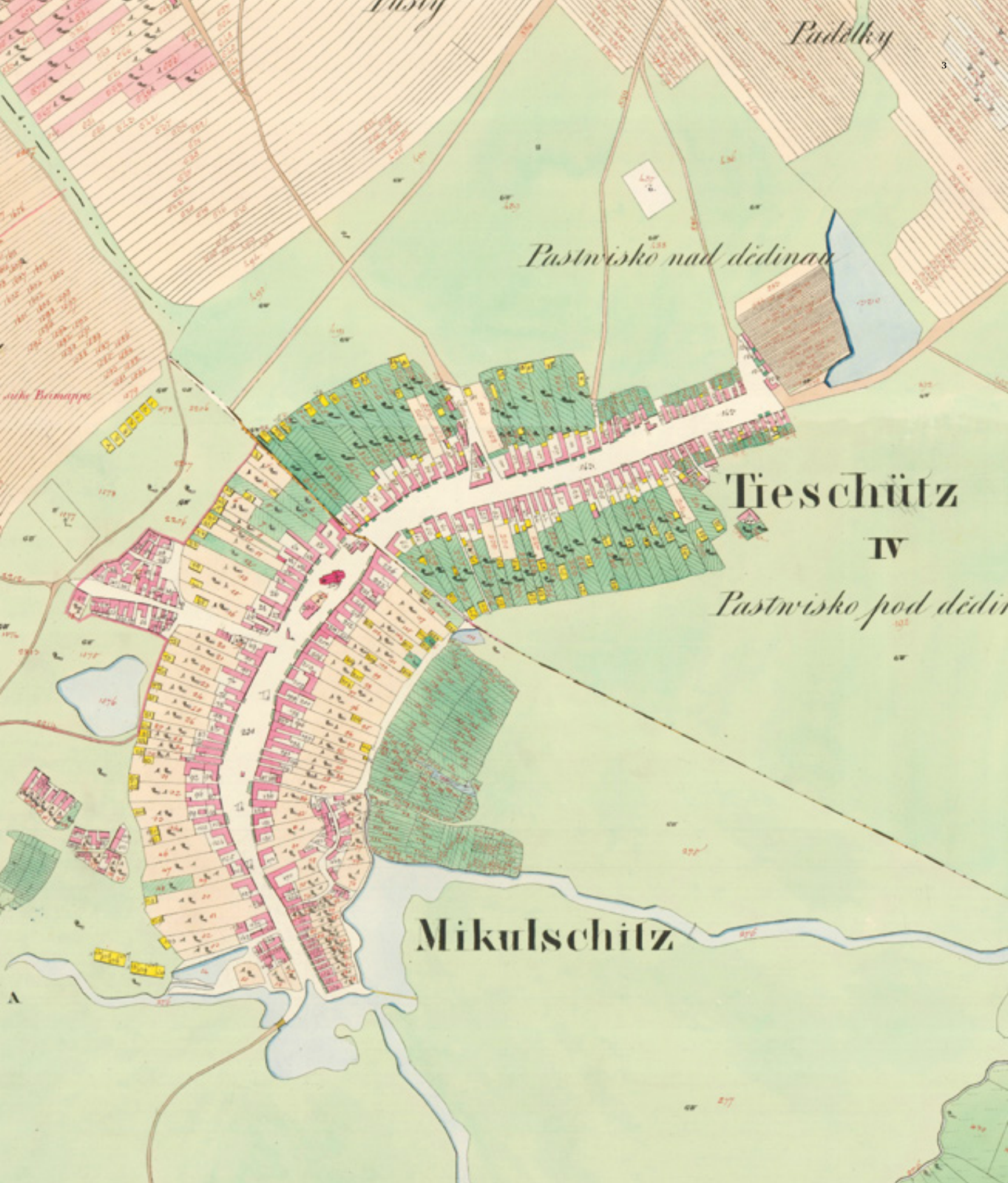
3 Obce Mikulčice a Těšice na mapách stabilního katastru z roku 1827. V jihovýchodní části obou katastrálních území je patrná luční enkláva zařezávající se do souvislého pásu lužního lesa. Hradiště „Valy“ je lokalizováno do jihovýchodní části enklávy a přilehlého lesa. [Zdroj ÚAZK]

Tato situace se zásadně změnila někdy ve 13. století, kdy předpokládáme nástup povodní opakujících se periodicky po celý mladší středověk a novověk. Periodické záplavy odsoudily kulturní krajinu říční nivy do role vedlejšího hospodářského prostoru s převahou lužního lesa, nivních luk, výjimečně orné půdy. Původní vegetace „tvrdého“ luhu s převažujícím dubem, jilmem a jasanem se změnila v „měkký“ luh charakterizovaný měkkými dřevinami vrbou, olší a topolem. Tato situace trvala až do regulace Moravy začátkem 70. let minulého století (srov. obr. 10–12). Dnešní nezaplavovaná krajina se skladbou své vegetace vrátila opět blíže k situaci raného středověku, ovšem reliéf a vodstvo jsou zcela změněné.

Dynamika vývoje říčního údolí s neustálým překládáním říčních ramen, s průběžným ukládáním naplaveného materiálu za současné eroze starších sedimentů znamenala zásadní proměny historické krajiny mikulčické nivy v posledním tisíciletí. Z toho plynou vážné komplikace jak při rekonstrukci geografické situace hradiště v 9. století, tak při sledování vývoje mikulčické nivy v posledních staletích.⁵

Určité záchytné body pro rekonstrukci krajiny v posledních několika staletích nabízejí historické mapy. První kartografická vyobrazení širšího prostoru Mikulčic nacházíme na nejstarších mapách Moravy: Fabriciově (1569) a Komenského (1627). V obou případech lze pozorovat rozsáhlý ostrov v širším prostoru mikulčické nivy jižně od Hodonína. ▶

► Existence tohoto ostrova a posléze jeho zánik se musely projevit v posunech průběhu moravsko-uherské hranice ve sledovaném prostoru. Na současném (do roku 1971 meandrujícím, poté regulovaném) toku Moravy se tato hranice ustálila patrně až někdy v 18. století; ovšem zdejším údolím řeky Moravy hranice procházela nejpozději od 13. století.⁶

Další upřesnění topografické situace v prostoru mikulčického hradiště v podobě výrazné luční enklávy zařezávající se do lužního lesa přinášejí mapy 1. a 2. vojenského mapování z druhé poloviny 18. a první poloviny 19. století, stejně jako indikační skici stabilního katastru z roku 1827 (obr. 3, 4, 6). Lze sledovat i určitý vývoj v dispozici této luční enklávy; do dnešní podoby se podle všeho stabilizovala někdy ve druhé polovině 19. století (srov. obr. 5).⁷

Nejstarší schematické vyobrazení obrysu hradiště, resp. jeho akropole s označením *Alte Türkenschanze* (Stará turecká hradba) nacházíme na historických mapách 3. vojenského mapování z poslední třetiny 19. století a na jejich mladších přetiscích hojně používaných až do roku 1957 (obr. 5). Patrně až z moderní doby pochází současný pomístní název severní části akropole – „Valy“, z něhož vzniklo přeneseně označení celé lokality – Mikulčice-Valy.⁸

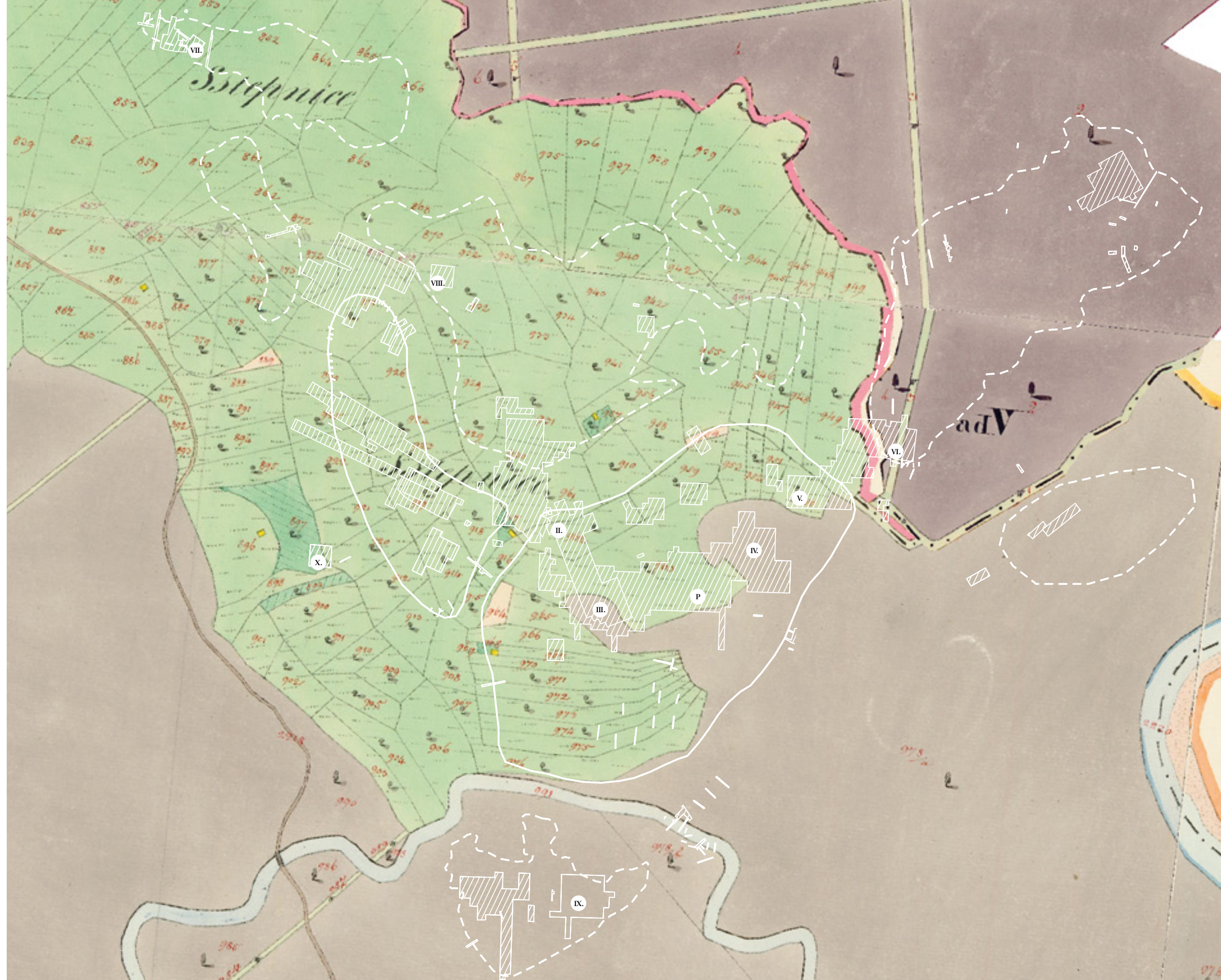
4 Výřez z indikační skici stabilního katastru z roku 1827 ukazuje zástavbu obcí Mikulčice a Těšic v první polovině 19. století. Půdorysně vyniká obloukovitě zakřivená ulicová náves, která těsně propojuje obě původní osady Mikulčice a Těšice, jejichž spojením dnešní Mikulčice v roce 1951 vznikly. Zakřivení jižního cípu ulicové návsi k jihu, tj. směrem k „Valům“, by odpovídalo domněnce, že na ni navazující komunikace překračující údolní nivu řeky Moravy byla živá ještě v mladším středověku nebo raném novověku, kdy se tento půdorys utvářel. [Zdroj ÚAZK]

5 První kartografické vyobrazení hradiště „Valy“ u Mikulčice nacházíme na speciální vojenské mapě, která je aktualizovaným přetiskem původních map 3. vojenského mapování z let 1876–1878 (přetisk 1919). Místo obehnané valem a označené jako *Alte Türkenschanze* (v české verzi mapy *Stará turecká hradba*) je akropole hradiště. Luční enkláva má již tvar odpovídající dnešnímu stavu. Meandrující řeka Morava odděluje českou část raně středověké aglomerace od té slovenské: viz polohy „Margarethen Kpl“ (kaple sv. Margity) a „Entenfang“ (odchyt kačen, tj. kačenárna), kde se koncentruje velkomoravské osídlení na slovenské straně řeky. Mapový list 4458, přetisk z roku 1919, 1: 75 000. [Zdroj © Národní archiv, © digitalizoval Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, v. v. i. - HYPERLINK „http://www.chartae-antiquae.cz“]

Uzavřeme-li na tomto místě první část příběhu, můžeme konstatovat, že hradiště, respektive jeho akropole vymezená dobře viditelným valem, bylo zdokumentováno poprvé kartografy c. a k. Vojenského zeměpisného ústavu ve Vídni někdy v poslední třetině 19. století. Přibližně ve stejné době zveřejňuje moravský archeolog K. J. Maška stručný popis hradiště „Valy“ u Mikulčic.

6 Výřez z indikační skici stabilního katastru z roku 1827 se zákresem hlavních archeologických struktur hradiště Mikulčice-Valy. Mapa dokumentuje rozsah luční enklávy a skladbu pozemků v prostoru hradiště. Je z ní dobře patrné, že lužní les v době mapování zasahoval oproti dnešnímu stavu výrazně do areálu akropole. Značná degradace půdního profilu, pozorovaná v průběhu terénního výzkumu v nejvyšší části akropole, tj. přibližně v prostoru mezi 3. a 4. kostelem, tak nemusí být pouze důsledkem zemědělského obdělávání, ale částečně mohla být způsobena odlesněním a následnou rekultivací. Pozemky v prostoru velkomoravského hradu a podhradí jsou v mapě zobrazeny se symboly znázorňujícími luční porost s ovocnými stromy. Na přítomnost sadů ukazuje i dodnes užívaný pomístní název pro louky severozápadně od hradiště – „Štěpnice“. Sledujeme-li hranice pozemků, můžeme konstatovat, že respektují historické terénní reliktu – val akropole, a dokonce i průběh zaniklých říčních koryt kolem hradu. V případě koryt je to další potvrzení předpokladu, že k zarovnávání reliéfu terénu včetně zanášení depresí po starých říčních ramenech docházelo podstatnou měrou ještě v novověku, resp. v posledních staletích. Zajímavé je sledovat průběh cesty přicházející od obce, která neprochází hradištěm, jak tomu bylo později, ale máji opevněný areál po jeho jihozápadní straně, kde vstupuje do lesa, dále směřuje do prostoru zaniklé písečné duny „Žabník“ (osídlené v 9. století a dnes zplanýrované), zde se lomí a směřuje k řece Moravě. [Zdroj: ÚAZK, zákres Eva Stuchlíková Geo.cz]

Legenda:

- Opevněné jádro
- - - Osídlené areály v podhradí
- ▨ Rozsah zkoumaných ploch 1954–2017
- ⊙ Nejvýznamnější velkomoravské stavby – kostely a palác

02

ARCHEOLOGICKÁ KRAJINA

7 Hradiště Mikulčice-Valy s meandrujícím tokem řeky Moravy v pozadí na leteckém snímku z roku 1964. V nejvzdálenější části luční enklávy je patrný val akropole, před nímž v prostoru předhradí vystupuje protáhlý kosočtverečný útvar nově zřízeného parkoviště navazujícího na přístupovou komunikaci od obce. Vpravo od parkoviště, před budovou právě postaveného archeologického depozitáře, je patrná zkoumaná plocha P 1963-64, která prořala obvodovou fortifikaci předhradí a na jejíž vnější straně bylo poprvé od zahájení výzkumů v Mikulčicích identifikováno zaniklé říční koryto. V pozadí snímku vystupuje z oparu zástavba slovenských Kopčan. Světlé siluety budov blízko levého horního rohu snímku představují objekty zemědělského družstva postavené v 50. letech v sousedství barokního objektu kačernárny a předrománské kaple sv. Margity. Tyto moderní objekty jsou dnes již naštěstí odstraněny. [Foto Škvařil 1964]

Raně středověké hradiště Mikulčice-Valy se nachází v inundačním území řeky Moravy, 3 km jihovýchodně od obce Mikulčice, přibližně na poloviční vzdálenosti mezi Mikulčicemi a slovenskými Kopčany. Hradiště Valy bylo v 9. století opevněným jádrem rozsáhlého sídelního komplexu, který označujeme jako aglomerace Mikulčice-Kopčany. Ačkoliv vlastní hrad leží na dnešní české straně, podhradí a hospodářské zázemí centra zasahuje výrazně na dnešní Slovensko. Zde se v blízkosti obce Kopčany do dnešních dnů dochoval předrománský kostel sv. Margity Antiochijské - patrně jediná stojící velkomoravská sakrální stavba.⁹ ▶

► Přes absenci spolehlivých dobových historických zpráv je na základě výsledků archeologického bádání zřejmé, že mikulčické Valy byly v 9. století předním mocenským a církevním centrem Velké Moravy spojeným s vládnoucí panovnickou dynastií Mojmirůvců.¹⁰ Ačkoliv v prostoru bývalé aglomerace existovalo ještě v 10.–13. století určité nepříliš výrazné osídlení, nedošlo nikdy k obnově významnějšího mocenského centra. To je hlavní důvod, proč se hradiště zachovalo bez výraznějších úprav v podstatě v té podobě, jak zaniklo na počátku 10. století pod náporom Maďarů.¹¹ Tuto autentickou

podobu raně středověkého centrálního místa, neporušenou mladšími přestavbami, pouze poškozenou násilným zánikem a pozměněnou přirozeným procesem „archeologizace“ objevili archeologové v roce 1954. Proč tak pozdě ve srovnání například s velkomoravským osídlením v prostoru Starého Města, známým a zkoumaným skoro o 100 let dříve? Hlavním důvodem bylo zřejmě situování mikulčického hradiště na říčních ostrovech uprostřed údolní nivy řeky Moravy, v prostoru zaplavovaném po celou dobu mladšího středověku a novověku periodickými povodněmi.

”

Druhá část příběhu objevování mikulčického hradiště končí těsně před oficiálním objevem lokality v roce 1954. Charakter archeologické krajiny nejlépe vystihují letecké snímky z roku 1938, tedy z doby 15 let před příchodem archeologů na lokalitu. Hlavním nemovitým pozůstatkem hradiště a „znakem“ významu místa byl obvodový val akropole přibližně v té podobě, jak jej zdokumentovali pracovníci Archeologického ústavu v prvních letech výzkumu.

8 Dobře zachovaný obvodový val akropole reprezentoval v době před zahájením archeologického výzkumu na první pohled viditelný doklad historického osídlení místa. Právě od tohoto terénního reliktu lze odvozovat pomístní název „Valy“. [Foto Havelka 1974]

9 Těleso valu jako pozůstatek velkomoravské hradby vymezovalo celý obvod akropole. V místě, kde byl val na západní straně areálu poškozen parcelou novodobého polička, vznikly v roce 1955 první stavební objekty archeologické základny. [Foto Škvařil 1966]

10

11

10 V době před svou regulací se řeka Morava vylévala i několikrát do roka a zaplavovala často celé podhradí. V takových chvílích se pracovníci a návštěvy dostávali do základny pomocí loděk nebo jiných plavidel. [Foto Kostelníková 1959]

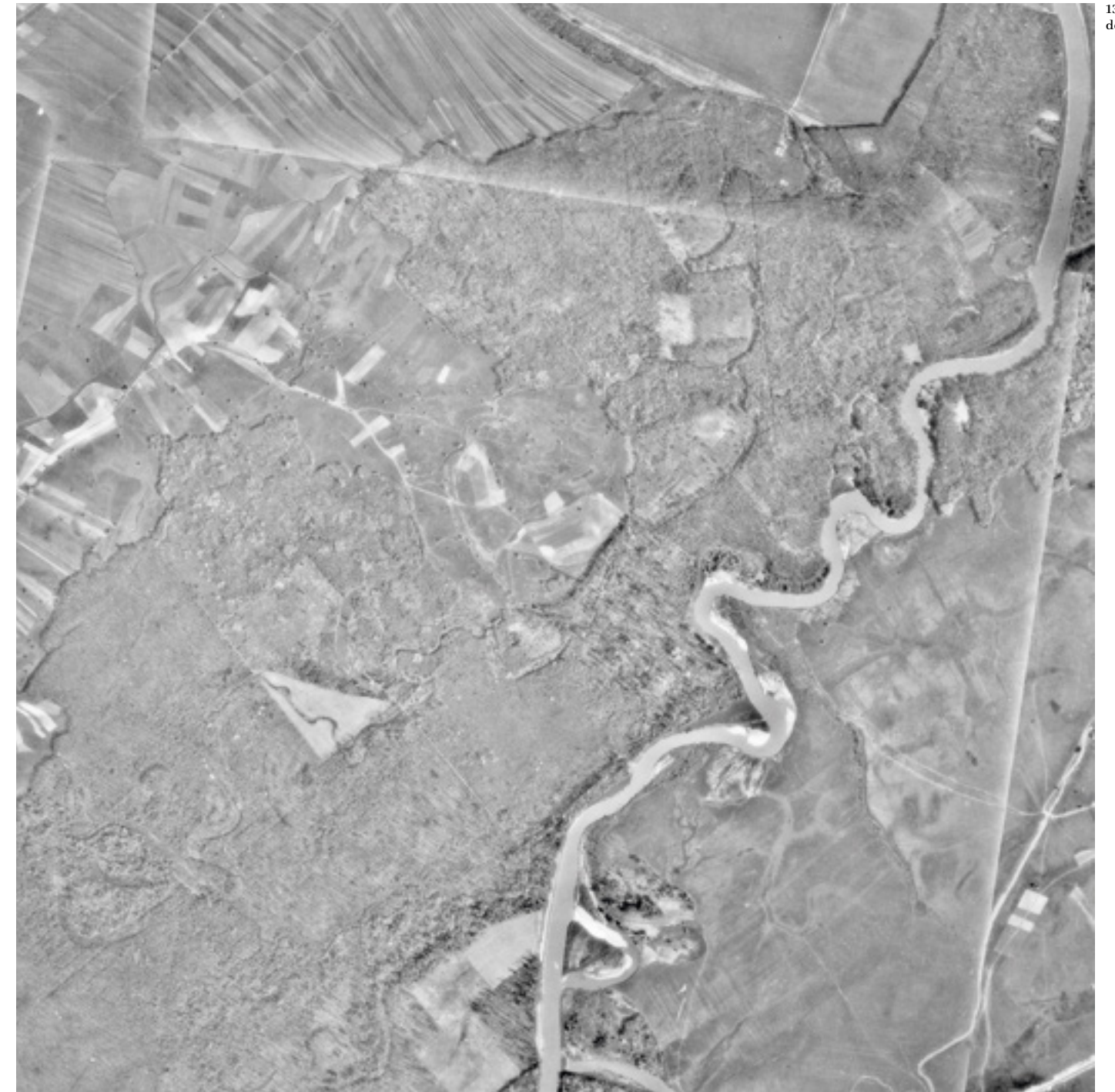
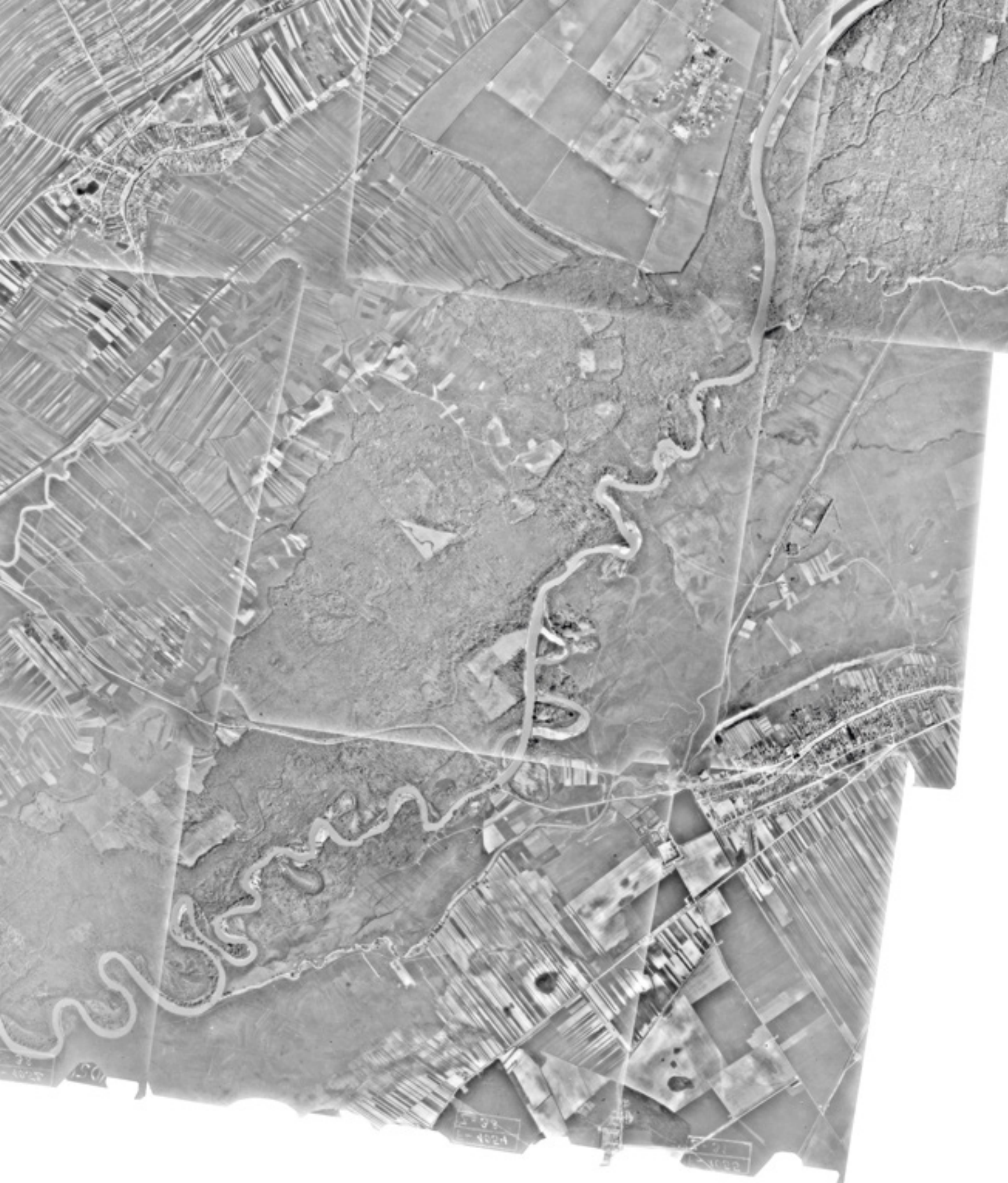
11 Povědně stejně jako ta na snímku z května 1962 zalévaly celé severní podhradí a sahaly až k patě velkomoravského valu akropole. Tato severní část akropole situovaná na písčité duně „Valy“ nebyla nikdy v minulosti zaplavována, a proto představovala nejvýznamnější sídelní areál zdejší pravěké a raně středověké kulturní krajiny. [Foto Tejral 1962]

12 Letecký snímek z roku 1970 ukazuje postup regulace dosud meandrujícího toku řeky Moravy. Tato „socialistická stavba“ sice zničila kus malebné lužní krajiny, pro výzkum byla však spíše přínosem: ukončila období periodických povodní a s nimi spojených kalamit komárů, jež vážně komplikovaly archeologický výzkum a znemožňovaly plnohodnotné zpřístupnění lokality veřejnosti. Tři původní meandry zůstaly odříznuty od kanalizovaného toku a dnes navazují na přírodní rezervaci „Škařiny“. Vzdálenost nejbližšího meandru od valu akropole je 300 metrů. [Zdroj VGHMÚF Dobruška, © MO ČR 2011]

12

13
detail

13 Nejstarší dochovaný letecký snímek z roku 1938 přibližuje stav mikulčického hradiště přibližně patnáct let před zahájením archeologického výzkumu. Je z něj patrné, že rozsah lesa a luk byl přibližně stejný jako dnes, že hlavní přístupová komunikace procházela již (na rozdíl od situace na mapách 3. vojenského mapování) skrz předhradí a akropoli

a směřovala k nejbližšímu meandru řeky Moravy. Písčité jespé tohoto meandru byl oblíbeným místem letního koupání obyvatel Mikulčic, kteří se sem dostávali právě cestou přes hradiště. V severní vyvýšené části akropole a částečně i v předhradí jsou viditelné pravidelné plochy zemědělsky obdělávaných parcel. [Zdroj VGHMÚF Dobruška, © MO ČR 2011]

03

OBJEV LOKALITY

Velkomoravské Mikulčice byly objeveny pro vědu a veřejnost v létě 1954. Vlastní nález popisuje detailně ve svých publikacích oficiální objevitel Josef Poulík. My ovšem víme, že o hradišti a jeho velkomoravském stáří věděl již slovenský badatel Štefan Janšák, který mimo jiné systematicky mapoval osídlení písčinych hrudů na slovenské straně řeky Moravy.¹²

O samotné existenci hradiště se vědělo již podstatně dříve; také bylo popsáno v klasickém díle I. L. Červinky *Slované na Moravě a Říše velkomoravská* z roku 1928. Autor čerpal své informace ze zprávy K. J. Mašky, publikované v roce 1890. Lokalitu ovšem nesprávně datoval do 11. století; zařadil ji mezi „břetislavská hradiště pohraniční“, a tím ji patrně částečně odsoudil k menšímu zájmu ze strany badatelů.¹³

Svou „první výpravu do Mikulčic“ podnikl Josef Poulík na podnět řídícího učitele na penzi Bedřicha Trnky; pozvání z Mikulčic s poukazem na hradiště Valy přišlo v roce 1953. Svou návštěvu Poulík odkládal právě pod vlivem výše uvedeného Červinkova mladého

datování, takže se k cestě odhodlal až 16. srpna 1954. Přijeli do Mikulčic autem, vyzvedli učitele Trnku v dědině a pokračovali polní cestou směrem k řece Moravě do míst, která se mezi lidem nazývají Valy. Auto ovšem museli zanechat na Trapíkově, kde dnes stojí nová archeologická základna, tj. zhruba kilometr před hradištěm. ▶

14 Snímek z jara 1955 navozuje atmosféru samotných počátků objevování velkomoravských Mikulčic. V místě zjišťovacích sond z předchozího roku 1954 byl zahájen plošný odkryv. Zkoumaná plocha je členěna do standardních čtverců měřické sítě. Odstraněna je podpovrchová vrstva a objevují se první jasné struktury: v popředí destruktivní kra 2. kostela, za ní kostrové hroby kostelního hřbitova, v pozadí povrchová vrstva valu. Na profilu stojí tři osoby spojené úzce s počátky výzkumu v Mikulčicích: Josef Poulík, Přemysl Ondráček a Boris Novotný. Za nimi se otevírá nedotčená krajina nivních luk v prostoru severního podhradí; v terénních depresích stojí voda, která nestačila odtéct po jarních povodních. [Foto Klíma 1955]

15

► Dále pokračovali pěšky a Poulík o tom píše:¹⁴ „Před námi se prostírala velká plocha luk, hýřících barvami a lemovaných lužním lesem. Nádherná podívaná, poněkud však zkažená mračny komárů. Čím blíže jsme přicházeli, tím jasněji se nám jevílo opevnění Valů, které se výrazně zvedalo nad záplavovým územím.“

„Konečně jsme došli až k samému hradišti; měl jsem dojem, že do něho vstupujeme původní branou. Uvnitř opevněné plochy nepravidelného oválného tvaru o rozloze asi pět až šest hektarů, lemované na východní straně lužním lesem, byla orná pole s bramborami, kukuřicí, jeztelem a obilím. ... A tu ihned při vstupu mě v brambořišti

zaujaly úlomky kamení, malty a omítek. Pokrývaly asi šest set čtverečních metrů. Několik úlomků malty jsem rozlomil: na lomu bylo znát cihlově červená zrnka. Podobnou maltu jsem přece už viděl? V mysli jsem se přenesl do Starého Města u Uherského Hradiště k troskám prvního a druhého velkomoravského kostela, jehož objevu i výzkumu jsem se zúčastnil. I tam se našla taková malta s oněmi cihlovitými zrnky. Je známa v literatuře pod názvem „židovská malta“ a vyskytuje se na předrománských stavbách.“

„Bylo to milé překvapení, ten mikulčický stavební materiál. V tom okamžiku mi bleskla hlavou myšlenka, že stojíme na troskách z doby velkomoravské; ale vzápětí jsem ji potlačil. „Židovská malta“ byla příliš nejistý a nedostatečný doklad. A proto jsem nechal dohadů a raději jsem se šel podívat dál dovnitř hradiště.“

15 Začátky výzkumu nebyly jednoduché. Nezbytné zázemí archeologů na lokalitě zajišťovala v prvním roce výzkumu dřevěná bouda postavená v prostoru budoucí archeologické základny na akropoli (na „Valech“). Ve stejném místě vyrostl později objekt „dílny“. [Repro Škvařil 1960]

”

Skončili jsme třetí část příběhu, který vypovídá o příchodu Josefa Poulíka, tehdejšího ředitele brněnské pobočky Archeologického ústavu ČSAV na „Valy“ u Mikulčic, o jeho bystrém úsudku a rázném činu v podobě první archeologické sondy... Na světě byla archeologická senzace. Pro Josefa Poulíka to byl životní úspěch. Pro Mikulčice to znamenalo zahájení systematického výzkumu, který v případě velkoplošných odkryvů trval nepřetržitě skoro čtyřicet let a v podobě komplexního výzkumu lokality pokračuje dodnes.

„V kukuřičném poli jsem spatřil další pole trosek, ještě rozsáhlejší a se stejnými úlomky malty, omítek, a kamenů. Dále jsem již nepátral. Vzal jsem si vzorky stavebního materiálu a vraceli jsme se zpět širokými lukami k autu. A to jsem byl již rozhodnut, že po sklizni brambor, někdy v září, zde provedeme zjišťovací výzkum.“

Stopy stavebních destrukcí, kterých si Josef Poulík v oraništi hned po vstupu do hradiště všiml, byly - jak ukázaly následné odkryvy - pozůstatky 2. kostela. Zmiňované „další pole trosek v kukuřičném poli“ byly zajisté relikty 3. kostela - baziliky.

Zjišťovací výzkum skutečně v září 1954 proběhl. Zaměřil se na zvýšené místo u valu blízko místa, kde do hradiště vstupovala cesta. Bylo to právě ono „první místo s troskami“, kde se Josef Poulík při své výpravě zastavil. Během prvních zjišťovacích prací bylo obnaženo nároží zděné stavby respektované několika kostrovými hroby vybavenými středohradištními šperky.¹⁵ V tu chvíli muselo

být Poulíkovi jasné, že má před sebou kostel s pohřebišťem. Navíc vše nasvědčovalo velkomoravskému stáří objektu. Všechny předpoklady se pak potvrdily při dalším pokračování výzkumu v roce 1955, kdy byla v nalezeném nároží identifikována část sakrální stavby označené jako 2. kostel (obr. 14, 19, stavba A). Nakonec to nebyl zdaleka jediný předpoklad Poulíka, který se posléze potvrdil. V místě vstupu do hradiště, který mu připadal jako brána, se skutečně o pětadvacet let později našla západní brána akropole.

Poulík musel být s výsledky prvních prací na hradišti v Mikulčicích navýsost spokojen; bylo jasné, že objevil významné opevněné centrální místo Velké Moravy srovnatelné svým významem se Starým Městem. To také potvrdila odborná komise svolaná v roce 1955 za účasti předních odborníků vedených ředitelem Archeologického ústavu ČSAV Jaroslavem Böhmem. Ta také doporučila pokračovat v systematickém výzkumu lokality (obr. 101).¹⁶

16

17

16 Dnes klasický snímek zachycující diskusi tří pracovníků výzkumu ve zkoumané ploše 2. kostela v roce 1955. Jedná se o místo, kde bylo v předchozím roce prvními sondami prokázáno velkomoravské stáří lokality. Uprostřed „objevitel“ velkomoravských Míkulčic a vedoucí výzkumu Josef Poulík, vpravo od něj archeolog Boris Novotný (1922–1983), vlevo technik Přemysl Ondráček (1910–1996). B. Novotný zastupoval v letech 1954–1956 vedoucího výzkumu v otázkách odborných, P. Ondráček jako svérázná postava prvních let výzkumu byl „pravou rukou“ J. Poulíka ve věcech organizačních. [Foto Klíma 1955]

17 Pohled z „Dolních Valů“ na vyvýšenou část akropole („Valy“), kde v následujících letech vyrostla v místech přiléhajících k valu archeologická základna. Stav z roku 1955, kdy přibyla k provizorní dřevěné boudě zděná stavba „bílého domu“. Důvod, proč byla základna budována právě zde, v archeologicky nejcennějším místě celé aglomerace, byly povodně periodicky zaplavující celé okolí vyvýšených písčitých dun. Severní vyvýšená část akropole („Valy“) zaujímal nejvyšší a nejrozsáhlejší dunu v širokém okolí. [Repro Skvařil 1960]

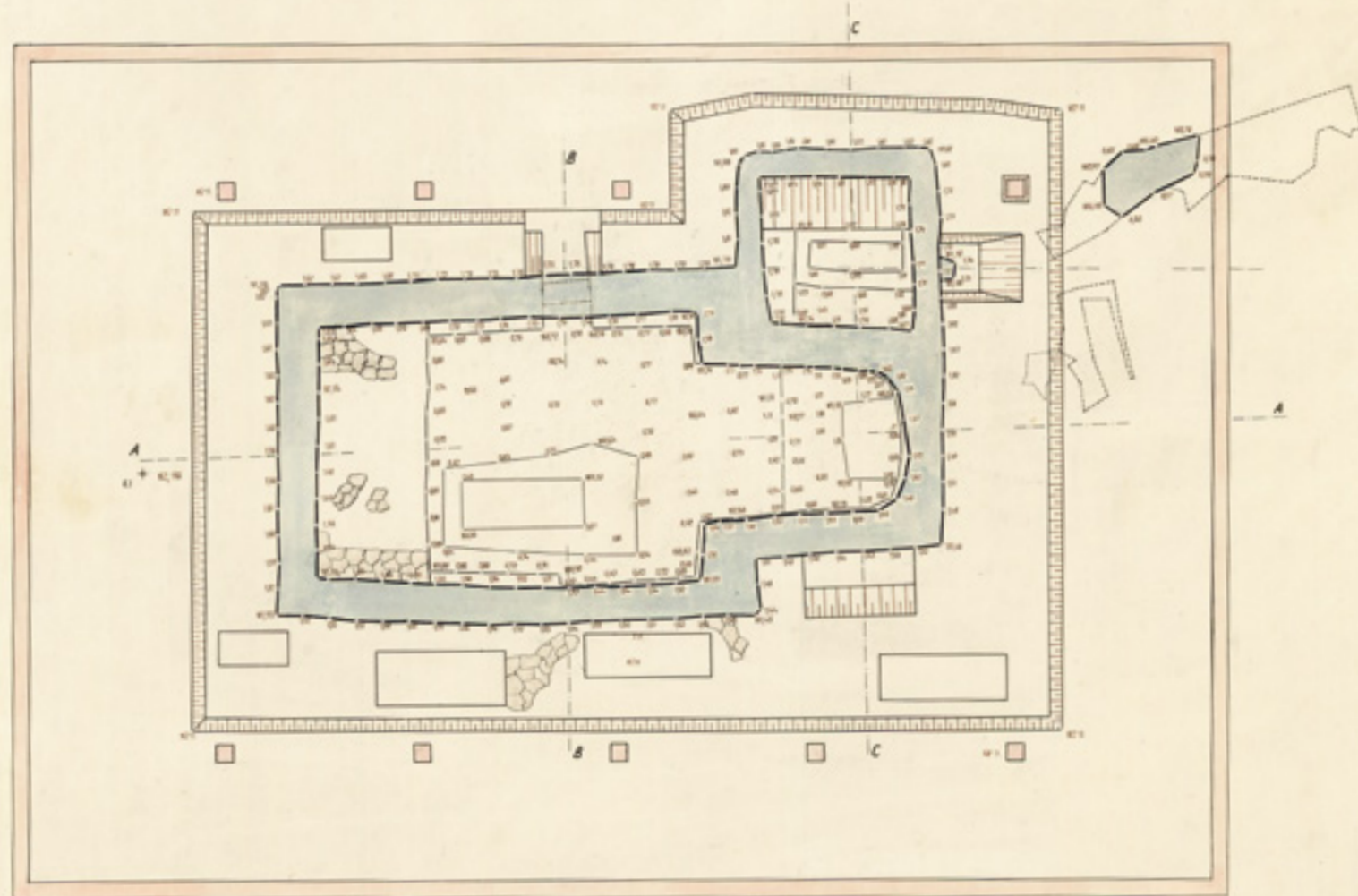
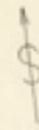

PODROBNÝ SITUAČNÍ PLÁN KOSTELA I A II

V TRATI MALÝ

VELKOMORAVSKÉHO HRADIŠŤNÍHO KOMPLEXU U MIKULČIC

MĚŘÍTKO 1:50

Zděné stavby, zejména kostely, patřily k nejatraktivnějším objektům objeveným v Mikulčicích. Proto jim byla věnována přednostní pozornost hned po „objevu“ lokality v roce 1954. Všechny průkazně doložené sakrální stavby a palác v Mikulčicích tak byly odkryty do roku 1964, to znamená během prvních deseti sezon výzkumné kampaně. Do konce šedesátých let k nim přibyl ještě hypotetický kostel č. 11; další hypotetický kostel č. 12 byl zkoumán na konci 70. let.¹⁷ K tomu musíme připočítat ještě dosud stojící kapli sv. Margity v Kopčanech, jejíž velkomoravské stáří bylo vědeckou obcí do jisté míry akceptováno po objevu velkomoravských hrobů u kostela v roce 2004 a po zveřejnění výsledků archeologického a stavebně-historického průzkumu.¹⁸ S jistou dávkou pravděpodobnosti lze uvažovat o existenci dalších, např. dřevěných svatyní, které mohly zmizet bez viditelných stop.

Jak dokázali archeologové identifikovat místa potenciálních kostelů na lokalitě? Ve vyvýšené části akropole to nebyl problém, protože tato poloha byla v době příchodu archeologů na hradiště v roce 1954 zemědělsky obdělávaná a většina zděných staveb se projevovала koncentrací stavební suti v ornici: takto byly identifikovány kromě paláce kostely číslo 2, 3, 4 a snad i 5. Kostel č. 1 představoval stavbu, která měla časově předcházet 2. kostelu; ovšem z hlediska dnešního bádání je tato interpretace

sporná, takže existence prvního kostela je nejistá. Polohu některých staveb - zejména v loukách v podhradí - bylo možné identifikovat na základě členitosti reliéfu terénu, tj. mírných vyvýšenin ukrývajících destrukci staveb.

Terénní výzkum velkomoravských kostelů nebyl vzhledem k torzovitému stavu jejich dochování jednoduchou záležitostí. Mikulčice měly tu výhodu, že s podobnou situací se mohl Josef Poulik seznámit ve Starém Městě, kde se po roce 1949 podílel na výzkumu dvou velkomoravských kostelů. Tyto zkušenosti využil v Mikulčicích a s pomocí spolupracovníků Borise Novotného, Marie Kostelníkové a Přemysla Ondráčka potřebnou metodiku terénního výzkumu kostelů dále rozvíjeli. Na tomto místě je vhodné připomenout, že většina velkomoravských zděných staveb se zachovala v podobě negativů základového zdiva, tj. jakéhosi otisku originálního zdiva. Metodika odkryvu takovýchto relikvů byla založena na opačném postupu, než jaký známe ze současné kontextuální archeologie; ta postupuje vždy od nejmladších k nejstarším dochovaným terénním kontextům. ▶

18 Situační plán 2. a problematického 1. kostela. Podobným geodetickým zaměřením plánem disponují všechny do roku 1962 odkryté kostely v Mikulčicích. V případě 2. kostela je dispozice sakrální stavby doplněna o půdorys pavilonu, který byl nad kostelem vybudován v letech 1958-1959. Paralelně s profesionální geodetickou dokumentací prováděl zaměření kostelů v Mikulčicích hlavní geodetický výzkum František Holešovský. [Vypracoval GKÚ Brno 1962]

04

KOSTELY A PALÁC

19

► Protože zděné relikty velkomoravských kostelů (stejně jako pozůstatky kamenné čelní plenty fortifikace) byly jako zdroj stavebního kamene využívány okolním obyvatelstvem ještě v novověku a kámen byl přitom vybirán důsledně i ze základů staveb, patří výplň základových rýh k nejmladším archeologickým kontextům v Mikulčicích. Místo toho, aby byly tyto rozebírány jako první, zůstaly zachovány v podobě negativu, a naopak se odebíraly starší kulturní vrstvy, do nichž byly základy zahloubeny. Uvedený postup je možné označit jako prozřetelný, neboť dovoluje další zkoumání výplně základů v budoucnu. Díky tomuto postupu bylo možné při novém revizním výzkumu mikulčických kostelů v letech 2008–2013 získat řadu nových poznatků a revidovat některé detaily dotýkající se základových rýh a dispozic staveb.

Historie objevování velkomoravské sakrální architektury se začala psát v roce 1949 ve Starém Městě. Toho roku byl v poloze „Na Valách“ objeven a archeologicky prozkoumán první moravský kostel z 9. století.¹⁹ Krátce poté následoval další nález, takže 50. a 60. léta minulého století můžeme označit za „zlatou éru“ objevů na poli velkomoravské sakrální architektury. Téměř každý rok docházelo k objevu nového kostela. Rázem se zcela změnila představa tehdejších archeologů, historiků a zejména kunsthistoriků o podobě české předrománské architektury. Až do prvních objevů ve Starém Městě a v Mikulčicích se totiž tradovalo, že ve staromoravském prostředí

byly církevní i světské stavby pouze dřevěné. Reakce badatelů na sebe nenechaly dlouho čekat: nastala doba urputných diskusí a polemik na téma typologie, původu a datování velkomoravských kostelních staveb. Protagonisty těchto diskusí byli historik Josef Cibulka, architekt Josef Pošmourný a kunsthistorik Václav Richter. Za archeology vedli diskuse především Vilém Hrubý a Josef Poulík. Přes teoretický charakter těchto debat znamenala celá kampaň pozoruhodný vzestup odborného i laického zájmu o problematiku sakrální architektury, christianizace, církevních poměrů, liturgie, jazyka a obecně kultury a vzdělanosti na Velké Moravě.

Oprávněná pozornost odborné i laické veřejnosti se dlouhodobě zaměřuje na kardinální otázku, proč existovalo v Mikulčicích na tak malé ploše vedle sebe tolik kostelů. Musíme přiznat, že spolehlivou odpověď neznáme. Možná vysvětlení počítají s rozdílnou funkcí staveb, s jejich odlišným stářím a patrně i specifickou liturgií; nelze totiž vyloučit, že některé kostely spravoval latinský klérus a jiné slovanský. Byly vysloveny i hypotézy o votivní funkci staveb nebo o kostelní rodině, kde jednotlivé svatyně byly propojeny určitými liturgickými vazbami. Na druhé straně mohlo svou roli hrát i působení více zakladatelů: u staveb na akropoli se předpokládá panovnické, resp. knížecí založení, stavby v podhradí se teoreticky spojují s významnými velmoži, kteří si mohli budovat kostely v rámci svých dvorců v blízkosti knížete. Obecně

20

odpovídal větší počet sakrálních staveb v Mikulčicích potřebám rozrůstajícího se obyvatelstva velkomoravského hradu a prohlubujícího se křesťanství v průběhu druhé poloviny 9. století.

Nepřímo odráží soubor sakrální architektury v Mikulčicích pozoruhodnou koncentraci politické moci v daném místě v danou dobu. Z tohoto hlediska jsou Mikulčice s minimálně deseti průkazně doloženými kostely mezi centry mojmírovské Moravy zatím výjimkou; Staré Město jich má pět, Břeclav-Pohansko dva, ostatní lokality po jednom. Celý soubor velkomoravských kostelů z území Moravy a Slovenska čítá 20, maximálně 25 objektů.

Nejvýznamnější kostelní stavbu v Mikulčicích reprezentuje jednoznačně třetí kostel – bazilika (obr. 20–23). Svým masivním založením, kvalitou zdiva i značnými rozměry nemá zatím mezi velkomoravskými kostely obdoby – v moravském prostředí 9. století šlo o jedinou „monumentální“ stavbu. To však neznamená, že bychom ji mohli automaticky ztotožnit s velkým (rozuměj hlavním) chrámem moravským zmiňovaným v legendě *Proložní život Konstanina a Metoděje* v souvislosti s hrobem arcibiskupa Metoděje. Jelikož nám chybějí jak konkrétní písemné zprávy, tak epigrafické památky nebo jiné průkazné nálezy, identifikace kostela a hrobu zůstane patrně navždy neobjasněna.²⁰

19 Jako první kostel byl v Mikulčicích objeven a zkoumán kostel č. 2. Pro archeology byl tento výzkum náročným úkolem: zde si poprvé v Mikulčicích osvojovali metodu terénního výzkumu kostelní stavby. V případě 2. kostela byl navíc výzkum značně komplikovaný, neboť šlo o stavbu vícefázovou (viz stavby A a B na snímku), ke všemu vybudovanou v místě s dlouhodobým osídlením. Kamenné destrukce nalezené východně od 2. kostela a označené J. Poulíkem za kostel č. 1 (stavba C v popředí jako předpokládaná nejstarší stavba v tomto prostoru) nedovolují z pohledu dnešního kritického bádání spolehlivou interpretaci; existenci kostela č. 1 tak nelze prokázat. Na druhé straně fakt, že v místě chybějí hroby, ukazuje na to, že zde v době existence 2. kostela stála nějaká stavba, snad funkčně související s kostelem (sídlo kleriků nebo církevní správa?). [Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.]

20 První etapa výzkumu 3. kostela – trojlodní baziliky v roce 1956. Postup terénního výzkumu byl u většiny kostelních staveb v Mikulčicích podobný. Po skrytí podpovrchové vrstvy se objevila destrukční kra stavby. Ta byla tvořena vesměs zahliněnou maltovou drtí s drobnými kameny. Z této kry bylo již možné usuzovat na rozsah a základní dispozici původní stavby (podélná či centrální dispozice). Kra nebyla sama o sobě přirozenou destrukcí kostela, ale spíše výsledkem rozebírání zdiva kostela v posledních staletích za účelem nového využití stavebního materiálu. [Foto Škvařil 1956]

21

21 Druhá etapa výzkumu 3. kostela v roce 1957. Preparace půdorysů kostelů nebyla lehkou záležitostí: znamenalo to mnoho hledání a ověřování. To názorně ukazuje snímek z odkryvu východní části baziliky: již se rýsuje oblouk vnějšího obrysu apsidy loď (před skupinou pracovníků uprostřed snímku) a pomocí úzkých sond vedených od kraje destrukční kry směrem k předpokládaným „zdem“ se hledají případné postranní apsidy. Ty se nakonec nenašly, protože neexistovaly: postranní loď baziliky totiž končily rovným závěrem. Muž v bílé košili u stativu je geodet František Holešovský, muž s kreslicí deskou vlevo u profilu je kreslič Jaroslav Jaša. [Foto Škvařil 1957]

23

22 Další průběh odkryvu východní části 3. kostela v roce 1957. Stavba se zkoumala zpočátku v rámci pravidelné sítě čtverců, které jsou zachovány v okrajové části výzkumu (v horní části snímku). Po obnažení destrukční kry kostela bylo možné určit zhruba rozsah a půdorysné schéma stavby a stanovit průběh podélné osy stavby. V této fázi se postup výzkumu změnil: místo čtverců byla vyměřena soustava pravidelných sektorů kolmých na osu stavby, vymezených kontrolními profily (viz pásy s travnatým povrchem). Na snímku se odkrývá půdorys trojlodí zachovaný v podobě tzv. negativu, tj. negativní výplně základového zdiva. Originální zdivo bylo podobně jako u většiny mikulčických kostelů vybráno v blíže neurčené době po zániku staveb, nejspíše až v průběhu novověku. [Zdroj Archeologický ústav AV ČR, Brno]

24

22

23 Výzkum baziliky v roce 1957. Celou situaci na snímku znepřehledňují kontrolní profily vedené přes stavbu (pásy s travním porostem). Trojlodní bazilika byla svými rozměry a svým masivním založením mezi tehdy známými velkomoravskými kostely naprosto výjimečnou stavbou. Zásadním objevem bylo zjištění několika hrobů situovaných uvnitř trojlodí a nartexu kostela. K nejvýznamnějším z nich patřily bezesporu dva bohatě vybavené hroby v hlavní lodi kostela. Výzkum jednoho z nich - hrobu 380 - zachytil tento snímek (viz postavu sedící na negativu arkádového pásu v horní části snímku a před ní žebřík spuštěný k hrobu 380). V roce 1957, kdy ještě nebyl znám kostelní komplex v Uherském Hradišti - Sadech, byla mikulčická bazilika hlavním adeptem na identifikaci s „velkým“ (rozuměj hlavním) kostelem moravským, ve kterém měl být podle svědectví legendy v roce 885 pochován arcibiskup Metoděj. [Foto Škvařil 1957]

24 Výzkum paláce v roce 1958. Terénní odkryv v 50. letech byl prováděn důsledně ve čtvercích měřické sítě 5 x 5 metrů, oddělených kontrolními profily. Teprve později se od této praxe částečně upouštělo, a to především tam, kde profily zakrývaly nálezové souvislosti více čtverců. Příkladem může být odkryv paláce. Podobně jako kostely se tato stavba dochovala pouze v podobě negativu základového zdiva. Ze snímku je zřejmé, jak mělce pod povrchem byly relikty stavby nalezeny. Částečně to souvisí s degradací půdního profilu v nejvyšším místě písečné duny „Valy“, částečně na to měl vliv charakter osídlení. Původní podlaha stavby se musela nacházet někde v úrovni recentního povrchu terénu. Proto se mohlo jen stěží zachovat něco ze stavební výbavy a mobiliáře objektu. [Foto Škvařil 1958]

25

27

26

25 První etapa odkryvu 4. kostela v roce 1958. Východní polovina lodi je vyplněna stavební destrukcí, která byla tehdy považována za pozůstatek dvou zděných interiérových kostelních hrobek. Proto byla stavba svými objeviteli označena za mauzoleum. Další hrobka byla hledána vně kostela, při jeho jihozápadním nároží.

[Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.]

26 Interiér severovýchodní části lodi 4. kostela po odebrání suťových vrstev. Snímek ukazuje, že se suť v těchto místech propadala až do hloubky cca 150 cm. Revizní výzkum v roce 2012 potvrdil, že v tomto prostoru s velkou pravděpodobností existoval původně interiérový hrob. Přítomnost druhé hledané hrobky uvnitř lodi se při revizi nepotvrdila: domnělý zděný příkrov hrobky byl ve skutečnosti podlahou kostela prokleslou do výplně rozsáhlé a hluboké sídlištní jámy. Jáma zaujímající značnou část plochy lodi musela být zasypána těsně před stavbou kostela, takže některé jeho části včetně podlahy sekundárně proklesly do nezhutněné výplně jámy. [Foto Škvařil 1958]

27 Výzkum 5. kostela v roce 1959. Poněkud atypický půdorys stavby a absence pohřebiště v okolí stavby vyvolávaly pochybnosti o charakteru objektu; existovaly názory zpochybňující jeho sakrální charakter. Že jde opravdu o kostel, prokázaly definitivně až závěry revizního výzkumu v roce 2012. Současně byly vyvráceny úvahy o existenci hrobky uvnitř lodi: opět se zde opakovala situace ze 4. kostela, kdy destrukce stavby sekundárně proklesla do nezhutněné výplně starší sídlištní jámy nacházející se pod značnou částí kostelní lodi. [Foto Škvařil 1960]

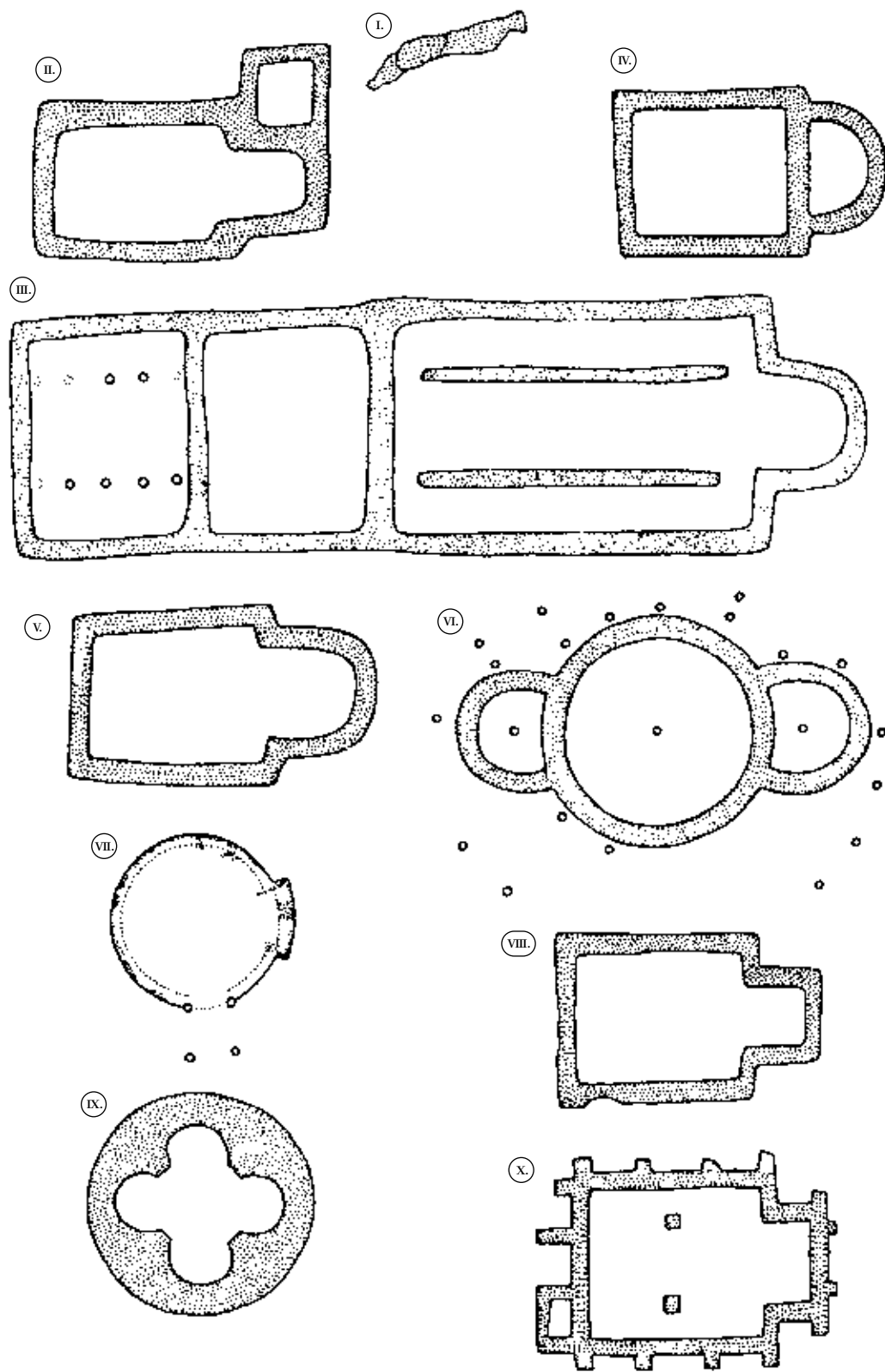

28

28 Výzkum 6. kostela v roce 1960. Šlo o první kostelní stavbu zkoumanou v podhradí. Překvapením byla dispozice stavby se dvěma apsidami; jedna se dokonce dochovala v originálním zdivu do výšky cca jednoho metru (viz půlkruhové zdivo v popředí). Výjimečnost stavby dokazovaly nejen kvalita malt a stopy bohaté výmalby interiéru, ale také mimořádná výbava některých hrobů na přilehlém pohřebišti. Jmenujme mužské hroby s honosnými garniturami opasků a ostruh nebo ženské hroby

se zlatým šperkem. Objev kostela otevřel dlouholetou diskusi o původu stavebního typu rotundy na Moravě, ale i v Čechách a Polsku, kde se podobné dispozice objeví, jenom v poněkud mladším provedení. Snímek ukazuje názorně postup výzkumu: ženy ve východní apsidě provádějí výkopové práce, kreslič Miloš Kuda a Jaroslav Jaša (první a druhý zleva) spolu s Jaroslavem Tejralem (třetí zleva) pracují na dokumentaci. Pracovnice zcela vpravo je Jarmila Matušková. [Foto Krejčí 1960]

29 Půdorysné dispozice mikulčických kostelů. [Podle Poláček 2000]

30

31

32

30 Stav 8. kostela po skončení první fáze odkryvu. Destrukční kra kostela dává tušit rozsah kostela; jeho tvar je zatím nejistý. Zvláštní je ale charakter destrukce, která vykazuje na rozdíl od dříve zkoumaných kostelů v Mikulčicích větší podíl kamení a méně maltové drti. [Foto Škvařil 1961]

31 V průběhu dalšího výzkumu byl v roce 1961 odkryt kompletní půdorys 8. kostela. Vyznačoval se zvláštním charakterem zdiva. Nešlo o negativ jako v případě většiny mikulčických kostelů, ale o základové zdivo tvořené drobným kamením, lehce prolité maltou. Je pravděpodobné, že v tomto případě se jednalo o dřevěnou stavbu na kamenné podezdívce nebo spíše o kombinovanou dřevo-kamennou konstrukci. Dispozičně šlo o nejběžnější formu předrománských a románských sakrálních staveb: na jednoduchou sálovou loď navazuje pravoúhlý chór. Půdorys kostela je formou i rozměrem velmi podobný dispozici dosud stojící kaple sv. Margity v Kopčanech na slovenské straně velkomoravské aglomerace. [Foto Škvařil 1961]

32 V závěrečné fázi odkryvu 8. kostela se v jihovýchodním rohu chóru narazilo na dva žernovy, které ukrývaly hromadný sklad železných předmětů: železné hřivny, dřevoobráběcí a zemědělské nástroje. Předpokládá se, že depot byl uložen pod podlahu kostela v neklidných dobách zániku Velké Moravy na začátku 10. století. [Foto Škvařil 1961]

33

33 První fáze odkryvu 9. kostela na „Kostelisku“ v podhradí v roce 1961. Členitost terénu dávala tušit již v době před zahájením výzkumu složitou nálezovou situaci. Kolem nevelké centrální vyvýšeniny byl patrný mělký kruhový příkop. Ten byl zpočátku považován za vybraný základ rozsáhlé centrální stavby, jak ukazuje ponechaný vnější oblouk negativu ve zkoumaném kvadrantu v popředí. Teprve později se ukázalo,

že jde o zásyp kruhového příkopu vyhloubeného někdy ve 14. století kolem kostela v rámci jeho přestavby na opevněné sídlo. Dlouhodobý charakter osídlení v širším prostoru stavby se projevil složitou stratigrafií. K jejímu podchycení sloužily profily vycházející ze středu stavby. Vlastní 9. kostel je na snímku patrný jako malý oblouk negativu v úhlu kolmých profilů ve středu plochy. [Foto Škvařil 1961]

34

34 Významným objevem na „Kostelisku“ byla kamenná studna situovaná asi 15 metrů východně od 9. kostela. Dlouho se tradovalo a v odborné literatuře opakovaně argumentovalo, že jde o baptisterium – křestní kapli – patřící k 9. kostelu. Ovšem dle nových názorů to byla studna jako

zdroj užitkové a patrně i liturgické vody pro církevní komunitu sídlící u kostela. Pro výklad objektu jako studny hovoří již sama jeho hloubka 200 cm. Pracovník na profilu: L. Benada. [Foto Tejral 1961]

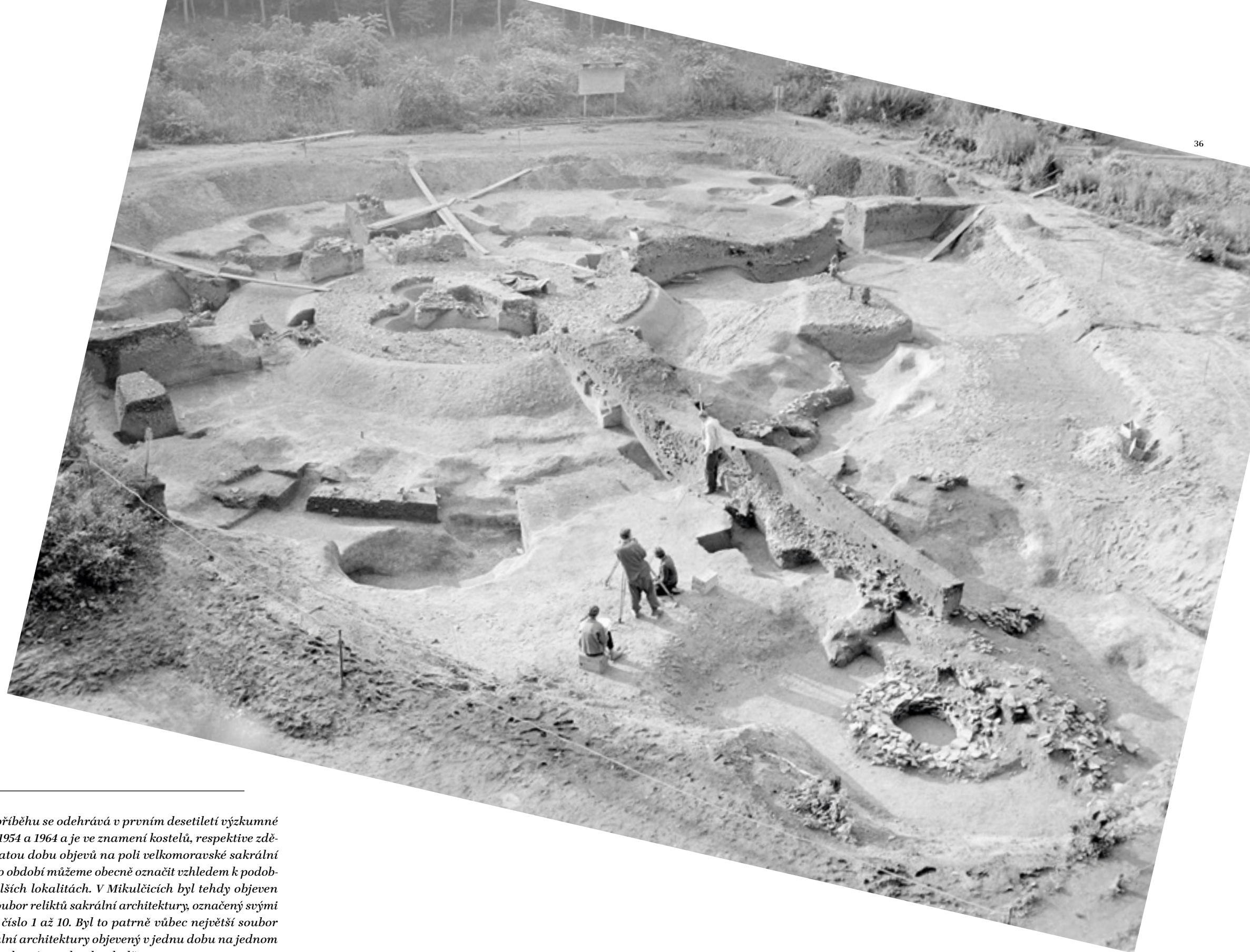

35

35 Poslední průkazný objev sakrální stavby v Mikulčicích se týkal 10. kostela v podhradí v roce 1964. Zvláštností jednoduché sálové dispozice kostela s pravouhlym chórem jsou pilíře členící vnější stěny stavby. Právě tento prvek, známý mimo jiné z některých kostelů 9. století v oblasti Dalmácie, je považován za konkrétní doklad vlivu starochorvatské architektury na velkomoravské kostelní stavby. Zvláštností 10. kostela jsou dva hranolové pilíře dochované (v originálním zdivu) uvnitř lodi. Dokládají přítomnost tribuny přístupné pomocí přístavku při západní stěně lodi (v popředí vpravo). [Foto Havelka 1964]

36 Celková situace odkrytá výzkumem na „Kostelisku“ v roce 1962: vlevo uprostřed půdorys 9. kostela v podobě kruhové stavby se čtyřmi vnitřními nikami v síle zdiva, v pravém dolním rohu kamenná studna. Oba objekty propojuje pás kamenné destrukce interpretovaný hypoteticky jako cesta nebo chodba. Složitá nálezořová situace souvisí s dlouhodobým osídlením místa. Kostel stál v přestavěné podobě ještě v první polovině 15. století, kdy byl opevněn a využíván jako útočiště. Zanikl v 15. století v neklidných dobách husitských válek. [Foto Škvařil 1962]

36

”

Čtvrté pokračování příběhu se odehrává v prvním desetiletí výzkumné kampaně mezi roky 1954 a 1964 a je ve znamení kostelů, respektive zděných staveb. Šlo o „zlatou dobu objevů na poli velkomoravské sakrální architektury“, jak toto období můžeme obecně označit vzhledem k podobným objevům na dalších lokalitách. V Mikulčicích byl tehdy objeven a prozkoumán celý soubor reliktní sakrální architektury, označený svými výkopci jako kostely číslo 1 až 10. Byl to patrně vůbec největší soubor předrománské sakrální architektury objevený v jednu dobu na jednom místě. Byl to fenomén, který proslavil Mikulčice.

05

POHŘEBIŠTĚ A HMOTNÁ KULTURA

Spolu s kostely patřily pohřebiště a hroby k nejvyhledávanějším objektům mikulčického výzkumu. Polovina z dvou a půl tisíce dosud prozkoumaných hrobů v Mikulčicích byla odkryta během prvních deseti let terénního výzkumu, mezi nimi ty nejnákladněji vybavené velmožské hroby. Souvisí to s tím, že většina kostelů byla obklopena hřbitovem a terénní výzkum probíhal z praktických i metodických důvodů vždy současně v obou částech sakrálního areálu. Navíc několik hrobů bylo zjištěno uvnitř kostelů.

Po skončení výzkumu kostelních hřbitovů v roce 1964 se pohřebištní archeologie v Mikulčicích soustředila v první řadě na „dokopávání“ okrajových částí kostelních hřbitovů, na výzkum pohřebišť hypotetických kostelů 11 a 12 a na nekostelní nekropole v podhradí (Kostelec, Kostelisko).

Pohřebiště a hroby byly nesmírně atraktivním objektem prvotního výzkumu v Mikulčicích. Zvláště lákavé bylo odkrývání hrobových nálezů, zejména v případě bohatě vybavených velmožských hrobů se zbraněmi, luxusními garniturami opaskových kování, honosnou jezdeckou výstrojí a další výbavou. Řada ženských a dívčích hrobů obsahovala zlaté nebo stříbrné náušnice, a to často v celých sériích. Gombíky v provedení ze zlata, stříbra nebo pozlacené mosazi se nacházely v ženských i mužských hrobech, nejvíce však u nedospělých jedinců.²¹ ▶

37 Atmosféru odkrývání hrobů v Mikulčicích dobře vystihuje snímek dokumentačních prací na pohřebišti u 9. kostela v roce 1961. M. Lička na něm popisuje dvojici vzájemně se překrývajících hrobů. Podobných hrobů nalezených „v superpozici“ byla zejména na kostelních pohřebišťích celá řada. [Foto Tejral 1961]

38

► Doklady úprav hrobových jam byly poměrně vzácným jevem, což patrně souvisí s omezenými možnostmi dochování a identifikace pozůstatků dřevěných konstrukcí v lokálních podmínkách mikulčického hradiště.²²

Specifickou skupinou hrobů jsou interiérové kostelní hroby. Z Mikulčic jich známe přibližně deset a doloženy jsou ve 2., 3. a 4. kostele, tedy ve všech hlavních chrámech na akropoli (obr. 52–54, 107, 109). Obecně se soudí, že patřily příslušníkům vládnoucího rodu, případně vysokému kléru. Odpovídající jedinci byli pochováni v masivních rakvích opatřených železnými plátovými kováními. Dutý prostor uvnitř hrobu měl však paradoxně za následek špatné dochování kosterních pozůstatků; dříve se pro nepatrné zbytky koster v těchto případech hledala příčina ve vykrádání hrobů.²³

Prvotní výzkum v Mikulčicích dokázal hroby poměrně spolehlivě odhalit a zdokumentovat; preparace kosterních pozůstatků byla pro pracovníky archeologického výzkumu i brigádníky vděčným úkolem. Co nebyl s to „starý“ výzkum dostatečně sledovat, byly úpravy hrobových jam a detailní stratigrafické vztahy hrobů k sídlištním vrstvám. Hodně to souviselo se skutečností, že velká část hrobů byla v Mikulčicích zahlubována nikoli do podloží, ale pouze do sídlištní vrstvy (např. obr. 38 nebo 45). Určení detailů pohřebního ritu tak bylo objektivně velmi ztíženo.²⁴

Pohřebiště a hroby nejsou jenom atraktivním objektem terénního výzkumu a dokladem bohatství a reprezentace dvorského prostředí velkomoravských Mikulčic. Představují nesmírně cenný materiál pro poznání duchovního života obyvatel aglomerace a pro studium sociální struktury tehdejší společnosti. Na rozdíl od sídlištních nálezů, které jsou vesměs nahodile rozptýleny v kulturní vrstvě nebo výplních objektů a jejichž dochování bývá značně torzovité, představuje hmotná kultura pohřebišť nálezové celky relativně dobře dochovaných předmětů, jež byly do hrobů vkládány s konkrétním záměrem a poskytují tak zcela specifické informace. Navíc jde často o předměty nesmírné umělecko-historické hodnoty. Nebýt hrobových nálezů, nevěděli bychom o některých oblastech hmotné kultury a života obyvatel hradu téměř nic. Jako příklad lze uvést součásti oděvů, šperky, výstroj, výzbroj a další kategorie nálezů.²⁵

Kosterní materiál z více než 2 500 dosud odkrytých hrobů v Mikulčicích je nevyčerpatelným zdrojem informací o demografické skladbě obyvatel hradu a jejich fyzickém a zdravotním stavu. Od roku 1957 zaměstnával brněnský Archeologický ústav antropologa Milana Stloukala (pozdější vedoucí antropologického oddělení a ředitel Národního muzea v Praze), který průběžně zpracovával kosterní materiál z Mikulčic a během relativně krátké doby na něm doslova postavil nový obor „antropologii starých Slovanů“.²⁶

39

38 Nejintenzivnější pochování je doloženo na pohřebišti u 3. kostela – baziliky. Pohřby zde byly uloženy až ve třech vrstvách nad sebou. Týká se to především míst v okolí apsidy nebo podél stěn kostela, kde se nacházela z hlediska tehdejších kritérií (vyjma interiéru kostela) nejatraktivnější místa k pochování. [Foto Škvařil 1957]

39 Ukázka standardního plánu čtverce měřické sítě z výzkumu pohřebiště u 2. kostela z roku 1955. Kresbám hrobů byla věnována největší pozornost v prvních letech výzkumu. Tehdy byly kostry na plánech zvýrazňovány technikou lavírování. Nechyběly detaily konstrukčních prvků hrobů, vyznačení nálezů a údaje nivelet. Nejdůležitější bylo samozřejmě číslo hrobu. [Kresba Kuda 1955]

40

40 Vedle kostelních hřbitovů byla v Mikulčicích zkoumána i prostá pohřebiště. Dvě největší byla objevena na vyvýšených písčinných dunách v podhradí: pohřebiště Kostelec čítalo 317 hrobů, pohřebiště Kostelisko 415 hrobů. Snímek ukazuje počátek odkryvu pohřebiště v poloze „Kostelec“ v Těšickém lese koncem 60. let. [Foto Škvařil 1969]

41

42

41 Výjimečným nálezem byly pohřby koní. Z celého výzkumu v Mikulčicích jich pochází jen několik. Často je jim přiřítán zvláštní kultovní význam. Tento „hrob“ pochází z akropole, plochy Z 1968. V superpozici přes kostru koně leží mladší lidský pohřeb. [Foto Škvařil 1968]

42 Tehdejší zaměstnanci ústavu byli velmi zruční v preparaci hrobů. Dochovaný kosterního materiálu na kostelních pohřebištích v Mikulčicích bylo vesměs nadstandardní. Vyzvednutý antropologický materiál byl po umytí ukládán do speciálních krabic označených číslem hrobu. [Foto Havelka 1965]

43

43 Jeden z prvních objevů „bohatého“ hrobu v Mikulčicích z roku 1955. Hrob 44 u 2. kostela obsahoval kromě honosných bronzových ostruh další železné ostruhy a pozlacené gombíky s palmetovou výzdobou. [Foto Škvařil 1955]

44 Pozlacené lité bronzové ostruhy s lidskými maskami z hrobu 44 na pohřebišti u 2. kostela. Ve stejném stylu byly vyrobeny a zdobeny další části soupravy ostruh: kování upevňovacích řemínků sestávající z nákončí a přezek s průvlečkami. [Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.]

44

45

45 Pohřebiště u 2. kostela, skupina hrobů západně od kostela. Standardní rituální poloha zemřelých v poloze na zádech s rukama podél těla nebo v klíně a orientací východ-západ (nohama k východu) je typická zejména pro kostelní hřbitovy, představuje však obecně převládající formu uložení lidských ostatků v Mikulčicích. Pohřebiště u 2. kostela s přibližně 200 hroby bylo první nekropolí prozkoumanou na lokalitě. Zde vznikaly praktické standardy výzkumu a dokumentace hrobů v Mikulčicích. Publikace výsledků výzkumu u 2. kostela z pera J. Poulika vyšla pohotově v roce 1957. [Foto Škvařil 1955]

46

46 Velkým překvapením na pohřebišti u 2. kostela byl nález tří hrobů s meči: dvou vně kostela (hroby 90 a 280) a jednoho pod podlahou stavby (265). Hrob 90 nalezený v roce 1955 obsahoval kromě meče ještě železná kování opasku, dlouhý nůž, pískovcový brousek, ostruhu, oválné vědérko a další neurčitelná kování. [Foto Škvařil 1955]

47 Hrob 90 patřil staršímu muži pohřbenému s bohatou výbavou v dřevěné rakvi nebo komoře o rozměrech 90 × 240 cm, přibližně 5 metrů jižně od stěny kostela. Hrob 90 náležel k nejstarším pohřbům na pohřebišti u 2. kostela. [Kresba Kuda 1955]

48 Podle tvaru hlavice patří meč z hrobu 90 k mečům typu K, u nichž se předpokládá francá provenience a datování do starší části 9. století, případně na konec 8. věku. Tato luxusní zbraň se vyznačovala kromě laloky členěné a tauzováním zdobené hlavice také damaskovou čepelí s dvěma vtepanými omegovitými znaky ve žlábkku. [Foto Škvařil 1956]

47

48

49

49 V roce 1956 se plošný výzkum postupně rozšířil až k 3. kostelu - bazilice. Kromě vlastní architektury bylo velkým překvapením bohatství vybavy hrobů kolem i uvnitř stavby. Na snímku je nejprestižnější část pohřebiště v prostoru jihovýchodně od apsidy kostela. U čelního profilu ve střední části snímku byl nalezen hrob 505, jeden z nejbohatších ženských hrobů v Mikulčicích. Obsahoval tři zlaté náušnice rozmanitých bizarních tvarů, stříbrné řetízkové náušnice, jeden pár zlatých dvouplášťových gombíků a dva páry stříbrných gombíků. Zcela výjimečným nálezem bylo nákončí pásku v podobě miniaturní knihy. [Foto Škvařil 1957]

51

50

50 Nejznámějším nálezem z hrobu 505 je nákončí pásu (patrně textilního) ve tvaru miniaturního knižního kodexu, vyrobené z pozlacené mědi za pomoci filigránu, perlového drátu a granulace (rozměry 3,9 × 2,9 cm). [Foto Foltýn 2012]

51 Detail hrobu 216 s gombíky, typickou ozdobou moravské aristokracie v 9. století. Tyto duté kovové knoflíky byly produktem místních šperkařských dílen a sloužily ke spínání nebo spíše ozdobě oděvu. Nacházejí se v dětských, ženských i mužských hrobech.

[Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.]

52

53

52 Pracovníci výzkumu Václav Režný a Ota Strouhal preparují hrob 318. Jde o jednu z „hrobek“ nalezených ve vnitřním prostoru trojlodí baziliky. Dle šperků a situování hrobu muselo jít o ženu patřící k nej-užšímu okruhu vládnoucí vrstvy Velké Moravy. Z kosterních pozůstatků zemřelé se podobně jako u dalších interiérových kostelních hrobů („hrobek“) v Mikulčicích nedochovalo téměř nic. Souvisí to s uložením těchto pohřbů v masivních rakvích (často kovaných železnými pláty) nebo dutých komorách, kde tělesné pozůstatky podléhaly rozkladu důsledněji než v případě pohřbů do prosté země. [Foto Klíma 1957]

53 Šperky z hrobu 318 v postranní lodi 3. kostela: zlaté hrozníčkové náušnice a zlaté lucerníčkové gombíky s vkládanými modrými skly jako dokonalé produkty velkomoravského zlatnictví. [Foto Škvařil 1969]

54 Součástí nálezu celku z hrobu 318 byly kromě výše uvedených zlatých hrozníčkových náušnic a zlatých lucerníčkových gombíků ještě dva stříbrné pozlacené gombíky s povrchem pokrytým granulací (v inventáři z roku 1957 jsou uvedeny bez kresby). Tkanina na jednom z gombíků byla identifikována jako hedvábí. Reprodukce stránky z inventáře nálezů výzkumu v Mikulčicích v roce 1957. [Autor neznámý]

Inv. číslo	POPIS	Naleziště	Kultura, druh nálezů	Poznámka
32/57	žlutý, šedý, bílý a černý kameny	717	75 cm	úhledný šedý - žit.
33/57	žlutý, bílý, d. - 8 cm	-	-	-
34/57	žlutý, bílý, d. - 3 cm	-	-	-
35/57	černý, bílý, d. - 3 cm	sklov X	40-40 cm	podle dispozičního kresby 11-2-1(4) - 5-5 2E-3(1)
36/57	žlutý, bílý, d. - 4 cm	sklov X	125-135 cm	naše objevené 2E-7
37/57	žlutý, bílý, d. - 9 cm	-	-	2E-7 (27)
38/57	žlutý, bílý, d. - 10 cm	-	-	-
1001/57 09/57	stříbrný, pozlacený granulo- vaný o perle	sklov II.	85 cm	hrob 322 u pravého ramene
1002/57	stříbrný, pozlacený gombík (viz 6/57)	sklov III - V.		hrob 318 uložení na fotografii a kresbě
a) d) 3 zlaté lucerníčkové gombí- ky s modrými skly		konca		125 = inv. č. 4421/57
b) 3 zlaté hrozníčkové náušnice		konca		125 = inv. č. 4422/57
1003/57	tkanina z gombíku			110

54

55

55 Detail ženského hrobu 850 s unikátním náhrdelníkem na pohřebišti u hypotetického 11. kostela na akropoli zkoumaného v roce 1965. [Foto Škvařil 1965]

56 Masivní náhrdelník z hrobu 850 složený z měděných dutých kuliček a opatřený pozlaceným (?) měděným závěskem zdobeným filigránem. [Foto Havelka 1965]

56

”

Páté pokračování vyprávění: v letech 1954 až 1964 se souběžně s příběhem kostelů odvíjí v Mikulčicích historie objevování pohřebišť a jejich hmotné kultury. Byla to jedinečná doba, jež se v oboru raně středověké archeologie těžko někdy zopakuje. Kolem trosk kostelů vystupovaly na denní světlo stovky hrobů se svou unikátní výbavou. Šperky, zbraně, výrobky uměleckého řemesla fascinovaly archeology při odkrývání hrobů stejně jako širokou veřejnost prostřednictvím zpráv v dobových médiích nebo při pozdější sérii výstav Velká Morava.

06

AKROPOLE

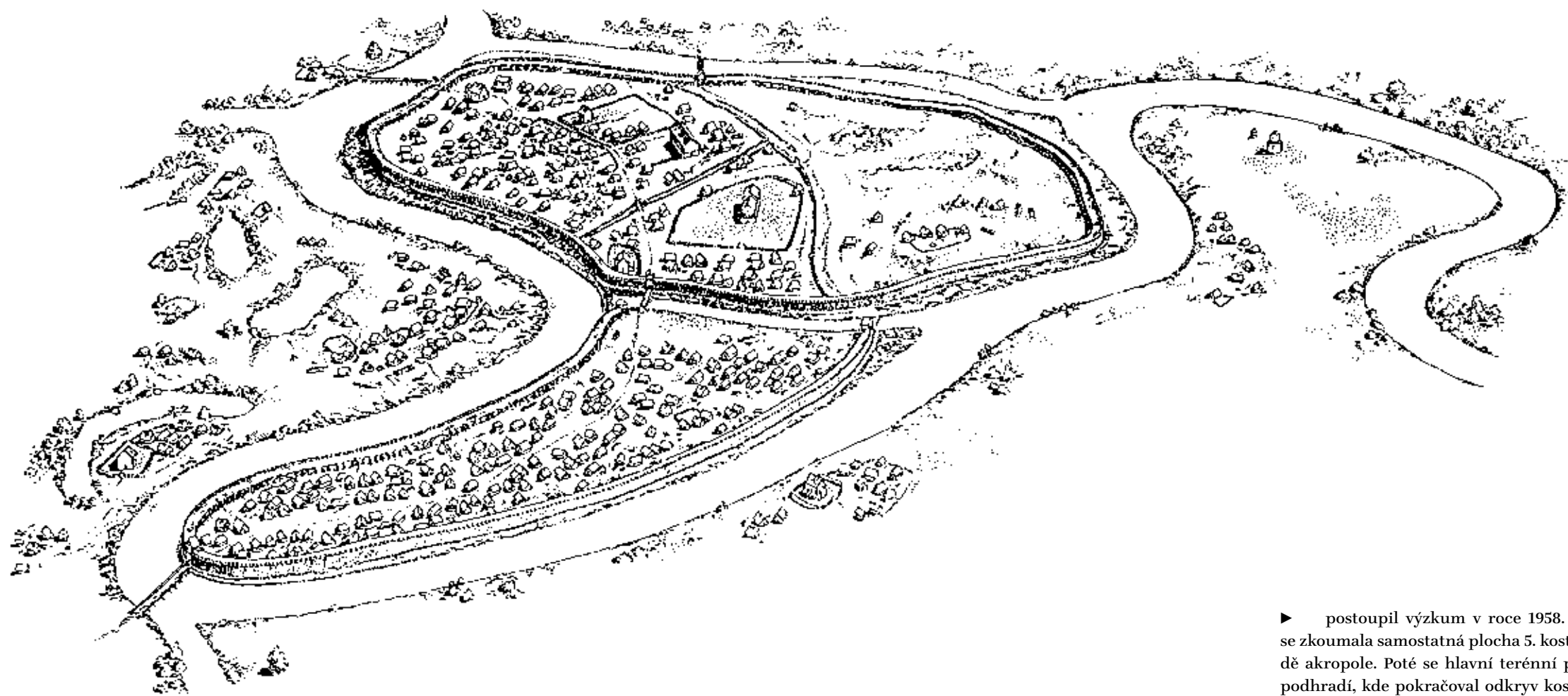
Akropole byla a je nejlépe dochovaným terénním reliktem mikulčického hradiště. Je to díky dobře zachovanému obvodovému valu, kterého si všimli kartografové, ale i archeologové již v poslední třetině 19. století.²⁷ Tento val vznikl destrukcí původní mohutné dřevohlinité konstrukce hradby držené kamennou plentou v čele a dřevěnou stěnou v týlu. První známé označení místa „Stará turecká hradba“ odkazovalo snad k ne příliš davné minulosti, kdy v 17. století, nejspíš v neklidné době třicetileté války, využívalo ochrany valů dočasně obyvatelstvo z okolních vesnic (srov. obr. 5) a kdy se v okolí skutečně pohybovalo turecké vojsko. Dokladem jsou především početné pece raně novověkého stáří (zahloubené do svažitých terénů jílovitého tělesa hradby nebo do břehů bývalých říčních ramen kolem hradu), ale i nálezy novověké keramiky a mincí.²⁸

Archeologické objevování akropole začalo vlastně hned prvním výzkumem u 2. kostela v blízkosti západní brány v roce 1954. Poté se pokračovalo v odkryvu směrem k jihovýchodu, k největšímu mikulčickému kostelu – bazilice (obr. 57). Odsud směřoval plošný výzkum širokým pásem k východu až do prostoru paláce a 4. kostela; sem ▶

57 Pracovní plán akropole. Do původního polohopisného a výškopisného zaměření hradiště 1 : 500 vyhotoveného geodetem Archeologického ústavu Josefem Holešovským je zanesen postup odkryvu v letech 1958 (okr) a 1959 (oranž). Výzkum 1954–1957 je vyznačen šedě, objekty archeologické základny v roce 1957 červeně. Po skončení výzkumu 2. a 3. kostela byla střední část akropole nejdříve v roce 1957 proříznuta systémem sond v šíři jednoho čtverce 5 metrů, teprve poté se přistoupilo k plošnému odkryvu celé plochy mezi 3. a 4. kostelem (plocha Z 1957–59).

[Zaměření a kresba Holešovský 1956–1957]

58 Kresebná rekonstrukce hradiště Mikulčice-Valy. Patrné jsou základní topografické prvky: opevněné jádro aglomerace sestávající z akropole a předhradí, kolem něj osídlení podhradí. Opevněné jádro je obklopeno věncem dnes zaniklých říčních ramen. Celým jádrem prochází hlavní cesta, která prostřednictvím tří bran a tří přilehlých mostů překonává opevnění a říční ramena. V rámci akropole vystupují dvě hlavní části: vyvýšená („Valy“ vlevo) a níže položená („Dolní Valy“ vpravo). V poloze „Valy“ jsou patrné menší ohrazené útvary: sakrální areály kostelů (okolí 3. kostela) a hypotetické dvorce (okolí 4. kostela). Opevněný útvar v popředí je označován jako předhradí.

[Kresba Skopal, podle Poláčků 2000]

► postoupil výzkum v roce 1958. Následující sezonu se zkoumala samostatná plocha 5. kostela na severovýchodě akropole. Poté se hlavní terénní práce přesunuly do podhradí, kde pokračoval odkryv kostelů č. 6 (1960), 7, 8 (1961), 9 (1961–1962) a 10 (1963–1964).²⁹

Výzkum na akropoli odkrýval nejen pozůstatky zděných staveb a přilehlých pohřebišť, ale i doklady intenzivního osídlení celé vnitřní plochy areálu. Kulturní vrstva se nacházela i pod kostely a pohřebišti, a dokládala tak dlouhodobý charakter osídlení, jež sahalo svými počátky nejpozději do 8. století. Tato vrstva současně dokumentovala zásadní změny ve struktuře zástavby hradu: plocha původního sídliště se měnila během druhé poloviny 9. století v sakrální okrsky kostelů a pohřebišť. V podstatě se takto „akropole“ měnila v „nekropoli“. Historické události, které tyto změny vyvolaly, jenom tušíme. Byl to nejspíše všestranný rozkvet místa za mojmírovských knížat Rostislava (846–869) a Svatopluka (869–894) a snad i příchod a působení cyrilometodějské misie počínaje rokem 863.³⁰

Pozornost archeologů se zaměřila brzo i na obvodovou fortifikaci. Její první odkryv v letech 1955–1959 souvisel s výzkumem 2. kostela. Tehdy byl zkoumán skoro

dvacetimetrový úsek hradby severně od kostela (obr. 62). První interpretace ovšem odrážely tehdejší nedokonalý stav poznání lokality. Hradba, kterou dnes většina badatelů považuje za výsledek „jednofázové“ stavební akce pokročilého 9. století, byla tehdy vykládána jako dílo několika generací: předvelkomoravskou palisádu ze 7.–8. století měly nahradit dvě fáze dřevohlinité fortifikace s kamennou čelní plentou. Tento obraz částečně napravily výsledky dalšího odkryvu prováděného již s větší zkušeností a akribií v severní části akropole v letech 1963–1964 (obr. 63).³¹

K nejvýznamnějším objevům ve vnitřním prostoru akropole patřily šperkařská dílna v těsné blízkosti 5. kostela (výzkum 1962–1963;³² obr. 64–65), doklady hlavní západovýchodní cesty jako páteřní komunikace akropole (výzkumy 1958, 1968; obě brány, které tato cesta spojovala, byly ovšem odkryty až na přelomu 70. a 80. let)³³ nebo kamenná studna u baziliky interpretovaná zpočátku nesporně jako baptisterium (výzkum 1965–1966).³⁴ Důležité byly také doklady intenzivního osídlení Dolních Valů, tj. jižní níže položené části akropole, zjištěné odkryvem v letech 1961–1964.³⁵

59

59 Výzkum na akropoli v roce 1958 z ptačí perspektivy. Velkoplošné odkryvy na akropoli charakteristické pro 50. léta minulého století postupovaly v širokém pásu od baziliky (stavba nad objekty archeologické základny) přes palác (uprostřed) po 4. kostel (nejvzdálenější plocha). Hlavním výsledkem tohoto velkoplošného odkryvu byly prozkoumané

kostely s pohřebišti, palác a poznání celkového charakteru osídlení akropole. V popředí snímku pavilon chránící relikty 2. kostela (světlá stavba vlevo) a objekty archeologické základny (odleva bílý dům, dílna, dřevěná šopa upravená později pro konzervační vany, svisle hlavní budova). [Foto Škvařil 1959]

60

60 Klasická čtvercová síť velkoplošných výzkumů na akropoli v 50. letech. Pravidelná síť profilů názorně ukazuje kulturní vrstvu, která v této nejvýše položené části akropole kolem paláce (jehož relikty vystupují v zadní části odkryvu) představovala ve srovnání s ostatními částmi opevněného areálu poměrně jednoduchou stratigfii. Homogenizovaná kulturní vrstva s výjimkou rozptýlených kamenných destrukcí nedovolovala vesměs rozlišení dalších detailních vrstev. Ovšem celá plocha byla zaplněná jámami zahloubenými do podloží, které patří často starší fázi osídlení. [Foto Škvařil 1958]

61

61 Velkoplošné výzkumy 50. let byly, posuzováno měřítky dnešní doby a současnými metodami terénního výzkumu, příliš velkorysé a extenzivní. Ve své době šlo o jeden z největších systematických výzkumů v Evropě. Ve velké míře se zde uplatňovala mechanizace, jak ukazuje snímek s pracovníky výzkumu vedenými P. Ondráčkem z roku 1955. V pozadí torzo archeologické základny s provizorní boudou a rozestavěným bílým domem. [Foto Novotný 1955]

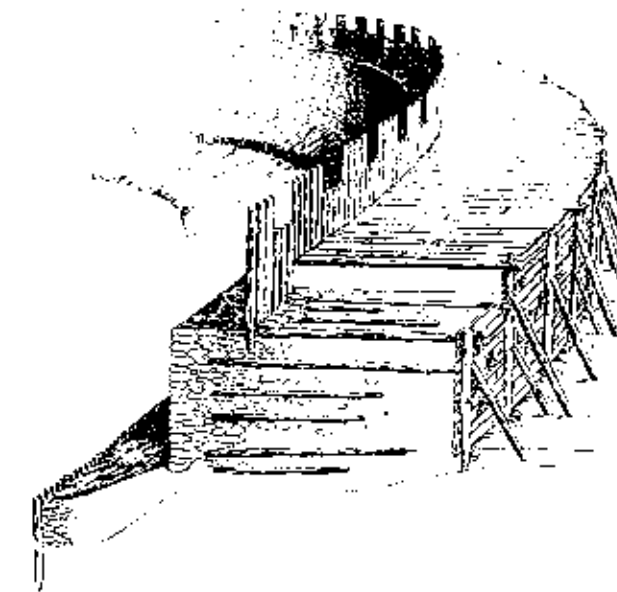
62

62 Výzkum opevnění akropole probíhal poprvé v Mikulčicích v návaznosti na odkryv 2. kostela v roce 1956. Odkrytá situace byla interpretována prizmatem dobového stavu poznání lokality i hmotné kultury raného středověku obecně. Tehdejší předpoklad existence předvelkomoravské palisády a dvou fází velkomoravské hradby se v dalších letech bádání nepotvrdil. Na snímku z roku 1956 je v popředí patrná destrukce hradby (výzkum „valu“), za ní částečně překryté relikty druhého kostela a do dále se táhnoucí pás odkryvu směrem k 3. kostelu. [Foto Škvařil 1956]

62

63¹⁻⁴

63¹⁻⁴ Exaktnějších výsledků v porovnání s odkryvem valu u 2. kostela dosáhl řez opevněním R 1963–64 v severní části akropole. Snímky ukazují jednotlivé fáze odkryvu, který probíhal ve dvou pásech kolmých na průběh hradby. Později provedl podle tohoto řezu R. Procházka rekonstrukci opevnění (viz kresbu): hradba skořepinové konstrukce byla držena vpředu čelní kamennou plentou a v týlu dřevěnou stěnou. Hlítný násyp vlastního tělesa hradby byl vyztužen dřevěnými břevny v podobě roštu. Na úpatí svahu před hradbou se nacházela předsunutá zídka držaná kůly. Tyto kůly byly součástí vícenásobné palisády, která zpevňovala břeh proti eroznímu působení vody.

[Foto Klanica 1964, Škvařil 1963, Klanica 1963, rekonstrukce Procházka 1990]

63

64

”

V šestém pokračování našeho příběhu jsme dospěli k akropoli jako centrálnímu opevněnému útvaru aglomerace. Ačkoliv šlo o prvek osídlení identifikovaný a schematicky zdokumentovaný díky dobře zachovanému obvodovému valu akropole dávno před rokem 1954 (viz obr. 5), poznání vnitřní struktury areálu záviselo na velkoplošných odkryvech zejména v 50. a 60. letech. Tak jako tento areál spojoval mnoho funkcí knížecího hradu, od obrany, reprezentace a rezidence, běžného bydlení a hospodaření přes podomáckou i specializovanou výrobu až po sakrální funkci kostelů a pohřebišť, tak i objevování všech těchto komponent probíhalo v každé ploše výzkumu opakovaně a spojilo se posléze v jeden komplexní obraz. Do konce 60. let tak byly známy v podstatě všechny základní složky vnitřní struktury akropole, snad jen s výjimkou bran prolomených v obvodové fortifikaci, které byly objeveny až na přelomu 70. a 80. let; jejich znalost ovšem podmiňovala úspěšnou rekonstrukci celé komunikační osy hradiště. Kolem této cesty byly v 9. století uspořádány nejvýznamnější objekty – kostely, resp. jejich sakrální areály s pohřebišti, palácový okrsek a další rezidenční i jiné objekty.

65

64 V těsné blízkosti chóru 5. kostela byla objevena „šperkařská“ dílna (viz pravou horní část snímku). Šlo o unikátní nález, který dokládá význam jemné kovovýroby v životě knížecího hradu. [Foto Škvařil 1962]

65 Podlaha „šperkařské“ dílny (objekt 10/V). Šlo o dvoudílnou roubenou stavbu protáhlého půdorysu. V písčité podlaze objektu byly nalezeny doklady jemné kovovýroby: železná struska, bronzové a olověné slitky, kapky skelné hmoty a další zbytky. [Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.]

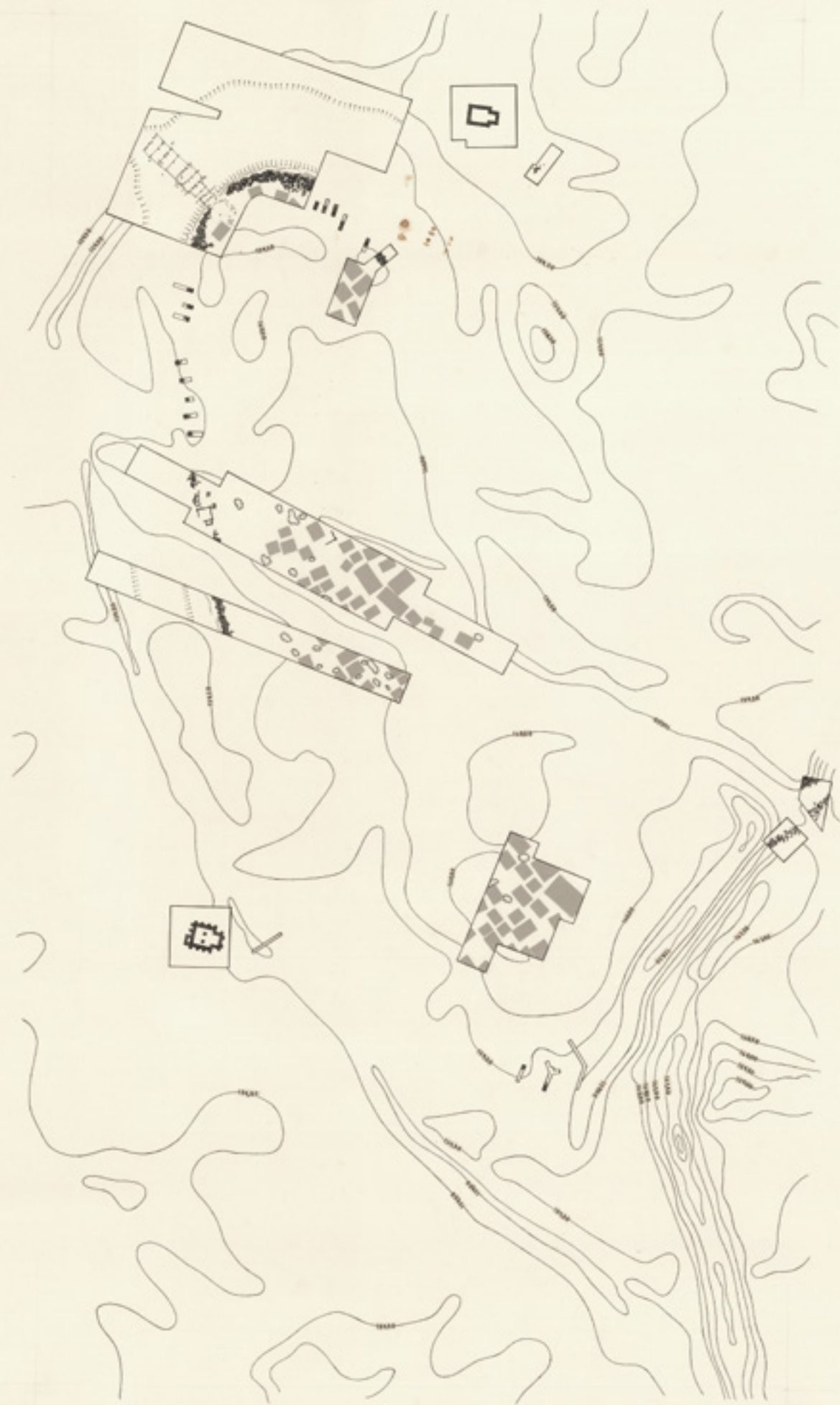
66 Na rozdíl od předhradí poskytovala akropole horší podmínky pro uchování členitých stratigrafií a tím i omezené možnosti rekonstrukce zástavby. Výjimkou byla místa v severní části akropole, kde se zachovaly podlahy domů roubené konstrukce. Na jejich základě můžeme usuzovat o podobě zástavby akropole. Obytné domy se základním hospodářským příslušenstvím mohly být ohrazeny ploty. Střechy byly kryty slaměnými nebo rákosovými doškami. Vně stavení se nacházely pece a nejrůznější jámy hospodářského charakteru. [Kresba Skopal, podle Poláček 2000]

67

67 Odkryv sídliště na akropoli v blízkosti paláce začátkem 70. let. [Foto Havelka 1972]

07 PŘEDHRADÍ

Opevněné předhradí protáhlého jazykovitého tvaru přiléhající k akropoli na západní straně bylo objeveno počátkem 60. let. Do té doby se archeologové věnovali především odkryvům na akropoli. Ze sondáží prováděných současně v širším prostoru hradiště však věděli, že osídlení se vyskytuje i na řadě míst v bezprostředním okolí centrálního opevněného útvaru. Dokonce se předpokládalo, že některé z těchto sídlištních útvarů mohou být opevněné. To se později prokázalo právě u západního předhradí označovaného do té doby jako sídliště na „Štěpnici“. Naopak v případě severovýchodně od akropole ležícího areálu „Těšický les“ a jižně situované polohy „Kostelisko“ (obě dnes porostlé lesem) se přes úsilí archeologů nepodařilo průkazné opevnění doložit. Proto jsou tyto dva posledně uvedené areály z hlediska oficiálně užívané terminologie mikulčického výzkumu řazeny k podhradí.³⁶

Důvod, proč předhradí jako vedlejší opevněný útvar aglomerace ucházelo pozornosti, byl prostý: na rozdíl od akropole zaujímající svou severní vyvýšenou částí nejvyšší a nejrozsáhlejší písčnou dunu v celém prostoru aglomerace předhradí zabíralo pouze nízkou terénní vlnu tvořenou staršími povodňovými hlínami, navíc jeho opevnění bylo vzhledem ke své subtilní konstrukci v reliéfu terénu sotva patrné.

Opevnění předhradí bylo poprvé prokázáno při velkoplošném mechanickém rýhování na „Štěpnici“, tj. v loukách severně a západně od akropole, v roce 1961.³⁷ Poté šly události poměrně rychle dopředu: průběh opevnění byl sledován malými sondami, následně větším odkryvem v rámci prvního regulérního výzkumu předhradí v ploše P 1963-64 (obr. 7, 71, 73). Další rozsáhlý úsek fortifikace se dočkal plošného odkryvu v rámci výzkumu zaniklého říčního „koryta č. 1“ na severním obvodu předhradí v rámci zkoumané plochy K 1966-68 (obr. 72, 78). V těchto plochách se ukázalo, že konstrukce opevnění byla podobná té na akropoli, akorát byla podstatně subtilnější.³⁸ V rámci plochy K 1966-68 se podařilo odkrýt bránu, na niž navazoval dřevěný most spojující předhradí se severozápadním podhradím.³⁹ ▶

68 Výškopisný plán předhradí se zakreslenými plochami prozkoumanými do roku 1968. V plochách a sondách výzkumu jsou vyznačeny průběh obvodové fortifikace (černě) a pravidelné písčité nebo písčito-jílovité podlahové úpravy původních dřevěných domů. Z vlastních domů se dochovaly v několika případech pouze skrovné zbytky zuhelnatělých trámů základového věnce roubených staveb. [Autor neznámý]

69

► Co je na areálu předhradí nejtypičtější, je vnitřní pravidelná hustá zástavba doložená podlahovými úpravami z písku a jílu, vrstvenými často v několika úrovních nad sebou (obr. 69–70). Tyto pravidelné – čtvercové nebo obdélné – podlahové navážky identifikují dispozici původních roubených domů, po jejichž nadzemní konstrukci se nedochovalo až na výjimky vůbec nic. Charakter této zástavby znali archeologové již po prvním plošném odkryvu v roce 1960 a stejnou situaci nacházeli i v dalších rozsáhlých plochách zkoumaných během 60. let.⁴⁰

Osídlení v předhradí bylo velmi intenzivní a vyvíjelo se neobvykle dynamicky. Otázkou ovšem zůstává, kdo předhradí obýval a k čemu tento areál primárně sloužil. Jedním z hypotetických výkladů, se kterým přišel již v roce 1967 Josef Poulík, je sídlo vojenské družiny knížete.⁴¹ Nabízejí se samozřejmě i další výklady, ovšem žádný z nich není úplně přesvědčivý.

”

Sedmé pokračování příběhu se dotýká objevu předhradí. Šlo o nález dalšího významného fenoménu velkomoravských Mikulčic: vyhraněného obytného areálu v bezprostředním okolí knížecího hradu, který byl opevněn a vyznačoval se intenzivní pravidelně uspořádanou a dynamicky se vyvíjející roubenou zástavbou. Je nutno dodat, že podobně archeologicky vyhraněný sídlištní areál neznáme dosud z žádného dalšího velkomoravského centra. Tento dílčí příběh vztahující se k 60. letům, který začal zjištěním charakteristické zástavby, pokračoval objevem fortifikace a plošným výzkumem nejcennějších stratigrafických situací, byl do jisté míry ukončen dnes silně diskutovanou, ale zdaleka ne bezpředmětnou interpretací Josefa Poulíka z roku 1967. Dnes je jasné, že příběh samotný bude mít své pokračování, neboť terénní výzkumy v tomto prostoru pokračují a nové výklady se očekávají.

68

70

69 Rozsáhlé sídliště západně od akropole bylo objeveno paradoxně při stavební akci. Obrovská plocha S 1960 byla zkoumána v rámci výstavby přístupové silnice a parkoviště v roce 1960. Byla zjištěna typická zástavba projevující se pravidelnými podlahovými úpravami dřevěných domů. Tehdy se ještě nevědělo, že toto osídlení patří vnitřní zástavbě opevněného areálu předhradí. Podle intenzity osídlení a pravidelného charakteru zástavby se začalo hovořit o sídlišti „městského“ charakteru. Další paradox výzkumu S 1960 by byl z dnešního pohledu hodnocen jako selhání archeologické památkové péče. Samo založení obrovského parkoviště v jednom z archeologicky nejcennějších areálů mikulčického hradiště bylo sporným a již ve své době dosti kritizovaným počinem. Navíc způsob výzkumu s nasazením těžké mechanizace při skrývce a s administrativním ukončením terénních prací ještě před řádným uzavřením archeologického výzkumu by byly dnes těžko obhajitelné. Třetí paradox souvisí s opevněním tohoto areálu: v rámci výzkumu S 1960 nebyla rozpoznána obvodová fortifikace předhradí, ačkoliv ji zkoumaná plocha prořala minimálně v šíři 10 m; možným vysvětlením je špatné dochování hradby v tomto úseku. Čtvrtým paradoxem je chybné zaměření plochy, které neumožňuje dosud spolehlivé zanesení do celkového plánu prozkoumaných ploch. Plocha S 1960 byla a stále zůstává velkým problémem mikulčického výzkumu. [Foto Škvařil 1960]

70 Odkryv sídliště na předhradí v místě budoucího parkoviště v roce 1960. Jílovito-písčité podlahy jednoho z dřevěných domů se zbytky ohniště v popředí. Uličky mezi domy byly pokryty vrstvou „odpadu“ s kostmi, střepy a dalšími nálezy (viz popředí snímku). Ve skutečnosti šlo o záměrně nahromaděný odpadový materiál jako „štět“ zpevňující terén a umožňující snazší pohyb po jílovitém terénu v areálu předhradí. Na rozdíl od akropole, založené na písčité duně, podloží předhradí tvořily značně mazlavé povodňové jíly. [Foto Škvařil 1960]

71 Existence opevnění předhradí byla prokázána poprvé v roce 1961 v rámci mechanické sondáže prováděné velkoplošně v loukách severně a severozápadně od akropole. Na tuto akci navázaly sondáže, které upřesnily průběh opevnění na severozápadní straně předhradí. První reprezentativní a dobře dokumentovaný výzkum opevnění tohoto areálu byl uskutečněn v rámci zkoumané plochy P 1963–64. Hradba byla tehdy odkryta v šíři cca 10 metrů. Snímek dokumentuje terénní práce v prostoru hradby: jednak čištění vlastního tělesa hradby drženého vpředu kamennou plentou, jednak (v popředí) snižování svrchní vrstvy výplně zaniklého řečiště před hradbou. Dřevěné kůly jsou pozůstatkem palisády, která zpevňovala břeh před hradbou a bránila jejímu podemlání proudící vodou. [Foto Škvařil 1963]

71

69

08

ŘÍČNÍ RAMENA

Rok 1964, kdy v Mikulčicích končí výzkum 10., posledního spolehlivě doloženého kostela, je začátkem objevování zaniklých říčních koryt, dalšího fenoménu mikulčického výzkumu. Tento výzkum trval s přestávkami dvacet let, přičemž do roku 1968 se podařilo prozkoumat dvě plochy označované v dnešní terminologii jako „koryto 0“ a „koryto 1“.

Původně se nevědělo, že mikulčické Valy byly ostrovním hradem. To archeologové zjistili opravdu až v roce 1964. Tehdy se v protáhlé úzké ploše P 1963-64 vedené z vnitřního areálu předhradí přes jeho opevnění směrem do podhradí objevilo vně fortifikace zcela zanesené říční koryto s nálezy 9. století na dně (obr. 7). V ten okamžik bylo jasné, že začíná nová etapa archeologického výzkumu, kterému dnes říkáme říční archeologie.⁴²

Průběh výzkumu „koryta 0“, kdy ve spodní třetině výplně starého řečiště začala nastupovat podzemní voda a úsilí o její odčerpávání klasickými čerpadly se ukázalo jako neúspěšné (obr. 73-75), archeology nasměroval ke spolupráci s hydrology. V rámci přípravy dalšího výzkumu zaniklého koryta byl vypracován a posléze realizován projekt na odvodnění: to zajišťovaly studny vyvrtané po obvodu zkoumané plochy, ze kterých se nepřetržitě po dobu několika měsíců odčerpávala voda.⁴³ ▶

72 Dnes již klasický záběr z výzkumu zaniklého říčního koryta v prostoru 1. mikulčického mostu. V pozadí zbytky dřevěné palisády před hradbou předhradí, uprostřed piloty mostu č. 1 (kvůli uchování dřeva zabaleny ve fólii) a oba čluny - monoxylly (v poloze nad sebou zapříčeny o piloty mostu a zaneseny říčním pískem). V popředí v bílé košili kráčí archeolog Jaroslav Tejral, kolem brigádníci. [Foto Skvařil 1967]

73

► Takto se podařilo dlouhodobě snížit hladinu podzemní vody o potřebné dva metry, a bylo možné „v suchu“ v ploše K 1966–68 odkrývat celý meandr řeky z 9. století. Místo výzkumu bylo vybráno podle předpokládané polohy brány a mostu jako spojnice mezi předhradím a severozápadním podhradím (obr. 75, 78–79).

Toto úsilí se vyplatilo, neboť výzkum přinesl unikátní nálezy: konstrukce a movité nálezy ze dřeva, které se na moravských lokalitách běžně nedochovávají. Nejdůležitější byl nález dřevěného mostu č. 1 navazujícího na bránu v hradbě předhradí. Poloha mostu naznačovala průběh hlavní komunikační osy předhradí. Z výzkumu byl získán unikátní soubor movitých dřevěných nálezů včetně dvou dubových monoxytlů dlouhých skoro 10 metrů, několika proutěných vrší na chytání ryb a celé řady drobných nálezů (obr. 79, 77). Rozsáhlý soubor seker s částečně dochovanými dřevěnými násadami pocházel ze dna koryta, kam se zbraně dostaly patrně při bojových akcích před branou na mostě.⁴⁴ Dendrochronologická data získaná z pilotů

mostu o tři desetiletí později ukázala, že most byl vybudován patrně někdy kolem poloviny 9. století a několikrát byl opravován nebo přestavován během druhé poloviny tohoto století.⁴⁵

Organický materiál, zejména mokré dřevo, které se zachovalo pod hladinou podzemní vody ve spodní části výplně koryt, bylo potřeba náležitě ošetřit; bez následné konzervace by se rozpadlo. Odpovídající zařízení na konzervaci pomocí PEG bylo instalováno přímo na staré archeologické základně a díky němu bylo možné konzervovat, a tím zachovat i tak rozměrné objekty, jako byly oba čluny (obr. 79).⁴⁶

Rostlinné makrozbytky zpracovával tehdejší paleobotanik ústavu Emanuel Opravil. Na jeho základě postavil mimo jiné svůj výklad holocenního vývoje údolní nivy. Rovněž odsud získal pozoruhodný soubor zbytků kulturních plodin pěstovaných pro potřeby mocenského centra.⁴⁷

74

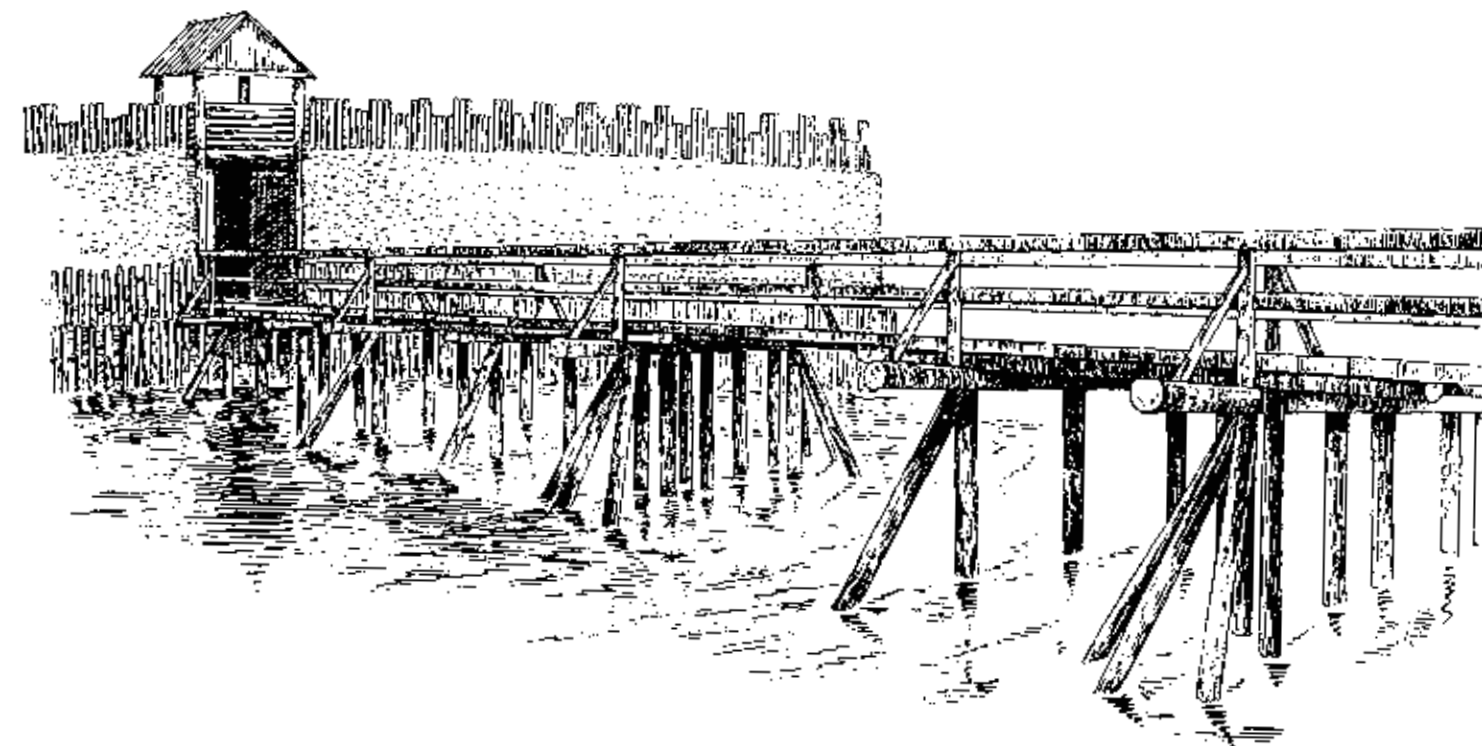
73 Zkoumaná plocha P 1963–64, která profala opevnění předhradí (uprostřed) a v prostoru před hradbou odkryla zaniklé říční koryto (v popředí za pásovým dopravníkem). Bylo to poprvé od zahájení výzkumu v Mikulčicích, kdy se archeologové a veřejnost mohli přesvědčit, že velkomoravský hrad stál v 9. století na ostrově nebo ostrovech mezi dnes zaniklými meandrujícími rameny řeky Moravy. Tento řez zaniklým říčním ramenem označujeme současnou terminologií mikulčického výzkumu jako „koryto 0“. [Foto Havelka 1964]

74 První fáze odkrývání zaniklého říčního ramene před hradbou předhradí v ploše P 1963–64 („koryto 0“). Je vidět nastupující podzemní vodu a snahu odčerpávat tuto vodu pomocí jednoduchého čerpadla; tato metoda se ukázala posléze – při postupu výzkumu do větší hloubky – jako nedostačující. [Foto Škvařil 1964]

75

76

75 Naplavené dřevo ve spodní části výplně říčního koryta v ploše P 1963-64. Podmínkou uchování historického dřeva a dalších organických materiálů bylo jejich uložení pod hladinou podzemní vody. Na druhou stranu bránila tato voda ve výzkumu, a proto se musela soustavně odčerpávat; v této ploše se to nepodařilo důsledně, takže při dokončování výzkumu se archeologové pohybovali v nastupující vodě a kvalita terénních a dokumentačních prací se tak snížila. [Foto Havelka 1964]

76 Kresebná rekonstrukce mostu č. 1 a na něj navazující severozápadní brány předhradí. Jeden ze tří dosud objevených dřevěných říčních mostů v Mikulčicích. Mosty se zachovaly v podobě pilot zaražených do dna řečiště nebo příkopu. Konstrukce odpovídala tradiční stavební technologii, známé již z keltských a římských mostů. Délka zkoumaných mostů v Mikulčicích se pohybovala mezi 30 a 50 metry, šířku lze odhadnout na 3-5 metrů. Mosty byly mnohokrát opravovány a v místě nejsilnějšího proudu dodatečně zesilovány; to lze doložit díky datování kůlů pomocí dendrochronologie. [Kresba Skopal, podle Poláček 2000]

77 Charakteristický „dřevěný“ nález ze zaniklého říčního koryta zpod prvního mikulčického mostu: zbytek proutěné vrše k chytání piskořů a dalších ryb. [Foto Havelka 1964]

77

78

78 Třetí fáze odkryvu říčního koryta č. 1 v Mikulčicích. Celá plocha je odkrývána plošným výzkumem. Uprostřed snímku je patrný oblouk hradby předhradí, po stranách zkoumané plochy jsou části odvodňovacích potrubí, která čekají na přebudování systému v rámci nově zjištěného rozsahu říčního meandru. [Foto Škvařil 1967]

79¹⁻⁴ Dva čluny objevené v zaniklém říčním korytě u 1. mikulčického mostu patří k nejatraktivnějším nálezům. Jde o monoxly vydlabané vždy z jednoho dubového kmene a dosahující délky cca 10 metrů. V našem prostředí unikátní objev těchto plavidel, ale i dalších movitých i nemovitých nálezů ze dřeva znamenal nutnost zajistit jejich spolehlivou konzervaci. Bezprostředně po odkryvu byly kůly obaleny proti vysychání a následnému zborcení mokrého dřeva plastovou fólií, velké objekty byly průběžně polévány vodou. Specializovaná firma poté vyrobila nosnou konstrukci k převozu člunů; ty byly nejdříve lidskou silou, poté pomocí jeřábu transportovány do provizorního bazénu v blízkosti zkoumané plochy a posléze přemístěny do speciálně vyrobených ocelových van v archeologické základně na akropoli. Dvě takové vany se nacházely v jedné z dřevěných šop navazujících na dílnu s kotelnou. Díky napojení na ústřední topení základny se průběžně ohříval konzervační roztok PEG (polyethylenglykol), v němž byly čluny dlouhodobě ponořeny. [Foto Škvařil 1967]

79¹⁻⁴

”

Osmé zastavení přináší další příběh významného fenoménu mikulčického výzkumu - říční archeologie. Když archeologové v roce 1964 zjistili, že na západní straně předhradí probíhá vně hradby zaniklé říční koryto, začali přemýšlet o širších topografických souvislostech: formulovali hypotézu o Mikulčicích jako ostrovním hradu v řece Moravě. Tato teze se začala potvrzovat již při prvním velkoplošném výzkumu zaniklého koryta v prostoru mostu č. 1. Tento výzkum ukončený v roce 1968 také ověřil účinnost systému odvodnění plochy, a tím nasměroval další vývoj říční archeologie v Mikulčicích. (Patrně nejdůležitějším výsledkem říčního archeologického výzkumu v 70. a 80. letech bylo poznání komunikačního systému celého hradiště se třemi hlavními branami a přilehlými mosty.)

09

ZÁKLADNA

Stará archeologická základna je nesporně jedním z fenoménů *genia loci* mikulčického hradiště. Je svědkem neopakovatelné etapy objevů na slovanských hradištích v poválečném období. Pracoviště bylo budováno jako základna terénního výzkumu, tedy jako dočasná archeologická expedice. Přesto přežila tři generace archeologů a teprve v roce 2014 byla plně nahrazena novou základnou v Mikulčicích-Trapíkově.

Počátky staré základny souvisejí se zahájením archeologického výzkumu na hradišti v roce 1954. Tehdy stála v místě pozdější dílny prostá dřevěná bouda (obr. 15, 81). Vedle ní vyrostl v roce 1955 zděný objekt tzv. bílého domu – pracoviště a dočasné obydlí Josefa Poulíka. Bílý dům byl vybudován jako stavební experiment vzešlý ze spolupráce brněnského Archeologického ústavu s Výzkumným ústavem stavebních konstrukcí a montáží v Brně. Jeho definice zněla: montované provizorium pro potřeby archeologického výzkumu (obr. 82–83).

Hlavní budova základny byla postavena v roce 1956. Zde byly umístěny pracovny a ubytovny archeologů a techniků, konzervátorská dílna, administrativní zázemí, jídelna přeměněná později na zasedací místnost – tzv. klub. V tomto objektu se po dlouhá léta výzkumu pod vedením Josefa Poulíka a Zdeňka Klanici soustředil veškerý život základny (obr. 80, 85–87). Jenom s mírnými úpravami se objekt dožil začátku nového století, v roce 2007 však v průběhu stavební rekonstrukce podlehl tragickému požáru.

Zpočátku neměla základna žádný specializovaný depozitář. Cennější nálezy byly uloženy v hlavní budově, běžné nálezy v provizorních skladech („šopách“). Nový zděný depozitář vybudovaný začátkem 60. let na předhradí byl koncem 60. let přenechán správě památkového areálu pro účely muzea (dnešní návštěvnické centrum). Nového depozitáře jako náhrady za zděný objekt na předhradí se archeologické pracoviště dočkalo začátkem 70. let; byl zřízen v areálu staré základny.

Ještě před koncem 50. let vyrostly vedle bílého domu další dva objekty: dílna s kotelnou v suterénu a dřevěný hangár, v němž byly později umístěny konzervační vany na dřevěné nálezy (obr. 84).

Situování staré archeologické základny na akropoli v jádrovém území památky souviselo s limity tehdejší krajiny. V 50.–60. letech docházelo pravidelně k zaplavování celého podhradí, takže vyvýšený areál akropole a předhradí představoval jediné bezpečné území. Přesto se již od počátku 60. let hledaly způsoby, jak uvolnit jádrové území památky a jak moderní zástavbu archeologické základny i muzea přesunout mimo osídlenou plochu hradu a podhradí. Bohužel zůstaly tyto záměry pouze v podobě studií a projektů.⁴⁸

80 Hlavní budova archeologické základny, pracovna techniků-kresličů, 1958. V otevřeném okně průhled na val akropole na „Dolních Valech“. [Foto Škvařil 1958]

81

82

81 Dřevěná bouda jako první objekt technického zázemí archeologů na akropoli. V popředí rozestavěné základy první zděné stavby - „bílého domu“. Charakteristické bodové založení stavby mělo zajistit co nejmenší porušení archeologických terénů. [Foto Klíma 1955]

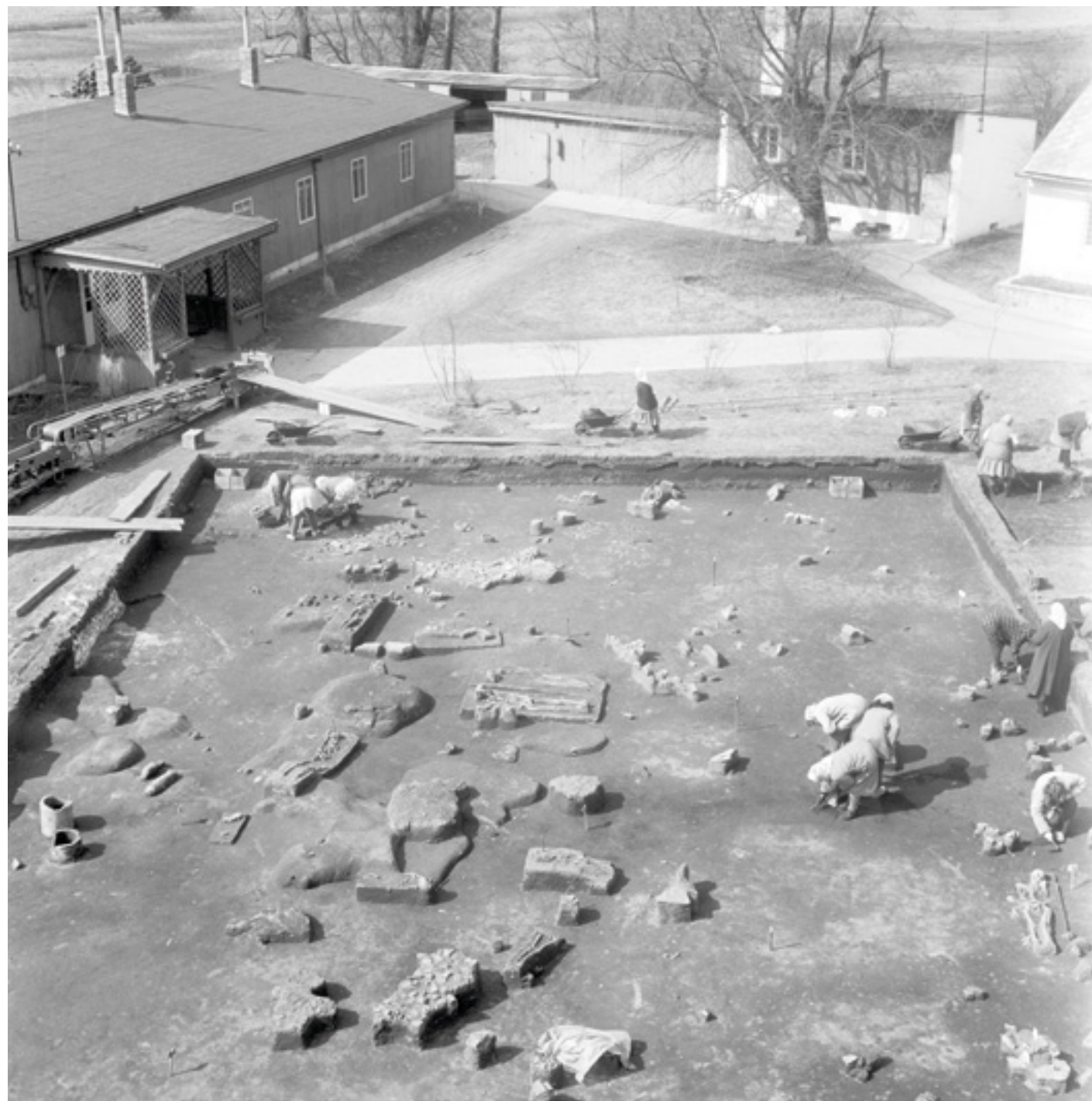
82 Stavba „bílého domu“ v roce 1955. Bílý dům byl experimentálním typem montované stavby určené pro archeologické potřeby. Při jeho stavbě pomáhali sami technici a archeologové (zleva): Bedřich Řezníček, Vilém Gebauer, archeolog Čeněk Staňa, Leopold Frank a archeolog Boris Novotný. [Foto Klíma 1955]

83

83 Bílý dům ve své původní podobě s nízkou sedlovou střechou na konci 50. let. [Autor a rok neznámý]

84

84 Nádvoří archeologické základny na konci 60. let: vlevo hlavní budova, zcela vpravo bílý dům, vlevo od bílého domu nejdřív objekt dílny (s kotelnou v suterénu), dále pak dřevěná šopa s konzervačními vanami na dřevěné nálezy. Probíhající výzkum Z 1969-I v nádvoří základny je přípravou pro stavbu nového montovaného depozitáře. [Foto Havelka 1969]

”

Bez základny by nebyl výzkum. Bez výzkumu by nebyla základna. Obé je součástí genia loci místa. Zde žili a pracovali archeologové, technici a další pracovníci Archeologického ústavu. Pro mnohé to byl po dočasné době druhý domov. Většina budov staré základny vznikla v prvních letech výzkumné kampaně do konce 50. let; jedině objekt montovaného depozitáře musel být kvůli předání budovy na předhradí muzeu dostavěn na začátku 70. let. Autentické snímky jsou o to cennější, že hlavní budova základny v roce 2007 shořela.

85

85 Hlavní budova archeologické základny, keramická pracovna s rozloženým materiálem, konec 60. let. [Foto Havelka 1969]

86 Hlavní budova archeologické základny, jídelna později označovaná jako „klub“, konec 50. let. [Foto Škvařil 1958]

87 Následující strana. Hlavní budova archeologické základny (na snímku ze zimy 1956/1957) spojovala svými funkcemi badatelské zázemí archeologického výzkumu s konzervátorskými laboratořemi, depozitáři, sklady, ubytovnami a dalšími potřebnými provozny. Svou funkci centrálního objektu archeologické základny v Mikulčicích plnila až do tragického požáru v roce 2007. [Autor a rok neznámý]

86

10 LIDÉ

Za všemi objevy v Mikulčicích stáli „lidé kolem výzkumu“ - archeologové, technici a další zaměstnanci brněnského Archeologického ústavu. Kromě nich se během sledovaných patnácti sezon vystřídal na vykopávkách desítky nebo spíše stovky sezonních pracovníků a brigádníků. Všichni tito lidé byli svým způsobem spoluobjeviteli velkomoravských Mikulčic.

Josef Poulík jako oficiální objevitel Mikulčic a vedoucí pracoviště byl hybatelem všeho dění na Valech, platí to alespoň pro prvotní etapu výzkumu (obr. 1-2, 16, 89, 98-99, 101). Do Mikulčic si hned na začátku přivedl své nejbližší spolupracovníky: archeologa Borise Novotného a hlavní techniky Marii Kostelníkovou a Přemysla Ondráčka (obr. 14, 16, 90). Koncem 50. let k nim přibyl jako zástupce vedoucího výzkumu archeolog Jaroslav Tejral, kterého v této funkci v roce 1964 vystřídal Zdeněk Klanica (obr. 1, 105). Kromě nich působili v Mikulčicích krátkodobě i další vědecktí pracovníci ústavu, ačkoliv jejich odborné zaměření bylo často zcela jiné. Šlo např.

o Bohuslava Klímu st., Karla Ludikovského, Annu Medunovou, Jiřího Medunu, Jiřího Pavelčíka, Ivana Peškaře, Jiřího Říhovského, Čenka Staňu, Zoru Trňáčkovou.

Zdeněk Klanica hned od svého příchodu v roce 1964 fakticky vedl veškeré práce na lokalitě, ovšem oficiálně byl vedoucím pracoviště a výzkumu až od roku 1975 (kontinuálně pak do roku 1990). Jeho příchod do Mikulčic znamenal všeobecný kvalitativní vzestup terénních a dokumentačních prací; z těchto inovací a organizačních opatření žilo pracoviště dalších dvacet let. Životní dráha Zdeňka Klanici byla úzce spojena s Mikulčicemi (obr. 1, 91, 97, 100). ▶

88 Pracovní skupina Otto Marka při výzkumu na akropoli v roce 1969 (zleva): Blažena Kuchařová, Jenovéfa Pavková, Hedvika Bílská, Růžena Severinová, Anežka Bolfíková, Anděla Stöhrová, Marie Kučerová, Václav Gregorovič, Otto Marek, (v maríngotce stojící): Hedvika Bílková, Růžena Míčková, (v maríngotce sedící): Marie Grézlová. [Foto Skvařil 1969]

89

► Tak velký podnik, jakým byly velkoplošné výzkumy v Mikulčicích, vyžadoval dobře zorganizovaný výzkumný tým. Jeho hlavním článkem byli kvalitní technici, kteří se kvalifikovali do jakéhosi mikulčického profesního stavu. K těm nejvyhlášenějším patřili zpočátku Marie Kostelníková, jež bohužel musela opustit pracoviště koncem 50. let jako oběť politických čistek (obr. 90), a především Otto Marek, který zde strávil počínaje rokem 1959 v pozici hlavního technika víc než padesát let (obr. 88, 92). Další výraznou osobností mezi techniky, která zůstala věrná výzkumu po desetiletí, byl od 60. let Rostislav Skopal (obr. 95). Kromě nich se ve funkci techniků vystřídala za celou dobu výzkumu řada dalších kvalitních pracovníků. V prvotní fázi výzkumu to byli zejména Vilém Gebauer, Václav Režný nebo Ota Strouhal. Z administrativních pracovníků nelze opomenout hospodářské správce základny Leopolda Franka nebo Jana Táborského. Geodetické zaměření výzkumů zajišťoval zpočátku František Holešovský a posléze Otto Marek (obr. 98).

Jako sezonní pracovnice terénního výzkumu byly v té době hybnou silou výkopových prací ženy z Mikulčic nebo dalších blízkých dědin. Dnes je obdivujeme, jak mohly vykonávat těžké terénní práce v náročných podmínkách Mikulčic – v letních vedrech, mračnech komárů a v dosahu pravidelných záplav. Na druhé straně práce na vykopávkách mohla být pro mnohé z nich vítanou alternativou k obvyklým pracím v zemědělství a domácnosti.

Na výzkumu se vystřídala celá řada pozoruhodných osobností i svérázných postav. Vše přispívalo k formování zvláštní neopakovatelné atmosféry plné pracovního nasazení, objevitelského nadšení i lidského porozumění a pohody. V prostředí vykopávek se odvíjelo mnoho osobních i kolektivních příběhů, které by si zasloužily trvalé zachycení. Zde se rodila přátelství, vznikaly lásky i manželství; ale o tom všem by mohli vyprávět podstatně kvalifikovanější pamětníci.

90

”

Je těžké vyprávět příběh lidí kolem výzkumu z pozice někoho, kdo nezažil atmosféru doby přímo na místě. To by měl být úkol pro pamětníky. Nám zbývají především fotografie pořázené jako součást dokumentace výzkumu a představené v úzkém výběru v této publikaci. Z nich je patrné, že se na vykopávkách vedle vedoucích výzkumu vystřídala řada archeologů a techniků. V případě sezonních pracovníků a brigádníků šlo celkově o stovky osob. Na první pohled upoutá převaha žen mezi sezonními pracovníky. Dalo by se tak s nadsázkou říci: velkomoravské Mikulčice vykopaly ženy. Ženy v sukních a s šátky na hlavách. Ženy z Mikulčic a dalších dědin v okolí... Nechme tedy vyprávět autentické fotografie a pokusme se vžít do atmosféry doby a místa.

89 Vedoucí výzkumu a ředitel pobočky Archeologického ústavu ČSAV v Brně Josef Pouлік se svým asistentem archeologem Jaroslavem Tejralem na výzkumu u 9. kostela na „Kostelisku“. J. Tejral se podílel v letech 1959 až 1963 na objevech a výzkumech kostelních staveb, zejména těch v podhradí. [Foto Škvařil 1961]

90 Marie Kostelníková (vpravo) s archeoložkou Zorou Trňáčkovou před bílým domem v Mikulčicích. M. Kostelníková (1926–2002) působila v letech 1955 až 1959 jako vedoucí technička terénních prací v Mikulčicích. Zapsala se významně do kapitoly výzkumu kostelních staveb v Mikulčicích (mimo jiné jako autorka náleзовých zpráv z výzkumu 2. až 5. kostela na akropoli). Jako oběť politických čistek musela opustit koncem 50. let Mikulčice, poté se dočasně uchýlila na výzkum pražského ústavu v Bylanech. Teprve v roce 1966 se mohla vrátit do brněnského ústavu a současně vystudovat archeologii. Poté se věnovala problematice textilií z archeologických výzkumů. Ještě v 90. letech spolupracovala s mikulčickým pracovištěm na vyhodnocení přeslenů a při řešení otázek textilní výroby v raném středověku. [Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. i.]

91

91 Vedoucí výzkumu Josef Poulík se svým druhým asistentem archeologem Zdeňkem Klanicou (vlevo od J. Poulíka) a návštěvou místních funkcionářů na výzkumu říčního koryta č. 1 v Mikulčicích. Zcela vpravo předseda MNV v Mikulčicích Stanislav Nedbalec. [Foto Škvařil 1967]

92

92 Všednodenní pracovní činnosti na výzkumu v Mikulčicích. Káru řídí hospodářský správce základny Leopold Frank, za ním sedí technici Bedřich Řezníček (přiznačně v klobouku a s fajfkou) a Otto Marek. O. Marek (* 1938) pracoval v Mikulčicích jako technik v letech 1958–2006. Podílel se na vedení terénních prací a zodpovídal za geodetické zaměření rozsáhlých výzkumů Archeologického ústavu ČSAV jak

v Mikulčicích, tak na dalších lokalitách. Průběžně přispíval k reflexi archeologického výzkumu v Mikulčicích. Po roce 1989 měl významný podíl na systematickém zpracování uzavřené etapy výzkumu 1954–1992 a na přípravě mikulčických publikačních řad. Dosud působí jako živoucí kronika mikulčického výzkumu. [Foto Kostelníková 1959]

93

94

95

96

97

93 Svěrázné postavy mikulčického výzkumu. Stálí pracovníci základny Jan Táborský, Rudolf Skurek a Bedřich Řezníček („dědoušek“).

[Foto Havelka 1965]

95 Technik-dokumentátor a kreslič Rostislav Skopal (* 1945) pracoval v Mikulčicích v letech 1966–2007. Po celou dobu se podílel na vedení terénních prací jak na mikulčickém hradišti, tak i na lokalitách v jeho zázemí (viz precizně dokumentované výzkumy velkých slovanských nekropolí v Prušánkách a Nechvalíně či langobardského pohřebiště v Lužicích). Vytvořil nespočet kreseb terénních kontextů a nálezů, jakož i kvalitních kresebných rekonstrukcí. Nadále spolupracuje s mikulčickými archeology. [Foto Marek, rok neznámý]

94 Jan Táborský, hospodářský správce základny, s Josefou Markovou, kresličkou, jež strávila na vykopávkách čtyřicet let svého života.

[Foto Marek 1972]

96 Vybírání sídlištní jámy v ploše Z 1965-II na akropoli. Pracovnice výzkumu (zleva) Josefa Ševčíková, Marie Grézlová a Maria Hřebačková.

[Foto Havelka 1965]

97 Pracovníci mikulčické základny brněnské pobočky Archeologického ústavu ČSAV v roce 1968 před bílým domem. Zleva odzadu: Eva Jílková (Kuběnová), Jan Táborský, Helena Klanicová (Vyskočilová), Karel Smolík, Marcela Vařejková, Vlasta Trubirohová, Anna Dajčová (Jančová), Jarmila Matušková, Rudolf Skurek, Marie Staňková, Božena Hřebačková,

Marie Kotásková, zády otočená Josefa Marková zakrývá Otto Marka, Růžena Konečková, archeolog a tehdejší zástupce vedoucího výzkumu v Mikulčicích Zdeněk Klanica, Petr Blažek, Drahomír Tesařík, Terezie Víšková. [Foto Škvařil 1968]

Atraktivní výsledky terénních výzkumů přitahovaly do Mikulčic široké publikum. Zpočátku, zejména v 50. letech to byly spíše odborné návštěvy, protože zdejší muzejní expozice byla v té době poměrně skrovná a lokalita byla v důsledku pravidelných záplav a s tím souvisejících komářích kalamit hůř dostupná. Značné oživení návštěvníckého ruchu znamenalo zřízení přístupové silnice a parkoviště začátkem 60. let. Další znatelný pokrok přineslo zřízení nové stálé expozice v budově na předhradí v roce 1970 (přestavbou budovy vzniklo v letech 2013–2014 dnešní návštěvnícké centrum Masarykova muzea v Hodoníně). Tou dobou, také díky regulaci řeky Moravy, skončilo zaplavování krajiny.

Od samého počátku objevování Mikulčic přijížděly na vykopávky početné odborné návštěvy. V první řadě to byly odborné archeologické komise, které posuzovaly průběh a výsledky výzkumných prací a současně předkládaly doporučení pro další výzkum lokality. Nejznámější jsou (díky sériím dokumentačních fotografií) komise na 2. kostele v roce 1955 a komise na 3. kostele v roce 1957 (obr. 101, 98). Obě řídil tehdejší ředitel Archeologického ústavu ČSAV Jaroslav Böhm a mezi účastníky bylo mnoho slovných badatelů. Na hradiště přijížděly také výpravy organizované jako exkurze v rámci mezinárodních konferencí, dále výrazné zahraniční vědecké osobnosti té doby a samozřejmě široká veřejnost (obr. 99–100, 102–103, 105).

Šedesátá léta přinesla uvolnění mezinárodních vztahů ve výzkumu. Zintenzivnila se zejména spolupráce s Rakouskem a Německou spolkovou republikou. Velký podíl na tom měly zahraniční reinstalace výstavy *Velká Morava*. Mikulčice se v té době staly místem setkávání studentů a mladých archeologů z různých evropských zemí i z USA.

O odbornou prezentaci Mikulčic se staral především Josef Poulik, jenž nezůstával jen u písemných projevů. Proslovil četné přednášky na různých vědeckých setkáních. Uveďme například světový kongres archeologů v Hamburku (1958), Římě (1962) a Mexiku (1970) nebo konferenci věnovanou cyrilometodějskému výročí v Salcburku (1963), které se zúčastnili hlavně historikové a jazykovědci.

Vrchol úzkých kontaktů mezi archeologií a společností v bývalém Československu představují šedesátá léta. V roce 1963 se s archeology spojili badatelé řady historických vědních disciplín, aby prostřednictvím pracovních setkání, publikací a především velkorysé výstavy *Velká Morava* podali komplexní obraz o Velké Moravě. To vše bylo součástí oslav 1 100. jubilea příchodu věrozvěstů na Moravu (bliže viz kapitolu 13).⁹⁸

98 Josef Poulik spolu s geodetem výzkumu Františkem Holešovským seznamují účastníky archeologické komise s výsledky odkryvu 3. kostela – baziliky. Žena stojící zcela vlevo je Marie Kostelníková. [Foto Škvařil 1957]

99

99 Josef Poulík s Joachimem Wernerem (1909-1994), předním německým odborníkem na raný středověk, profesorem archeologie na univerzitě v Mnichově. [Foto Škvařil 1956]

100 Zdeněk Klanica s Františkem Dvorníkem (1893-1975), katolickým knězem a vynikajícím českým historikem-byzantologem, profesorem na Harvardově univerzitě v USA. [Foto Škvařil 1965]

100

”

Vykopávky a veřejnost k sobě vždy patřily. Fotografická dokumentace z odborných komisí, exkurzí a návštěv přináší neocenitelné svědectví své doby. Na řadě snímků vystupuje Josef Poulík jako průvodce a vypravěč par excellence. Přibližování výzkumu veřejnosti dosáhlo vrcholu v 60. letech v souvislosti s oslavami 1 100. jubilea příchodu věrozvěstů na Moravu a s výstavou Velká Morava.

101

102

101 První odborná archeologická komise na výzkumu v Mikulčicích v roce 1955. Vedoucí výzkumu Josef Poulík (uprostřed) objasňuje nálezo-
vou situaci 2. kostela. Napravo od něj Jaroslav Böhm (1901–1962), ředitel
Archeologického ústavu ČSAV a náměstek prezidenta Akademie věd,
vlevo Josef Cibulka (1886–1968), římskokatolický kněz, historik umění
a archeolog zaměřený na otázky církevních dějin. [Foto Škvařil 1955]

102 Účastníky mezinárodního archeologického sympozia v roce 1960
přepravovalo na hradiště v době povodní vojsko. [Foto Škvařil 1960]

103

104

105

103 Účastníci archeologického sympozia při exkurzi v Mikulčicích v roce 1960. Zleva kolem stolu: Josef Poulík, Jaroslav Kudrnáč (Praha), Herbert Jankuhn (Göttingen), za ním Herbert Mitscha-Märheim (Vídeň), Witold Hensel (Varšava) a Boris Aleksandrovič Rybakov (Moskva), zcela vpravo Čeněk Staňa. [Foto Škvařil 1960]

104 Oficiální návštěva z Akademie věd v čele s Janem Filipem, členem prezídia a tehdejším ředitelem Archeologického ústavu ČSAV (v bílé košili uprostřed). Hosta obsluhuje hospodářská pracovnice základny Terezie Víšková. [Foto Havelka 1967]

105 Skupina mladých badatelů spolu s pracovníky výzkumu: (vpředu zleva) archeologové Jaroslav Tejral (Brno), Adolf Siebrecht (Halberstadt), historik umění Klement Benda (Praha), egyptolog Manfred Bietak (Vídeň), (vzadu zleva) technik Rudolf Skurek, řidič Slávek Vejtas, vedoucí výzkumu Josef Poulík, pracovníci výzkumu Jan Táborský a Bedřich Řezníček. [Autor neznámý 1961]

12

MÉDIA

Tisk, rozhlas, film a později i televize nemohly chybět při objevování Mikulčic. Rozsáhlé vykopávky přinášely nepřetržitě nové atraktivní objevy, ať už ve formě odkrytých kostelů nebo movitých nálezů: luxusních šperků, zbraní, honosných garnitur kování opasků a ostruh, stejně jako dalších atraktivních artefaktů. Výsledky výzkumu prezentoval v médiích často sám Josef Poulík. Nezapřel se jako výborný vypravěč a popularizátor. Obsah zpráv byl většinou zasvěcený a objektivní, i když někdy - v neprospěch celého oboru - prezentoval konkurenční vztah Mikulčic a Starého Města.

106 Filmaři na výzkumu mikulčické baziliky. Technici Václav Režný a Ota Strouhal preparují před kamerou jeden z hrobů u 3. kostela. V pozadí fotografovací věže určené k dokumentaci výzkumu.

[Foto Kostelníková 1957]

107

”

Vykopávky a média se vzájemně doplňovaly: jedno nemohlo žít bez druhého. Díky unikátním objevům 50. a 60. let se bylo vždy na co dívat a bylo se také stále čím chlubit. Josef Poulík, zdá se, předběhl dobu, neboť svým založením byl moderní mediální hvězda. Podle svědectví pamětníků byl strhující vypravěč.

108

107 Redaktor Českého rozhlasu Böhm natáčí rozhovor s Josefem Poulíkem v bazilice u hrobu 318. [Foto Klíma 1957]

108 Vůz Českého rozhlasu Ford Canada před bílým domem při natáčení reportáže z výzkumu baziliky. [Foto Kostelníková 1957]

109

109 Natáčení filmového dokumentu v Mikulčicích v roce 1957. Technici Václav Režný a Ota Strouhal preparují bohatý hrob 318 v boční lodi baziliky, přihlížejí vedoucí výzkumu Josef Poulík a hlavní technička Marie Kostelníková. Vůz tažený koňmi v pozadí jede po dnes zaniklé cestě směřující k meandru řeky Moravy. [Foto Klíma 1957]

110

111

110-111 Příprava večerního natáčení České televize na výzkumu v Mikulčicích v roce 1967. [Foto Skvařil 1967]

13

VÝSTAVY

S tálé expozice a příležitostné výstavy transformují výsledky výzkumu do atraktivní podoby dostupné široké veřejnosti. Jsou nedílnou součástí prezentace a popularizace archeologie. Svými prezentačními prostředky odrážejí citlivě dobu.

První stálá expozice v Mikulčicích byla koncem 50. let umístěna v nově vybudovaném pavilonu 2. kostela na akropoli (obr. 121). Centrální část interiéru budovy zaujímaly relikty 2. kostela prezentované *in situ*, tj. v té podobě, jak se našly při výzkumu. Vitríny a panely byly instalovány na jednoduchém ochozu kolem tohoto centrálního prostoru. Počáteční jednoduchá forma ochozu se časem změnila v náročnější instalace.

Celá 60. léta byl pavilon 2. kostela jedinou expozicí věnovanou výzkumu hradiště. Kromě toho stál v té době nad základy baziliky plechový hangár s vyvýšeným ochozem pro návštěvníky. Tato nevzhledná stavba byla poměrně brzo odstraněna.

Mimořádný význam mělo uvedení vybraného souboru významných nálezů z Mikulčic na výstavě *Karl der Grosse*, která byla uskutečněna pod záštitou evropské rady v roce 1965 v Cáchách.

Vrcholem výstavní činnosti spojené s Mikulčicemi a Velkou Moravou byl velkoryse pojatý výstavní projekt *Velká Morava*, připravený v rámci 1 100. výročí příchodu věrozvěstů Cyrila a Metoděje na Moravu. Výstava

představila poprvé veřejnosti uceleně vyspělou kulturu Moravanů v 9. století, a to v širokých historických souvislostech. Výstava byla slavnostně otevřena za účasti vládní delegace dne 16. srpna 1963 v brněnském Domě umění (obr. 113–114). Jako součást oslav se konala v říjnu 1963 v Brně a v Nitře vědecká konference o Velké Moravě za účasti předních československých a zahraničních badatelů, archeologů, historiků, jazykovědců aj. U příležitosti jubilea bylo vydáno několik vědeckých sborníků i populárněvědeckých publikací.

Výstava *Velká Morava* byla v Československu prezentována ve třech variantách, v Brně, Nitře a na Pražském hradě. Navštívily ji statisíce občanů, o další propagaci se postaraly sdělovací prostředky. Výstava se stala součástí atmosféry „předjaří“, které vyústilo v Pražské jaro 1968, neboť na jedné straně povzbuzovala národní sebevědomí, na druhé straně otvírala okna do světa. Nové společenské ovzduší se zřetelně projevilo na druhé domácí reinstalaci v památném Vladislavském sále na Pražském hradě ve dnech 3. července až 6. listopadu 1964; zde byla otevřena v novém výtvarném pojetí připraveném skupinou ▶

112 Nejpůsobivější instalací výstavy *Velká Morava* byla patrně její druhá reinstalace ve Vladislavském sále Pražského hradu v roce 1964. Za čtyři měsíce trvání ji zhlédlo 827 000 návštěvníků. [Foto Havelka 1964]

113

► architektů a výtvarníků pod vedením scénografa Františka Trösterera. Pražská výstava znamenala vyvrcholení oslav 1 100. výročí příchodu byzantské misie na Moravu, do nichž se aktivně spolu s vědeckou obcí zapojily vládní kruhy, diplomatický sbor a celá veřejnost. Nejlépe to ukázala slavnostní vernisáž za účasti prezidenta republiky (obr. 112).⁵⁰

Již na brněnské výstavě naznačili představitelé některých států, že by uvítali reinstalaci výstavy v jejich zemích. Po vytvoření pražské instalace, která v daných příznivějších podmínkách výstavu po všech stránkách zdokonalila, bylo přirozené, že zahraniční výstavy *Velká Morava* v letech 1965-1968 zachovaly pražskou architektonickou koncepci. První reinstalace se uskutečnila v Aténách v roce 1965, během roku 1966 následovaly tři „štace“: Vídeň, Mohuč a polská Vratislav. Pak se výstava stěhovala

roku 1967 do Stockholmu a Západního Berlína; své putování po evropských metropolích skončila definitivně ve východním Berlíně v březnu 1968. Po tolika stěhováních byla expozice již poněkud omšelá, a navíc se přirostřovala politická situace: soudruzi z DDR se těžko smiřovali s vývojem v Československu a bylo to znát i na atmosféře příprav a realizace výstavy.

Složené zbytky instalace výstavy *Velká Morava* byly dočasně uloženy v různých skladech a v roce 1970 použity v revitalizované podobě k instalaci stálé expozice v nově otevřeném muzeu na předhradí v Mikulčicích (obr. 122-123). Tato hlavní expozice mikulčického hradiště prošla v průběhu čtyřiceti let své existence několika zásadními obměnami. Dnes je součástí návštěvnického centra spravovaného Masarykovým muzeem v Hodoníně.

114

113 Celá série mezinárodních výstav *Velká Morava* byla zahájena v Brně v Domě umění 17. srpna 1963. Pro velký zájem veřejnosti byla brněnská instalace prodloužena o jeden měsíc, do 1. prosince 1963. Za celou dobu zhlédlo brněnskou výstavu 180 000 návštěvníků. Poutače výstavy se symboly Velké Moravy před Domem umění. [Foto Škvařil 1963]

114 Vstupní část výstavy *Velká Morava* v Domě umění v Brně s výběrem velkomoravských nálezů. [Foto Škvařil 1963]

115

115 Po výtvarné stránce patřila expozice ve Vídni z roku 1966 k nejkvalitnějším zahraničním instalacím výstavy *Velká Morava*. [Foto Škvařil 1966]

116 Výstavu *Velká Morava* ve Vladislavském sále Pražského hradu navštívila vládní delegace SSSR v čele s Nikitou Sergejevičem Chruščovem krátce před jeho odvoláním z vrcholných státních a politických funkcí v říjnu 1964. Delegaci provázel výstavou Josef Poulík, vpravo od něj prezident Antonín Novotný. [Foto Škvařil 1964]

117 Slavnostní recepce v rámci příprav výstavy *Velká Morava* ve Vídni (v popředí Josef Poulík a Čeněk Staňa). [Foto Škvařil 1966]

116

117

118

118 Švédský král Gustav Adolf VI. při slavnostním zahájení výstavy ve Státním historickém muzeu ve Stockholmu. [Foto Havelka 1967]

119 V dubnu a květnu 1967 byla výstava Velká Morava instalovaná ve Státním historickém muzeu ve Stockholmu. [Foto Škvařil 1967]

119

”

Výstavy a stálé muzejní expozice byly přirozeným vyústěním a vděčným zúročením mnohaleté práce v terénu. Vrcholem výstavní činnosti spojené s Mikulčicemi a Velkou Moravou byl velkoryse pojatý výstavní projekt Velká Morava, připravený v rámci 1 100. výročí příchodu věrozvěstů Cyrila a Metoděje na Moravu. Tento výstavní projekt zahájený v brněnském Domě umění v srpnu 1963 prošel dvěma domácími a sedmi zahraničními reinstalacemi. V podobě sice mírně omšelých, ale výtvarně stále velmi hodnotných instalací se výstava „vrátila domů“ do Mikulčic, kde našla po nezbytné revitalizaci uplatnění v nově zřízeném muzeu na předhradí. To je šťastný konec 13. pokračování našeho příběhu.

120

120 Pódium s dvouapsidovou rotundou před Domem umění v Brně jako součást exteriérové části výstavy *Velká Morava* v roce 1963.

[Foto Škvařil 1963]

121

122

121 Pavilon postavený v roce 1958 nad relikty 2. kostela sloužil celých deset let jako jediná výstavní expozice v Mikulčicích. Centrálním objektem byl konzervovaný půdorys 2. kostela prezentovaný *in situ*, tedy v podobě, jak byl odkryt výzkumem v letech 1955–1956. Obvodový ochoz sloužil k instalaci doprovodných výstav. Na snímku je prvotní „čistý“ stav interiéru z roku 1958. [Foto Škvařil 1958]

122 Po skončení poslední zahraniční instalace výstavy *Velká Morava* ve východním Berlíně v roce 1968 byl zbylý mobiliář využit po krátkém mezikase k instalaci nové stálé expozice v Mikulčicích. [Foto Havelka 1970]

EPILOG

Tak jako 50., ale zejména 60. léta byla v Mikulčicích obdobím vzpětí výzkumu, tak bychom mohli 70. a 80. léta označit za dobu „přežívání“. Nabízí se i pojem stagnace, ale to je moc tvrdé hodnocení s ohledem na obrovskou práci archeologů, techniků, dokumentátorů a všech ostatních pracovníků výzkumu. Každoroční rozsáhlé terénní odkryvy pokračovaly nepřetržitě dále, ačkoliv kritici upozorňovali již koncem 60. let na nutnost přerušit velkoplošné výzkumy a zaměřit se na zpracování a publikaci dosavadních výsledků. Lze chápat, že pro vedení ústavu a mikulčické expedice bylo těžké vystoupit ze zaběhlého schématu. Vše bylo jasně „nalajnováno“ a úzce spojeno s mocenskými a partikulárními zájmy, které šly vesměs na vrub celého politického a společenského systému země. Z tohoto začarovaného kruhu se podařilo vystoupit až po revoluci v roce 1989.

Jaká byla situace na vykopávkách po roce 1968? Patrně nikdo z vědeckých ani technických pracovníků nemusel z politických důvodů opustit své místo. Výzkum pokračoval beze změn, lidé na „vykopávkách“ dál dělali svou práci, jež je naplňovala a do jisté míry dávala jejich životu v totalitních podmínkách smysl. O politiku se příliš nestarali – na rozdíl od vedení v Brně i Mikulčicích, které se k obrazu doby značně politizovalo. Zdeněk Klanica odjel v roce 1974 na roční stáž do Moskvy a někteří pamětníci tvrdí, že se odsud vrátil jiný člověk. Jeho politické angažmá vyústilo později v rivalitu s Josefem Poulíkem, která se bohužel promítala i do čistě vědeckých otázek. Životní a profesní cestu Zdeňka Klanici jako vynikajícího vědce a organizátora, jenž coby pětadvacetiletý mladík po svém

příchodu do Mikulčic v roce 1964 prosadil zásadní oživení výzkumu a který zde měl perspektivu všestranného osobního růstu, podle mého názoru zhatila právě politika. Podobný tragický osud bychom mohli sledovat u řady osobností té doby. Ovšem spolehlivá reflexe tohoto osudu a celého vývoje moravské slovanské archeologie je úkolem pro řádné historické a sociologické studium.

V roce 1970 se řediteli ústavu Josefu Poulíkovi podařilo prosadit osamostatnění brněnského pracoviště od „Prahy“: vznikl Archeologický ústav ČSAV Brno. V roce 1975 při narůstajících řídicích funkcích v Akademii věd a pražském Archeologickém ústavu (který posléze dočasně vedl a také nakrátko připojil k brněnskému ústavu) předal Josef Poulík vedení mikulčického pracoviště a výzkumu oficiálně Zdeňku Klanicovi. Shodou okolností v témže roce 1975 nastala asi nejvýraznější změna v konceptu mikulčického výzkumu: Zdeněk Klanica zahájil rozsáhlé, z velké části záchranné výzkumy lokalit v zázemí mikulčického hradiště, především odkryvy raně středověkých pohřebišť. To byl jistě krok správným směrem. Ovšem terénní aktivity v samotných Mikulčicích se zmenšily, takže extenzivní charakter bádání pokračoval dále a šance na tak potřebné průběžné zpracování výsledků se vytrácely.

123 „Výstava se vrací do domů“. Snímek ze slavnostního otevření expozice *Velkomoravské Mikulčice* v Památníku Velké Moravy v Mikulčicích v roce 1970. [Foto Havelka 1970]

124

124 Sázání lip na akropoli v Mikulčicích 28. listopadu 1968. Slavnostní akce oficiálně organizovaná k oslavě 50. výročí založení republiky se zúčastnila kromě Josefa Poulíka řada pracovníků Archeologického ústavu, hosté, političtí činitelé a početná veřejnost (vlevo za Josefem Poulíkem archeologové brněnského Archeologického ústavu Rudolf Tichý a Anna Medunová). Skutečným cílem akce byla snaha o „usmíření“ v napjaté atmosféře po Pražském jaru 1968. [Foto Škvařil 1968]

125 A prostý lid slavil po svém... „Dokopaná“ na Kostelci v roce 1969. Pracovnice výzkumu Anděla Stöhrová, Hedvika Bílská, Jenovéfa Pavková, Božena Kudrnová, Marie Ledahudcová, sedící: Marie Grézlová a Zdena Severinová. [Foto Havelka 1969]

”

Náš příběh se uzavírá koncem 60. let. Pohlédneme-li dnes zpět na více než šedesátiletou historii archeologického výzkumu, zůstanou 50. a 60. léta v Mikulčicích svým způsobem jedinečným fenoménem, který charakterizují unikátní objevy, pokročilá metodika terénního výzkumu i dokumentace, pracovní zapálení zaměstnanců a brigádníků Archeologického ústavu, zapojení vynikajících osobností z řad archeologů i techniků, pohotové pramenné publikace výsledků výzkumu nebo velkorysý mezinárodní výstavní projekt Velká Morava jako završení celého výzkumu.

Poznámka autora: Věřím, že použité autentické snímky fotografií a archeologů brněnského Archeologického ústavu jsou natolik výmluvné, že dovolí čtenáři udělat si názor na mnou podaný příběh (nebo si vytvořit svůj vlastní). Poděkování patří především fotografům Archeologického ústavu Josefu Škvařilovi, Miloši Havelkovi a Lubomíru Krejčimu, ale i všem v této publikaci jmenovaným (i nejmenovaným) archeologům, technikům a ostatním pracovníkům výzkumu v Mikulčicích.

- Negativy, resp. zdrojové soubory dat všech použitých fotografií jsou uloženy v archivu Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. (pokud není uvedeno jinak v popise obrázku). To samé platí o plánech a mapách a dalších reprodukcích. V několika případech byly použity fotografie, jejichž negativy zanikly při požáru 2007 v Mikulčicích; k těmto fotografiím chybí scany negativů, stejně jako evidenční čísla negativů (podle nichž by bylo možné určit autora a rok pořízení). V těchto případech je pod obrázky uveden obecný odkaz na archív Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. Všechny snímky z takto zaniklých negativů jsou publikované v 1. svazku průvodce po hradišti v Mikulčicích, L. Poláček, Terénní výzkum v Mikulčicích, Mikulčice-průvodce, sv. 1, Brno 2000 (1. vyd.), Brno 2006 (2. vyd.).
- Š. Krupičková, O. Lečbychová (eds.), Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno, v. v. i., Brno 2011.
- J. Poulik, Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ v Mikulčic. I. zpráva za r. 1954–1956. Památky archeologické 48, 1957, s. 241–388; týž, Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích, Praha 1963; týž, Pevnost v lužním lese, Praha 1967.
- L. Poláček, Mikulčice – genius loci, in: L. Poláček, P. Pelcák, J. Kořínková, M. Uřídilová, Archeologická základna v Mikulčicích, Brno 2013, s. 12–23.
- K vývoji přírodního prostředí mikulčické údolní nivy viz E. Opravil, Údolní niva v době hradištní. ČSSR – povodí Moravy a Poodří, Studie AÚ ČSAV v Brně XI/2, Praha 1983, s. 23–33, 62–71; L. Poláček, K poznání přírodního prostředí velkomoravských nížinných center, in: L. Galuška, P. Kouřil, Z. Měřinský (eds.), Velká Morava mezi východem a západem, Brno 2001, s. 315–325; týž, Hradiště „Valy“ u Mikulčice a osídlení údolní nivy řeky Moravy v pravěku a raném středověku, in: M. Hrib, E. Kordiovičky (eds.), Lužní lesy v Dyjsko-moravské nivě, Břeclav 2004, s. 479–495; týž, Die Rolle der südmährischen Flüsse in der Geschichte Großmährens, in: F. Biermann, T. Kersting (Hrsg.), Siedlung, Kommunikation und Wirtschaft im westslawischen Raum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 46, Langenweissbach 2007, s. 67–78.
- J. Kolejka, H. Svatoňová, Hledání dávné krajiny: Niva Moravy v okolí Mikulčic ze starých a tematických map a leteckých snímků, Geographia Cassoviensis 10, 1/2016, s. 5–17.
- K výpovědi map stabilního katastru k počátkům obce Mikulčice viz L. Poláček, Z centra Velké Moravy na periferii přemyslovského státu. Vybrané otázky vývoje mikulčické aglomerace v 9.–13. století, in: I. Boháčová, P. Sommer (eds.), Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápště, Praha 2014, s. 12–15.
- K vyobrazení hradiště Valy u Mikulčice na mapách 3. vojenského mapování viz např. J. Poulik, Výsledky, s. 241–244.
- K topografii širšího prostoru mikulčického hradiště viz např. L. Poláček, O. Marek, Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1992, in: L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 7, Brno 2005, s. 32–38; týž, Hradiště Mikulčice-Valy a Velká Morava. Mikulčice-průvodce, sv. 2, s. 6–17.
- K historickému významu velkomoravských Mikulčic viz např. L. Poláček, Mikulčice, in: Hoops Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 20, Berlin - New York 2002, s. 12–17; L. Poláček, M. Mazuch, P. Baxa, Mikulčice-Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu, Archeologické rozhledy 58, 2006, s. 623–642; L. Poláček, Mikulčice, Morava, in: P. Kouřil (ed.), Velká Morava a počátky křesťanství, Brno 2014, s. 174–177; týž, Hradiště Mikulčice-Valy, s. 132–141.
- K vývoji osídlení v prostoru mikulčické aglomerace v 10.–13. století viz L. Poláček, Z centra Velké Moravy.
- J. Poulik, Výsledky výzkumu, s. 244–246; týž, Pevnost, s. 25–30; týž, Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských, Praha 1975, s. 27–28; ke Stefanu Janšákoví viz ústní sdělení Svatopluka Rutara.
- I. L. Červinka, Slované na Moravě a Říše velkomoravská, Brno 1928, s. 121–122; K. J. Maška, Bericht des Conservators Professor Maška über seine Forschungen in Mähren, Mittheilungen d. Central-Commission 16, 1890, s. 47. Ostatní zprávy o mikulčickém hradišti před K. J. Maškou (1890) jsou málo spolehlivé a jejich výpověď je nepodstatná, srov. J. Poulik, Výsledky výzkumu, s. 241–244.
- J. Poulik, Pevnost, s. 26–28.
- J. Poulik, Výsledky výzkumu, s. 244–245.
- J. Poulik, Výsledky výzkumu, s. 246.

- Přehled objevování kostelů, resp. zděných staveb viz J. Poulik, Pevnost; týž, Mikulčice; Z. Klanica, Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech, in: J. Poulik, B. Chropovský a kol., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha - Bratislava 1985, s. 107–140; L. Poláček, Terénní výzkum; týž, Hradiště Mikulčice-Valy.
- Ke kapli sv. Margity v Kopčanech viz P. Baxa, V. Ferus, R. Glaser-Opitzová, J. Katkinová, Velkomoravské hroby při Kostole sv. Margity v Kopčanech. Pamiatky a Múzea 2005/3, s. 48–50; P. Baxa, Die Kirche St. Margarethen und andere Fundplätze des 9.–10. Jahrhunderts auf der Flur „Za jazerom pri sv. Margite“ von Kopčany, in: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.), Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice 7, Brno 2010, s. 135–147.

- První dva objevené kostely ve Starém Městě viz např. L. Galuška, L. Poláček, církevní architektura, s. 97–104; L. Galuška, Kirchliche Architektur des großmährischen Veligrad und die Besiedlung des Machtzentrums, in: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.), Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice 7, Brno 2010, s. 162–170.

- K problematice mikulčických kostelů viz Z. Klanica, Náboženství a kult; L. Galuška, L. Poláček, Církevní architektura v centrální oblasti velkomoravského státu, in: P. Sommer (ed.), České země v raném středověku, Praha 2006, s. 92–153.; L. Poláček, Velkomoravská církevní architektura, in: P. Kouřil (ed.), Velká Morava a počátky křesťanství, Brno 2014, s. 87–91; týž, Velkomoravská sakrální architektura - nové výzkumy, nové otázky, in: P. Kouřil (ed.), Cyrilometodějská misie a Evropa – 1 150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu, Brno 2014, s. 68–74; týž, Die Suche nach kultureller Identität. Architektur und Kunsthandwerk in Großmährischem Reich, in: Ch. Lübke, M. Hardt (Hrsg.), Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa, sv. 1: 400–1000, Berlin – München 2017, s. 202–207.

- Postup odkrývání pohřebišť a předběžný popis vybraných nálezů je popsán v rámci výzkumu jednotlivých kostelů; k tomu viz pozn. 17.

- M. Mazuch, M. Hladík, L. Poláček, Úpravy hrobových jam, konstrukce v hrobech a fenomén tzv. hrobek v Mikulčicích, Přehled výzkumů 59/2 (v tisku).
- M. Schulze-Dörrlamm, Bestattungen in den Kirchen Großmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jhs. Jahrbuch RGZM 40/2, 1995, s. 557–620; B. Kavánová, Großmährische Gräber in Kirchen – Erkenntnisstand, in: P. Kouřil (Hrsg.), Die Frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik), Brno 2005, s. 49–65; L. Galuška, L. Poláček, Církevní architektura.
- M. Hladík, M. Mazuch, Problém interpretace vzájemného vztahu sídlitních a pohřebních komponent v prostoru mikulčické raně středověké aglomerace, Přehled výzkumů 51, 2010, s. 197–207.
- L. Poláček, P. Velemínský, Mikulčice und die Problematik der Sozialstruktur Großmährens – Möglichkeiten und Grenzen der Untersuchung, in: F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt (Hrsg.), Soziale Gruppen und Gesellschaftsstrukturen im westslawischen Raum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 70, Langenweissbach, 2013, s. 405–422.

- M. Stloukal, L. Vyhnaněk, Slované z velkomoravských Mikulčic, Praha 1976.
- Viz pozn. 8.
- M. Mazuch, Doklady novověkých aktivit v prostoru zaniklého raně středověkého mocenského centra Mikulčice-Valy, Jižní Morava 48, 2012, s. 7–45.
- Postup výzkumu akropole viz L. Poláček, O. Marek, Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1992, in: L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 7, Brno 2005, s. 9–358.

- L. Poláček, M. Mazuch, P. Baxa, Mikulčice-Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu. Archeologické rozhledy 58, 2006, s. 623–642.
- R. Procházka, Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku, Brno 2009, s. 288–306; M. Mazuch, Předběžné výsledky záchranného výzkumu SZ úseku opevnění akropole raně středověkého mocenského centra Mikulčice-Valy. Přehled výzkumů 54-2, 2013, s. 25–44.

- Z. Klanica, Práce klenotníků na slovanských hradištích, Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně, sv. 6, roč. 2, Praha 1974.

- Z. Klanica, Mikulčice, gegenwärtiger Stand und Perspektiven (Bez. Hodonín), Přehled výzkumů 1983, 1985, s. 39–44.
- Srov. J. Kubková, Baptisterium a architektura českého středověku, Archaeologia historica 21, 1996, s. 131–137.
- L. Poláček, O. Marek, Grundlagen, s. 130–133.
- K postupu objevování osídlených areálů v okolí akropole viz L. Poláček, O. Marek, Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation, in: F. Daim, L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno 1995, s. 20–21.

- K postupu a výsledkům mechanické výhody při podhradí viz L. Poláček, Zum Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Mikulčice, in: Č. Staňa, L. Poláček (Hrsg.), Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice 3, Brno 1996, s. 219, Abb. 4.

- K otázce opevnění předhradí viz M. Hladík, R. Hadacz, A. Dohnalová, J. Šušolová, M. Látková, J. Kynický, Fortification of the suburb of the Great Moravian stronghold at Mikulčice-Valy. Slavia Antiqua 55, 2014, s. 67–124.

- L. Poláček, Grabungen im Bereich der ehemaligen Flussarme in Mikulčice. Flussarchäologie in Mikulčice 1, Brno 2014, s. 31–54 včetně další lit.

- Např. Z. Klanica, Výsledky 14. sezóny výzkumu v Mikulčicích, okr. P. Hodonín, Přehled výzkumů 1967, 1968, s. 63–70, tab. 68–69, Příloha 2; J. Poulik, Pevnost, s. 201–211.

- J. Poulik, Pevnost, s. 207–211.
- K mikulčické říční archeologii souhrmně a včetně další literatury viz L. Poláček, Grabungen; L. Poláček (ed.), The Mikulčice River Archaeology. New interdisciplinary Research on the Bridge No. 1. Internationale Tagungen in Mikulčice 10, Brno 2014, s. 11–25.

- Technická opatření ke snížení hladiny podzemní vody viz Z. Kouřil, Archeologická sonda v Mikulčicích. Vlastivědný věstník moravský 19, s. 69–76.

- K otázce mikulčických mostů souhrmně a včetně další literatury viz L. Poláček, Ninth Century Bridges of Mikulčice (Czech Republic), in: M. Prell (ed.), Archäologie der Brücken. Vorgeschichte – Antike – Mittelalter – Neuzeit, Regensburg 2011, s. 178–184.

- Dendrochronologické datování mikulčických dřev viz J. Dvorská, K.-U. Heußner, L. Poláček, T. Westphal, Zum Stand der Dendrochronologie in Mikulčice (Mähren, Tschechien), in: L. Poláček, J. Dvorská (Hrsg.), Probleme der mittteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. Internationale Tagungen in Mikulčice 5, Brno 1999, s. 69–78.
- Dřevěné nálezy z Mikulčic viz L. Poláček, O. Marek, R. Skopal, Holzfunde aus Mikulčice, in: L. Poláček (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice 4, Brno 2000, s. 177–302; k otázce konzervace mokrého dřeva v Mikulčicích viz L. Págo, Použití polyetylenglykolové metody při konzervaci vodou prosycených dřev z velkomoravského hradiště v Mikulčicích, okr. Hodonín, Přehled výzkumů 1970, 1971, 51–52.
- Archeobotanické nálezy z říčních koryt viz E. Opravil, Údolní niva, s. 23–33.

- Základní informace ke staré archeologické základně viz L. Poláček, M. Uřídilová, Mikulčická expedice - stará základna na akropoli hradiště, in: L. Poláček, P. Pelcák, J. Kořínková, M. Uřídilová, Archeologická základna v Mikulčicích, s. 24–29.

- K reflexi oslav 1 100. výročí příchodu byzantské misie viz Č. Staňa, Widerhall der Entdeckungen auf dem Burgwall in Mikulčice in Wissenschaft und Öffentlichkeit (Ohlas objevů na hradišti v Mikulčicích ve vědě a ve veřejnosti), in: Č. Staňa, L. Poláček (Hrsg.), Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa, s. 41.

- K reflexní výstav Velká Morava viz Č. Staňa, Widerhall, 41–44.

- Baxa, P., Ferus, V., Glaser-Opitzová, R., Katkinová, J. 2005: Velkomoravské hroby pri Kostole sv. Margity v Kopčanoch. Pamiatky a múzea 2005/3, 48–50.

- Baxa, P., Glaser-Opitzová, R., Katkinová, J., Ferus, V. 2004: Velkomoravský kostol v Kopčanoch. Pamiatky a múzea 2004/4, 65.

- Červinka, I. L. 1928: Slované na Moravě a Říše velkomoravská, Brno.

- Galuška, L., Poláček, L. 2006: Církevní architektura v centrální oblasti velkomoravského státu, in: P. Sommer (ed.), České země v raném středověku, Praha, 92–153.

- Himmellová, Z. 1995: Glasfunde aus Mikulčice, in: F. Daim, L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 1, Brno 1995, 83–112.

- Hladík, M. 2013: Severozápadná brána a opevnenie na predhradí hradiska Mikulčice-Valy, Přehled výzkumů 53/2, 2013, 36–67.

- 2014: Hospodárske zázemie Mikulčic. Sídelná štruktúra na strednom toku rieky Morava v 9.-1. polovici 13. storočia, Brno.

- Hladík, M., Mazuch, M. 2011: Problém interpretace vzájemného vztahu sídlitních a pohřebních komponent v prostoru mikulčické raně středověké aglomerace (Poznámky k výskytu tzv. neregulérních hrobů v sídlitních situacích a k interpretaci stratigrafických sekvencí jako výsledku změn kvality sídelních areálů v prostředí raně středověkých mocenských center), Přehled výzkumů 51, 2011, 82–92.
- Hladík, M., Poláček, L. 2013: Interdisciplinárny výskum riečného koryta a pozostatkov mosta medzi severozápadným podhradím a opevneným predhradím mikulčickej aglomerácie (archeologická analýza), Přehled výzkumů 54/2, 2013, 9–24.

- Kavánová, B. 1995: Knochen- und Geweihindustrie in Mikulčice, in: F. Daim, L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 113–378.
- 2003: Mikulčice – pohřebišťe v okolí 12. kostela, in: N. Profantová, B. Kavánová, Mikulčice – pohřebišťe u 6. a 12. kostela, Brno, 211–413.

- Klanica, Z. 1964–1993: každoroční předběžné zprávy o terénním výzkumu v Mikulčicích publikované v Přehledu výzkumů za roky 1963 až 1989.

- 1974: Práce klenotníků na slovanských hradištích, Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně II/6, Praha.
- 1985a: Mikulčice, gegenwärtiger Stand und Perspektiven (Bez. Hodonín), Přehled výzkumů 1983, 1985, 39–44.
- 1985b: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech, in: J. Poulik, B. Chropovský et al., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha - Bratislava, 107–140.
- 1985c: Mikulčice-Klášteřísko, Památky archeologické 76, 1985, 474–539.
- 1995: Zur Periodisierung vorgroßmährischer Funde aus Mikulčice, in: F. Daim, L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 379–469.

- Klíma, B. 1985: Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích, Památky archeologické 76, 1985, 428–455.
- Kolejka, J., Svatoňová, H. 2016: Hledání dávné krajiny: Niva Moravy v okolí Mikulčice ze starých a tematických map a leteckých snímků, Geographia Cassoviensis 10, 1/2016, 5–17.

- Kostelníková, M. 1972: Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě, Studie AÚ ČSAV v Brně I/4, Praha.

- Košta, J., Hošek, J. 2014: Early medieval swords from Mikulčice. Studien zum Burgwall von Mikulčice 10, Brno.

- Kouřil, P. 2008: Kostel číslo 8 v Mikulčicích a jeho archeologický výzkum, in: L. Galuška, P. Kouřil, J. Mitáček (eds.), Východní Morava v 10. až 14. století, Brno, 53–79.
- 2010: Kirche Nr. 7 in Mikulčice, in: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.), Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice 7, Brno, 57–69.

- Látková, M. 2007: The archaeobotany of Mikulčice. Food Supply to the Early Medieval Stronghold. Studien zum Burgwall von Mikulčice II. Brno.

- Mazuch, M. 2003: Fischereigerät aus Mikulčice und die Frage des Fischanteils an der Ernährung der Bewohner des Burgwalls, in: L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 5, Brno, 355–399.
- 2012a: Doklady novověkých aktivit v prostoru zaniklého raně středověkého mocenského centra Mikulčice-Valy, Jižní Morava 48, 2012, 7–45.

- 2012b: Výzkumy severního podhradí hradiště Mikulčice-Valy. K otázce násilného zániku velkomoravských mocenských center na počátku 10. věku, in: J. Doležel, M. Wihoda (eds.), Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci, Brno, 137–159.
- 2013: Předběžné výsledky záchranného výzkumu SZ úseku opevnění akropole raně středověkého mocenského centra Mikulčice-Valy, Přehled výzkumů 54/2, 2013, 25–44.

- Mazuch, M., Hladík, M., Poláček, L. (v tisku): Úpravy hrobových jam, konstrukce v hrobech a fenomén tzv. hrobek v Mikulčicích, Přehled výzkumů 59/2.

- Mazuch, M., Hladík, M., Skopal, R. 2017: Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebišťích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén), Brno.

- Novotný, B. 1966: Hromadný nález hliněných votivních symbolů ze slovanského knížecího hradu u Mikulčic, Památky archeologické 57, 1966, 649–688.

- Opravil, E. 1972: Rostliny z velkomoravského hradiště v Mikulčicích. Studie AÚ ČSAV Brno I/2, Praha.

- 1983: Údolní niva v době hradištní. ČSSR – povodí Moravy a Poodří. Studie AÚ ČSAV v Brně XI/2, Praha.

- 2000: Zur Umwelt des Burgwalls von Mikulčice und zur pflanzlichen Ernährung seiner Bewohner (mit einem Exkurs zum Burgwall von Pohansko bei Břeclav), in: L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 4, Brno, 9–169.

- Poláček, L. 1996: Zum Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Mikulčice, in: Č. Staňa, L. Poláček (Hrsg.), Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice 3, Brno, 213–260.

- 2000a: Terénní výzkum v Mikulčicích, Mikulčice-průvodce, sv. 1, Brno.
- 2000b: Holzbearbeitungswerkzeug von Mikulčice, in: L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 4, Brno, 303–360.

- 2001: K poznání přírodního prostředí velkomoravských nížinných hradišť, in: L. Galuška, P. Kouřil, Z. Měřinský (eds.), Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Uherské Hradiště – Staré Město 28. 9.–1. 10. 1999, Brno, 315–325.
- 2002: Mikulčice, in: Hoops Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 20, Berlin – New York, 12–17.
- 2004: Hradiště „Valy“ u Mikulčice a osídlení údolní nivy řeky Moravy v pravěku a raném středověku, in: M. Hrib, E. Kordiovičky (eds.), Lužní lesy v Dyjsko-moravské nivě, Břeclav, 479–495.
- 2005: Zur Erkenntnis der höchsten Eliten des großmährischen Mikulčice (Gräber mit beschlagenen Särgen), in: P. Kouřil (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite, 137–156.
- 2006: Terénní výzkum v Mikulčicích, Mikulčice-průvodce, sv. 1, Brno, 2. rozšířené vydání.
- 2007: Ninth-century Mikulčice: the „market of the Moravians“? The archaeological evidence of trade in Great Moravia, in: J. Henning (ed.), Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium I, Berlin – New York, 499–523.
- 2010: Die Kirchen von Mikulčice aus siedlungsarchäologischer Sicht, in: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.), Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice 7, Brno, 31–55, Taf. 8–10.
- 2011: Ninth Century Bridges of Mikulčice (Czech Republic), in: M. Prell (ed.), Archäologie der Brücken. Vorgeschichte – Antike – Mittelalter – Neuzeit, Regensburg, 178–184.
- 2014a: Velkomoravská sakrální architektura - nové výzkumy, nové otázky, in: P. Kouřil et al., Cyrilometodějská misie a Evropa – 1 150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu, Brno, 68–74.

- 2014b: Grabungen im Bereich der ehemaligen Flussarme in Mikulčice. Flussarchäologie in Mikulčice 1, Brno.

- 2014c: Z centra Velké Moravy na periferii přemyslovského státu. Vybrané otázky vývoje mikulčické aglomerace v 9.–13. století, in: I. Boháčová, P. Sommer (eds.), Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápště, Praha 2014, 12–15.

- (ed.) 2014: The Mikulčice River Archaeology. New interdisciplinary Research on the Bridge No. 1. Internationale Tagungen in Mikulčice 10, Brno.
- 2016: Hradiště Mikulčice-Valy a Velká Morava, Mikulčice-průvodce, sv. 2, Brno.

- 2017: Die Suche nach kultureller Identität. Architektur und Kunsthandwerk in Großmährischem Reich, in: Ch. Lübke, M. Hardt (Hrsg.), Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa, Bd. I: 400–1000, Berlin – München, 202–207.

- Poláček, L., Marek, O. 1995: Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation, in: F. Daim, L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 1, Brno, 13–82.

- 2005: Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1992, in: L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 7, Brno, 9–358.

- Poláček, L., Marek, O., Skopal, R. 2000: Holzfunde aus Mikulčice, in: L. Poláček (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 4, Brno, 177–302.

- Poláček, L., Mazuch, M., Baxa, P. 2006: Mikulčice-Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu, Archeologické rozhledy 58, 2006, 623–642.

- Poláček, L., Mazuch, M., Hladík, M., Bartošková, A. 2007: Stav a perspektivy výzkumu podhradí mikulčického hradiště, Přehled výzkumů 48, 2007, 119–142.

- Poláček, L., Mazuch, M., Hladík, M., Krupičková, Š. 2014: Between Science and Show – on the State of Research and Presentation of the early medieval Power Centre in Mikulčice (Czech Republic), in: C. von Carnap-Bornheim (ed.), Quo vadis? Status and Future Perspectives of Long-Term Excavations in Europe, Neumünster – Hamburg, 179–209.

- Poláček, L., Pelcák, P., Kořínková, J., Uřídilová, M. 2013: Archeologická základna v Mikulčicích, Brno.

- Poláček, L., Velemínský, P. 2013: Mikulčice und die Problematik der Sozialstruktur Großmährens – Möglichkeiten und Grenzen der Untersuchung, in: F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt (Hrsg.), Soziale Gruppen und Gesellschaftsstrukturen im westslawischen Raum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 70, Langenweissbach, 405–422.

- Poulik, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, Památky archeologické 48, 1957, 241–388.
- 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích, Praha.

- 1967: Pevnost v lužním lese, Praha.

- 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských, Praha.

- 1986: Die Zeugenschaft der archäologischen Grabungen und Quellen über Großmähren, in: J. Poulik, B. Chropovský et al., Großmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit, Praha, 9–89.

- Profantová, N. 2003: Mikulčice – pohřebišťe u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení, in: N. Profantová, B. Kavánová, Mikulčice – pohřebišťe u 6. a 12. kostela, Brno, 7–209.
- Procházka, R. 2009: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku, Brno, 288–306.

- Schulze-Dörrlamm, M. 1995: Bestattungen in den Kirchen Großmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jhs., Jahrbuch RGZM 40/2, 1995, 557–620.
- Staňa, Č. 1996: Widerhall der Entdeckungen auf dem Burgwall in Mikulčice in Wissenschaft und Öffentlichkeit (Ohlas objevů na hradišti v Mikulčicích ve vědě a ve veřejnosti), in: Č. Staňa, L. Poláček (Hrsg.), Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice 3, Brno

PROLOGUE This story takes place in Mikulčice in South Moravia at a time of deep totalitarianism. However, by the standards of ordinary people – whom the archaeologists and those people associated with the excavations usually considered themselves to be – it was not a tragic era. Moreover, the sense of being part of great discoveries likely made them feel valuable although this may not be true for all the people working at the Mikulčice base of the Institute of Archaeology between 1954 and 1990. With the benefit of hindsight, one can say that the time when this story takes place, i.e. over fifteen archaeological seasons between 1954 and 1990, was the most fulfilling, productive, and ripe with discoveries in the 60-year-long history of Mikulčice research. It is certain that this was the time when “Slavic” archaeology in Mikulčice – and probably also at other sites – was at its peak. The thirteen chapters in this book focusing on different aspects of the discovery of Great Moravian Mikulčice will give the reader a valuable insight into the research over this period of time. The selection of photographic documentation taken by the photographers and archaeologists from the Institute of Archaeology in Brno provides a unique and authentic guide.

The rise of Mikulčice research between 1954 and 1968 was partly due to fortunate circumstances and partly due to the natural development of archaeological science set alongside the society and politics of that time. The institutionalisation of Moravian archaeology culminated in the post-war period. The Institute of Archaeology in Brno began to take shape when a branch of the State Archaeological Institute established in 1942 became a subsidiary of the Institute of Archaeology in Prague, newly integrated into the Czechoslovak Academy of Sciences, which was then established. Due to post-war distaste for everything German and Germanic, Slavic monuments – or to be more precise, monuments dated to the early medieval, “Slavic”, period – were given preference and have been excavated as a priority. Hand in hand with this national orientation, archaeology offered an illustration of national history that could be understood across the social spectrum – which is still true today. The notion of an early state and Christianity spread to a large extent by the “eastern” church was greatly appreciated by a regime that did not hesitate to release substantial funds for the excavations of the great beginnings of national history. Major figures who rooted in the First-Republic intellectual milieu, such as Jaroslav

Böhm and Jan Filip, were part of this and gave rise to the post-war generation of Slavic archaeologists, with Josef Pouлік at the forefront.

In the post-war era, archaeology naturally developed into a phase of extensive excavations, which were expected to bring a broader context to historical questions. Slavic archaeology skilfully used this paradigm in condition of socially-driven research with political support, and began large-scale excavations of strongholds and other sites. It was not only the development of the science and the previously mentioned conditions that influenced the unusual rise of archaeology, including the “Slavic” branch. One reason was certainly the favourable social atmosphere. The political situation after the death of Stalin and Gottwald in March 1953 led to a gradual release and later to the revival process of the Prague Spring, which was unfortunately ended by the occupation in 1968 and the ensuing normalisation. At that time, archaeology and archaeologists were mostly uninvolved in active politics; however, the revivalist spirit of the times touched them, just like it touched most of Czechoslovak society. This is best observed and documented in the story of the discovery of Mikulčice between 1954 and 1968.

Quite extraordinarily, this period coincides with the time of the greatest discoveries in Mikulčice. All the provable churches, a palace, and the most important and richest church burial ground were all excavated, a fortified outer bailey was discovered and the archaeologists studied the fortification of the acropolis and the outer bailey as well as the first extinct river branch with the best-preserved bridge. Josef Pouлік, the discoverer and official research leader in Mikulčice managed to publish an extensive source study on the second church, *Památky archeologické* (Archaeological monuments, 1957) and two monographs focusing on Mikulčice-Valy: *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích* (Two Great-Moravian rotundas in Mikulčice, 1963) and *Pevnost v lužním lese* (Stronghold in a riparian forest, 1967). In the summer of 1963, a magnificent exposition entitled *Great Moravia* was opened in Dům umění (House of Art) in Brno. It saw two reinstallations in Czechoslovakia and seven abroad before 1968.

The archaeological excavations in the 1950s and 1960s and their immediate hinterland – the old base at the stronghold acropolis – can be considered as a part of the *genius loci* of Valy, Mikulčice. What is meant by *genius loci* – the spirit of a place – is a set of values that determine the singular

and unmistakable atmosphere of a particular place. In the case of Mikulčice, these qualities stem from a number of synergic phenomena: the utmost historical importance of the place, the authentic preservation of the monument, an exceptional concentration of the evidence of power, faith, and wealth, long-standing and extensive excavations, and an exceptional landscape. This all contributed to the unique atmosphere of the Mikulčice discoveries.

THE STORY The thirteen chapters of this book illustrate the process of the “discovery” of the Mikulčice stronghold, starting in the late nineteenth century when the first schematic layout of the stronghold was found in military maps (01). The following chapter describes the landscape before the excavations using old photographs (02). In the crucial year of 1954, the stronghold was discovered for both the expert and the general public (03). Further chapters are dedicated to the main phenomena of Mikulčice archaeology, approximately in the order in which they were discovered and studied: first the churches and stone buildings (04), then the burial grounds and the rich material culture found there (05) followed by the acropolis as the main fortified feature of the power centre (06), then the neighbouring fortified area of the outer bailey (07) and the extinct river branches around the stronghold (08). The remaining five chapters are dedicated to topics directly connected to the Mikulčice discoveries that are inseparable from the phenomenon of the discovery of Great Moravian Mikulčice in the 1950s and 1960s: the research base that was built on the stronghold acropolis at the very beginning of the 1954–1990 large-scale research campaign (09) and served as the hinterland for the archaeologists, technicians and other people working at the excavations (10) as well as to the general and archaeological public that visited the site in large numbers (11). The whole story culminates in two chapters focusing on the importance of the media that report on important archaeological discoveries (12) and exhibitions that are an attractive and widely accessible form of presenting the results of the excavations (13).

EPILOGUE While the 1950s, and particularly the 1960s, were times of a rise in research, the 1970s and 1980s could be labelled as ‘perishing’. The word ‘stagnation’ comes to mind, but that would be too harsh, considering the hard work of the archaeologists, technicians, documentarians,

and all the other researchers. The large-scale excavations that were conducted every year continued undisturbed, although critics warned of the necessity to pause, process and publish the results achieved so far. It is understandable that it was difficult for the management of the institute and the Mikulčice expedition to step away from the traditional way of work. Everything was planned and intertwined with power and the individual interests that reflected the political and social system in Czechoslovakia. This vicious circle was broken after the revolution in 1989.

What was the situation after the excavations in 1968? It was most likely that none of the research and technical staff had to leave their jobs for political reasons. The research continued unchanged, people continued with the excavation works that fulfilled them and gave them a sense of purpose under the totalitarian conditions. They did not care too much about politics – contrary to the management in Brno and Mikulčice that was becoming increasingly political. In 1974, Zdeněk Klanica left for a year to pursue a scholarship in Moscow and some of those who remember him claim that when he returned he was a different person. His political engagement later resulted in a rivalry with Josef Pouлік, which was unfortunately reflected in purely professional issues. The life and professional journey of Zdeněk Klanica, an excellent scientist and manager who was responsible for the groundbreaking revival of research after coming to Mikulčice in 1963 at the mere age of 25 with the potential for major professional growth, was thwarted by politics. A similarly tragic fate awaited a number of personalities of that time. However, a reliable reflection of both the fate of Zdeněk Klanica and the development of Slavic archaeology in Moravia is a matter of historical and sociological research. (...) In 1975, Josef Pouлік officially handed over the management of the Mikulčice research to Zdeněk Klanica. The main innovation that followed was the commencement of large-scale, mostly rescue excavations at the sites in the hinterland of the Mikulčice stronghold and chiefly concerned early medieval burial sites. However, field activities in Mikulčice continued with the same intensity, the inefficient character of the excavations was preserved and the chance for the much needed continuous processing of results faded away into the distance.

MIKULČICE 1954–1968 GENIUS LOCI

PŘÍBĚH OBJEVOVÁNÍ VELKOMORAVSKÝCH MIKULČIC

Mikulčice – genius loci
Příběh objevování velkomoravských Mikulčic 1954 – 1968

Texty: Lumír Poláček

Redakce: Šárka Krupičková

Koncepce publikace: Lumír Poláček, Zdeněk Tuka, David Židlický

Grafická úprava: Zdeněk Tuka / Atelier Zidlicky

Sazba a předtisková příprava: Milena Havlíčková, Zdeněk Tuka / Atelier Zidlicky

Jazykové korektury: Kateřina Havelková Štěpančíková

Překlad resumé: Tereza Bartošková, Paul Simpson

Fotografie: © Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., VGHMÚř Dobruška

Plány a mapy: © Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., ČÚZK, Národní archiv, Geo-cz, Eva Stuchlíková

Písmo: Teimer, GT Pressura

Papír: Symbol Tatami Ivory 150 g/m² a Materica Gesso 250 g/m², Fedrigoni Czech Republic

Tisk a vazba: Tiskárna Helbich, a.s.

Vydal Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
v rámci programu Strategie AV 21 – špičkový výzkum ve veřejném zájmu
Brno 2018

ISBN 978-80-7524-015-6

Výzkumná základna
v Mikulčicích

 Akademie věd
České republiky
Strategie AV21
Špičkový výzkum ve veřejném zájmu